

Fakulti Bahasa dan Komunikasi

**KAJIAN DESKRIPSI SISTEM FONOLOGI BAHASA BIDAYUH BISAPUG
DI KAMPUNG MUNDAI, PADAWAN**

JENNIFER BINTI JAMESLE

61018

**Sarjana Muda Sastera dengan Kepujian (Linguistik)
Universiti Malaysia Sarawak**

2020

**KAJIAN DESKRIPSI SISTEM FONOLOGI BAHASA BIDAYUH BISAPUG DI
KAMPUNG MUNDAI, PADAWAN**

oleh

JENNIFER BINTI JAMESLE

61018

Projek tahun akhir ini dihantar sebagai memenuhi salah satu keperluan untuk
Ijazah Sarjana Muda Sastera dengan Kepujian (Linguistik)
Fakulti Bahasa dan Komunikasi
Universiti Malaysia Sarawak

2020

Perkara Depan Projek Tahun Akhir No 2: Pengisytiharan Keaslian Kerja

UNIVERSITI MALAYSIA SARAWAK

Sila tandakan ()
Projek Tahun Akhir
Sarjana
PhD

☐
☐
☐

PENGAKUAN KEASLIAN HASIL KERJA

Perakuan ini telah dibuat pada 25 Julai hari Sabtu 2020.

Pengakuan Pelajar:

Saya Jennifer Binti Jamesle, nombor matrik 61018, dari Fakulti Bahasa dan Komunikasi dengan ini mengisytiharkan bahawa kerja bertajuk Kajian Deskripsi Sistem Fonologi Bahasa Bidayuh Bisapug Di Kampung Mundai, Padawan adalah kerja saya yang asli. Saya tidak meniru dari mana-mana hasil kerja pelajar yang lain atau dari mana-mana sumber lain kecuali dengan menyatakan sumber rujukan sewajarnya atau pengakuan telah dinyatakan dengan jelas dalam teks, dan tidak mempunyai mana-mana bahagian ditulis untuk saya oleh orang lain.

25 Julai 2020

Tarikh serahan

Jennifer Jamesle (61018)

Nama pelajar (No. matrik)

Pengesahan Penyelia:

Saya Profesor Madya Dr. Norazuna Norahim dengan ini memperakui bahawa hasil kerja bertajuk Kajian Deskripsi Sistem Fonologi Bahasa Bidayuh Bisapug Di Kampung Mundai, Padawan telah disediakan oleh pelajar yang bernama di atas, dan telah diserahkan kepada Fakulti Bahasa dan Komunikasi sebagai memenuhi sebahagian/penuh bagi penganugerahan Ijazah Sarjana Muda Sastera (Linguistik) dengan kepujian, dan kerja yang dinyatakan di atas, sepanjang pengetahuan saya adalah hasil kerja pelajar tersebut.

Diterima untuk pemeriksaan oleh:

Tarikh:

Saya mengaku bahawa Projek/Tesis diklasifikasikan sebagai (Sila tandakan (√)) :

- ☐ **SULIT** (Mengandungi maklumat sulit di bawah Akta Rahsia Rasmi 1972)*
- ☐ **TERHAD** (Mengandungi maklumat TERHAD yang telah ditentukan oleh organisasi di mana penyelidikan telah dijalankan)
- ☐ **AKSES TERBUKA**

Pengesahan Projek / Tesis

Oleh itu, saya mengaku dan mengesahkan dengan sewajarnya dengan kebenaran dan kerelaan bahawa Projek/Tesis ini hendaklah diletakkan secara rasmi di Pusat Khidmat Maklumat Akademik dengan kepentingan undang-undang dan hak-hak seperti berikut:

- Pusat Khidmat Maklumat Akademik mempunyai hak yang sah untuk membuat salinan Projek/Tesis bagi pertukaran akademik antara Institut Pengajian Tinggi.
- Tiada pertikaian atau apa-apa tuntutan yang dibuat sama ada oleh pelajar itu sendiri atau pihak ketiga terhadap Projek/Tesis ini apabila telah menjadi hak milik UNIMAS.
- Mana-mana bahan, data dan maklumat yang berkaitan dengan Projek/Tesis ini, tidak dibenarkan diedar, diterbitkan atau didedahkan kepada mana-mana pihak oleh pelajar melainkan dengan kebenaran UNIMAS.

Tandatangan Pelajar

Tandatangan Penyelia

Jennifer

Alamat semasa pelajar

Lot 23 Blok 2, Jalan Taman Merpati Batu 7, Lorong Nuri 5
90000 Sandakan, Sabah.

Nota: *Jika Projek/Tesis ini SULIT atau TERHAD, sila lampirkan bersama-sama surat daripada organisasi beserta sebab dan tempoh kerahsiaan dan sekatan.

ABSTRAK

Bahasa Bidayuh Bisapug (BBB) merupakan salah satu daripada bahasa tempatan yang dituturkan di Sarawak. Objektif tesis ini adalah untuk mengenal pasti sistem dan struktur BBB dari segi bidang fonologi. Bagi mencapai objektif ini, data dikumpul menggunakan penyelidikan lapangan hulu (Asmah Haji Omar, 2008), oleh sebab kajian seperti ini belum ada lagi dijalankan. Tujuan menganalisis data diterapkan dalam teori linguistik diskriptif serta teori fonem (Asmah Haji Omar, 2008). Sebanyak lima fonem vokal dikenal pasti dalam BBB iaitu /i/, /u/, /ə/, /o/ dan /a/. Konsonan pula terdiri daripada 19 fonem iaitu tujuh bunyi plosif /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /ʔ/, empat konsonan nasal /m/, /n/, /ŋ/, /ɲ/, satu konsonan getaran /r/, satu konsonan letusan /dʒ/, tiga konsonan geseran /s/, /ʃ/, /h/, satu konsonan literal /l/, dan dua separuh vokal /w/ dan /j/. Rangkap vokal BBB hanya hadir pada tengah perkataan sahaja manakala rangkap konsonan terdiri daripada dua pola, iaitu rangkap konsonan nasal-oral dan oral-oral. Diftong yang terdapat dalam bahasa ini adalah sebanyak empat jenis iaitu /aw/, /aj/, /uj/ dan /əj/. Struktur suku kata BBB juga dibincangkan dalam kajian ini. Terdapat lima pola struktur suku kata yang terdiri daripada V, KV, KVV, KVK dan KKV yang merupakan asas pembentukan kata. Kata pula wujud dalam bentuk monosilabik, dwisilabik dan trisilabik. Dapatan kajian menunjukkan kata dwisilabik merupakan paling banyak hadir dalam bahasa ini.

Kata Kunci: Bidayuh Bisapug, Fonologi, Fonem Vokal dan Konsonan, Diftong, Rangkap vokal dan Konsonan, Pola pembentukan suku kata dan Struktur fonologi kata.

ABSTRACT

The Bidayuh Bisapug (BBB) language is one of the languages spoken in Sarawak. The objective of this thesis is to identify the BBB system and structure in terms of phonological field. To achieve this objective, data were collected using upstream field research (Asmah Haji Omar, 2008), because this studies have not yet been conducted. The purpose of analyzing data is applied through descriptive linguistic theory as well as phoneme theory (Asmah Haji Omar, 2008). Five vowel phonemes are known in BBB which are /i/, /u /, /ə/, /o/ and /a/. Consonants consist of 19 phonemes, seven plosives sounds /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /ʔ/, four nasal consonants /m/, /n/, /ŋ/, /ɲ/, one vibration consonant / r /, one eruption consonant / dʒ /, three friction consonants / s /, / f /, / h /, one literal /l/, and two semi- vowels /w / and /j/. BBB vowel cluster are only present in the middle using consonant verses consisting of two patterns which are, nasal-oral and oral-oral consonant cluster. The diphthongs shows in this language that has four types which are /aw/, /aj/, /uj/ and /əj/. The syllable structure of BBB is also discussed in this study. There are five patterns of syllable structure consisting of V, KV, KVV, KVK and KKV which are the basis of word formation. The word exists in the form of monosyllables, disyllables and trisyllables. The findings of the study show that disyllables words are most commonly present in this language.

Keywords: *Bidayuh Bisapug, Fonology, Vowels and Consonants Phonemes, Diphthongs, Vowels and Consonants Clusters, Syllable formation patterns and Phonological structure of words .*

PENGHARGAAN

Ucapan syukur kepada Tuhan atas limpah kurnianya, kajian ini dapat diselesaikan dengan sempurna. Pengkaji juga ingin merakamkan ucapan setinggi-tinggi terima kasih kepada penyelia Projek Tahun Akhir, Prof. Madya Dr. Norazuna Norahim yang telah banyak meluangkan masa untuk membantu dalam bimbingan dan tunjuk ajar bagi menyiapkan kajian ini sehingga selesai. Pengkaji memohon kesyukuran agar beliau diberikan balasan yang sebaik-baiknya. Ribuan terima kasih juga kepada ibu bapa yang telah memberikan sokongan moral untuk menyelesaikan latihan ilmiah ini. Tidak lupa juga rakan-rakan seperjuangan yang sentiasa memberikan sokongan dan bantuan dalam menyiapkan kajian ini. Semoga usaha ini dapat memberikan sumbangan kepada dokumen kajian yang akan datang.

JADUAL KANDUNGAN

SENARAI KANDUNGAN	MUKA SURAT
ABSTRAK	i
ABSTRACT	ii
PENGHARGAAN	iii
JADUAL KANDUNGAN	iv-v
SENARAI PETA DAN RAJAH	vi
SENARAI JADUAL	vii-ix
SENARAI SIMBOL DAN SINGKATAN	x

SENARAI KANDUNGAN	MUKA SURAT
BAB 1: PENDAHULUAN	
1.1: Pengenalan	1
1.2: Latar belakang	1-5
1.3: Tujuan kajian	6
1.4: Objektif kajian	6
1.5: Definisi kajian	6
1.5.1: Deskripsi	6
1.5.2: Fonologi	6
1.5.3: Bisapug	7
1.5.4: Vokal	7
1.5.5: Konsonan	7
1.5.6: Kejadian distribusi	7
1.5.7: Rangkap vokal	8
1.5.8: Rangkap konsonan	8
1.5.9: Diftong	8
1.5.10: Pola	9
1.5.11: Suku kata	9
1.5.12: Fonem	9
1.6: Kepentingan kajian	9
1.7: Permasalahan kajian	10
1.8: Skop kajian	10
1.9: Rumusan	11
BAB 2: SOROTAN KAJIAN	
2.1: Pengenalan	13
2.2: Kajian fonologi di Sarawak	13-15
2.3: Kajian fonologi Bahasa Bidayuh	15-21
2.4: Rumusan	21
BAB 3: METODOLOGI KAJIAN	
3.1: Pengenalan	22
3.2: Reka bentuk kajian	22

3.3: Informan kajian	23
3.4: Instrumen kajian	24
3.4.1: Temu bual	24
3.4.2: Alat perakam suara	25
3.4.3: Transkripsi fonetik	25
3.4.4: Transkripsi fonemik	26
3.4.5: Skrip temu bual	26
3.5: Prosedur pengumpulan data	27-29
3.6: Prosedur penganalisisan data	29-32
3.7 Teori	32
3.8: Rumusan	33
BAB 4: DAPATAN KAJIAN	
4.0: Pengenalan	34
4.1: Fonem vokal	34-38
4.2: Fonem konsonan	38-48
4.3: Fonem, distribusi dan alofon	48
4.3.1: Fonem vokal, alofon, distribusi dan beban tugas	49-52
4.3.2: Fonem konsonan, alofon, distribusi dan beban tugas	52-63
4.4: Rangkap vokal dan konsonan serta diftong	63
4.4.1: Rangkap vokal	63-65
4.4.2: Rangkap konsonan	65-66
4.4.3: Diftong	66
4.5: Struktur pola suku kata	67
4.5.1: Definisi suku kata	67
4.5.2: Neklues, onsets dan koda	68
4.5.3: Struktur suku kata bahasa Bidayuh Bisapug	69-73
4.6: Struktur fonologi kata	73
4.6.1: Kata monosilabik	73
4.6.2: Kata dwisilabik	74
4.6.3: Kata trisilabik	75
4.7: Perbincangan kajian	75
4.7.1: Ciri umum vokal	75-77
4.7.2: Ciri umum konsonan	77-79
4.8: Rumusan	79-80
BAB 5: KESIMPULAN	
5.0: Pengenalan	81
5.1: Ringkasan	81
5.2: Implikasi kajian	82
5.3: Cadangan kajian masa hadapan	82
5.4: Rumusan	83
RUJUKAN	84
LAMPIRAN	87

SENARAI PETA DAN RAJAH

SENARAI PETA

PERKARA	MUKA SURAT
Peta 1: Kawasan Sungkung, Kalimantan Indonesia	2
Peta 2: Kawasan 4 buah kampung masyarkat Bidayuh Bisapug	5
Peta 3: Peta Kampung Mundai, Padawan	11

SENARAI RAJAH

Perkara	Muka surat
Rajah 4.1: Kedudukan bunyi vokal bahasa Bidayuh Bisapug	35

SENARAI JADUAL

PERKARA	MUKA SURAT
Jadual 1.1: Bilangan kampung dan bahasa yang dituturkan oleh masyarakat Bidayuh mengikut daerah di Sarawak	3
Jadual 3.1: Rangka skrip temu bual	26
Jadual 3.6.1: Contoh transkripsi fonemik daam bahasa Bidayuh Bisapug	30
Jadual 3.6.2: Contoh penggunaan pasangan minimal bagi analisis fonem	31
Jadual 3.6.3: : contoh penggunaan pasangan minimal bagi analisis fonem	31
Jadual 3.6.4: Contoh analisis distribusi fonem	31
Jadual 3.6.5: : Contoh analisis alofon	31
Jadual 3.6.6: Contoh analisis pola bunyi	32
Jadual 4.2: Vokal depan sempit /i/	36
Jadual 4.3: Vokal depan luas /a/	37
Jadual 4.4: Vokal tengah separuh sempit /ə/	37
Jadual 4.5: Vokal belakang sempit /u/	38
Jadual 4.6: Vokal belakang separuh sempit /o/	38
Jadual 4.7: Carta konsonan bahasa Bidayuh Bisapug	39
Jadual 4.8: Pasangan minimal konsonan /p/ dan /t/	40
Jadual 4.9: Pasangan minimal konsonan /b/ dan /t/	41
Jadual 4.10: Pasangan minimal konsonan /d/ dan /t/	41
Jadual 4.11: Pasangan minimal konsonan /d/ dan /b/	42
Jadual 4.12: Pasangan minimal konsonan /k/ dan /d/	42
Jadual 4.13: Pasangan minimal konsonan sengauan /m/	43
Jadual 4.14: Pasangan minimal konsonan sengau gusi /n/	44
Jadual 4.15: Pasangan minimal konsonan getaran /r/	45
Jadual 4.16: Pasangan minimal konsonan letusan dʒ/	45
Jadual 4.17: Pasangan minimal konsonan geseran gusi /s/	46
Jadual 4.18: Pasangan minimal konsonan glotis /h/	46
Jadual 4.19: Pasangan minimal separuh vokal /j/	48
Jadual 4.20: Carta fonem vokal dan alofon	49
Jadual 4.21: Distribusi fonem vokal /i/	49

Jadual 4.22: Distribusi fonem vokal /a/	50
Jadual 4.23: Distribusi fonem vokal /ə/	50
Jadual 4.24: Distribusi fonem vokal /u/	51
Jadual 4.25: Distribusi fonem vokal /o/	51
Jadual 4.26: Fonem konsonan dan alofon	52
Jadual 4.27: Distribusi fonem konsonan /p/	53
Jadual 4.28: Distribusi fonem konsonan /b/	53
Jadual 4.29: Distribusi fonem konsonan /t/	54
Jadual 4.30: Distribusi fonem konsonan /d/	54
Jadual 4.31: Distribusi fonem konsonan /k/	55
Jadual 4.32: Distribusi fonem konsonan /g/	56
Jadual 4.33: Distribusi fonem konsonan /ʔ/	56
Jadual 4.34: Distribusi fonem konsonan /m/	57
Jadual 4.35: Distribusi fonem konsonan /n/	58
Jadual 4.36: Distribusi fonem konsonan /ŋ/	58
Jadual 4.37: Distribusi fonem konsonan /ɲ /	59
Jadual 4.38: Distribusi fonem konsonan /r/	59
Jadual 4.39: Distribusi fonem konsonan /dʒ/	60
Jadual 4.40: Distribusi fonem konsonan /s/	60
Jadual 4.41 : Distribusi fonem konsonan /ʃ/	62
Jadual 4.42 : Distribusi fonem konsonan /h/	62
Jadual 4.43 : Distribusi fonem konsonan /l/	62
Jadual 4.44 : Distribusi fonem konsonan /w/	63
Jadual 4.45 : Distribusi fonem konsonan /j/	63
Jadual 4.46: Rangkap vokal bahasa Bidayuh Bisapug	64
Jadual 4.47: Rangkap konsonan bahasa Bidayuh Bisapug	65
Jadual 4.48: Diftong bahasa Bidayuh Bisapug	67
Jadual 4.49: Struktur V	69
Jadual 4.50: Struktur KV	70
Jadual 4.51: Struktur KVV	71
Jadual 4.52: Struktur KVK	72
Jadual 4.53: Struktur KKV	72

Jadual 4.54: Kata monosilabik	74
Jadual 4.55: Kata dwisilabik	74
Jadual 4.56: Kata trisilabik	75

SENARAI SIMBOL DAN SINGKATAN

SINGKATAN

BBB	Bahasa Bidayuh Bisapug
-----	------------------------

SIMBOL

[]	transkripsi fonetik
/ /	transkripsi fonemik
< >	grafem
()	makna dalam bahasa Melayu
^h	aspirasi
^w	bunyi bundar / labialisasi
^j	palatalisasi
	nasalisasi
=	sama dengan
~	nasalisasi

BAB 1

PENDAHULUAN

1.1 PENGENALAN

Bab ini akan memberi gambaran secara menyeluruh komponen penting kajian ini iaitu latar belakang kajian, tujuan kajian, objektif kajian, definisi konsep, persoalan kajian, kelompondangan kajian, kepentingan kajian, pernyataan masalah dan skop kajian. Selain itu, bab ini juga menerangkan dengan lebih lanjut mengenai demogarfi komuniti yang dikaji iaitu populasi penduduk dan komuniti bahasa serta kawasan kajian ini dijalankan. Rumusan keseluruhan bab ditulis pada akhir bab ini.

1.2 LATAR BELAKANG KAJIAN

Pada era kolonial, masyarakat Bidayuh di Sarawak merupakan kelompok atau kaum Bidayuh yang dikenali sebagai Dayak Darat. Panggilan dayak ini juga merangkumi beberapa suku kaum yang ada di Borneo antaranya kaum Iban, Kayan, Kenyah, Lunbawang, Penan dan Punan. Menurut Junaidi (1994), bagi membezakan kaum Bidayuh dan kaum lain sebagai panggilan “Dayak,” maka masyarakat Iban dikenali sebagai Dayak Laut. Selain itu, terdapat dalam kajian yang dipelopori oleh Rensch, Rensch, Noeb dan Ridu pada tahun 2012, mempercayai bahawa masyarakat Bidayuh merupakan penghuni tanah Borneo yang terawal di Sarawak. Menurut sejarah, masyarakat Bidayuh berasal dari Gunung Sungkong di Kalimantan Indonesia (Minos, 2000) dan sudah menetap di Sarawak pada sekitar abad kedua Masihi.

Perpindahan masyarakat ini dapat dilihat apabila kajian Hewit dalam Sarok (2007), menyatakan bahawa adanya berlaku letupan gunung Krakota dan mula berhijrah ke kawasan Gunung yang dikenali sebagai *Borneo Heights*. Peta 1 menunjukkan kawasan Sunkong, Kalimantan Indonesia.

Peta 1: Kawasan Sungkung, Kalimantan Indonesia.

Sumber : *Google Maps (2019)*

Di samping itu, semasa perjalanan untuk mencari tempat yang sesuai, sepanjang perjalanan kumpulan ini mereka telah dipercayai singgah di 10 buah tempat di Sarawak seperti Perinssen, Tigaug, Sekap Denda, Papang Sambu, Ateng Misandung, Padawan, Tanjung Kutud, Tanjung Abang dan Tanjung Semadang kemudian membuka penempatan di kawasan yang mereka singgah. (Sarok, 2007). Setelah itu, perpindahan yang awal dilakukan oleh sekumpulan kaum telah bergerak menuju ke arah barat pulau Borneo (Norah dan Hamidah, 2004) dan menurut Nais (1989) pula, orang Bidayuh yang terawal sampai ke Borneo ialah Tirauh dan Padat yang datang dari Sikung dan membina penempatan awal di Rabak Mikabuh pada sekitar tahun 373 Masihi. Orang ini menggelarkan diri mereka Dayak Puruh iaitu dalam bahasa Bidayuh sendiri ialah *Piminyu Puruh*. Berdasarkan perpindahan yang dijalankan oleh kumpulan masyarakat Bidayuh yang juga berpecah telah didapati mendiami di kawasan-kawasan tertentu di Sarawak. Mereka juga menamakan bahasa atau dialek-dialek mereka mengikut kumpulan masing-masing misalnya, kumpulan orang Sadung menamakan dialek mereka sebagai dialek Sadung atau *Piminyu Bisadung*. (Norah dan Hamidah, 2004). Oleh itu, sehingga kini wujudlah bahasa-bahasa Bidayuh yang dituturkan mengikut tempat-tempat yang menjadi kediaman mereka di Sarawak. Terdapat 4 bahasa Bidayuh yang utama iaitu Bukar-

Sadong, Biatah, Bau-Jagoi, Selako-Lara. Berikut merupakan jadual bahasa yang dituturkan mengikut daerah :

Nama daerah	Bilangan kampung	Bahasa yang dituturkan
Serian	126	Bukar - Sadong
Kuching	84	Biatah
Bau	43	Bau - Jagoi
Lundu	41	Selako - Lara

Jadual 1.1 bilangan kampung dan bahasa yang dituturkan oleh masyarakat Bidayuh mengikut daerah di Sarawak

Sumber : *dipetik daripada Ahi Sarok (1998)*

Berdasarkan jadual pembahagian di atas, masyarakat Bidayuh boleh dikelaskan kepada empat golongan penutur bahasa yang berbeza mengikut daerah. Menurut Noriah dan Hamidah (2004), pengelasan dalam jadual di atas dapat dikenal pasti bahawa masyarakat Bidayuh membentuk identiti bahasa masing-masing. Oleh yang demikian, melalui kajian yang telah dijalankan oleh Noriah dan Hamidah (2004), bahasa Bidayuh merupakan berasal daripada keluarga bahasa yang sama walaupun memiliki perbezaan di antara penutur bahasa- bahasa ini. Setelah beberapa lama masyarakat Bidayuh menetap di Sarawak, Rensch, Rensch, Noeb & Sidu (2012) mendapati pelbagai dialek yang telah dikenal pasti seperti Singai, Gumbang, Biatah, Perissen (Bistaang, Beruk), Padawan bawah (Sapug, Pinyawa, Bengoh), Padawan atas (Anah Rais, Biya), Sembaan, Teringgus Raya, Tringgus Bireng, Bukar, Sadong (Sadung/Tebedu, Bibengih/Kedup, Tebakang, Bukar - Sadung, dan Sangking, Bunan.

Oleh itu, dalam kajian pada kali ini akan memfokuskan mengenai bahasa Bidayuh Bisapug yang berada di Padawan bawah Kuching, Sarawak. Menurut cerita legenda yang ditulis oleh Kevin Akeu Baeh pada tahun 2019 dalam bukunya yang bertajuk "*History & Development Bidayuh Bisapug*" pada seratus tahun yang lalu, terjadinya suatu bencana alam iaitu banjir berlaku selepas berterusan selama beberapa hari dan malam menyebabkan seluruh tanah, gunung, bukit hancur dimusnahkan oleh banjir tersebut. Namun, legenda menyatakan bahawa adanya seorang manusia yang terselamat daripada banjir tersebut, Si Kaba adalah nama

perempuan yang kelihatan cantik yang sedang duduk di dalam penumbuk padi kayu atau lebih dikenali oleh orang Bisapug iaitu *rusong*. Kemudian, dengan secara tiba-tiba percikan air membuatkan Si Kaba takut akan berlaku kembali peristiwa yang tidak diingini itu. Namun, ternyata hanya seekor ikan yang juga dikenali sebagai *Papak*. Si Kaba merasa lapar apabila melihat ada *papak* dan dia berfikir jikalau dia memakannya mungkin akan membantu Si Kaba menghilangkan rasa kebulurannya itu. Kemudian, bila air mula surut Si Kaba pun mengambil *papak* tersebut namun dia terkejut apabila mendengar *papak* itu boleh bercakap. "*Please, don't harm me, just say I Love You*". Setelah lama berfikir, Si Kaba pun melafazkan perkataan tersebut kemudian dengan terkejutnya dia melihat Si *papak* tersebut bertukar menjadi seorang lelaki. Setelah itu pun, mereka berkahwin dan menimbang dua orang anak satu lelaki bernama Manjung dan satu perempuan bernama Timah. Tambahan lagi, apabila sudah meningkat dewasa, mereka pun mendirikan rumah tangga. Si Manjung bernikah dengan Si Darak dan menetap di Robak Mikabah kemudian berhijrah kembali ke Bung Minangis dan Bung Siburan. Manakala Si Timah pula berkahwin dengan Jamal Jin iaitu anak bongsu dari dewa Santubong dan dikurniakan 7 orang anak lelaki.

Perkataan Bisapug diperoleh dari kaum Batak yang berhijrah ke Tanjung Dato. Mereka adalah anak-anak Si Timah yang merupakan pelaut yang sedang belajar ke Pantai Borneo. Akibat daripada cuaca yang kurang baik, mereka terpaksa berhenti di suatu tempat dan mereka tidak dapat kembali ke tempat mereka sendiri. Walaubagaimanapun, mereka mula membina penempatan dan majoriti kaum Bisapug ini memilih penempatan yang berhampiran dengan pulau dimana mereka dapat berkebun seperti menanam padi, menanam buah tempatan contohnya durian dan sehingga kini, sisa-sisa pokok durian tersebut masih wujud. Baeh (2019), mengutarakan lagi bahawa beliau pernah ke Santubong dan melihat banyak pokok durian yang masih ada. Kemudian, orang Melayu yang bekerja di tempat itu menyatakan bahawa Pulau Pandak mempunyai penduduk pedalaman dan dipercayai kaum Bisapug inilah yang menanam pokok-pokok durian di tepi pulau tersebut.

Selain itu, dalam buku Baeh (2019) juga menceritakan mengenai kaum Bisapug yang berpindah randah ke tempat yang berlainan seperti Tanah Merah ke Panchor dan ada juga kumpulan lain kaum Bidayuh ini berpindah ke Sungai Sarin yang dikenali sebagai sungai Simpok yang terletak di Padawan. Kaum ini sentiasa berpindah ke Bung Sapug dan bertukar menjadi penempatan yang besar untuk kaum Bisapug dan mereka mendiami tempat itu selama tujuh hingga lapan generasi. Pada tahun 1800, wabak penyakit yang dikenali sebagai *Black*

Death tersebar secara meluas di kawasan Bung Sapug dan ini menyebabkan mereka berhijrah lagi untuk kebaikan. Namun, ada juga yang masih kekal mendiami tempat itu. Pada tahun 1990, orang Bisapug di Bung Brungu berhijrah ke kampung Pruman yang juga sekarang dikenali sebagai kampung Simpok. Pada tahun 1945 pula, kumpulan terakhir yang diketuai oleh Risu meninggalkan Bung Brungu dan membina penempatan di kaki gunung sepanjang sungai Sarig dan sekarnag dikenali sebagai kampung Sarig. Pada tahun 1950 pula, segelintir kumpulan orang Bisapug ini meninggalkan kampung Sarig dan mula berpindah ke ladang iaitu sepanjang sungai Daoh untuk penanaman padi. Pada tahun 1958 juga Benus Anak Dorod membawa 20 keluarga dari kampung Sarig ke Sungai Daoh iaitu lebih dikenali sebagai kampung Mundai dan ladang tersebut menjadi penempatan orang Bisapug. Kemudian, kampung Pesa merupakan kampung yang terakhir didatangi orang Bisapug. Oleh yang demikian, bahasa Bidayuh Bisapug hanya dituturkan di 4 buah kampung yang berada di daerah Padawan Kuching, Sarawak iaitu kampung Sarig, kampung Simpok, kampung Mundai dan kampung Pesa. Peta 2 menunjukkan kawasan kampung masyarakat Bidayuh Bisapug.

Peta 2 : Kawasan 4 buah kampung masyarkat Bidayuh Bisapug

Sumber : *Google Maps (2019)*

1.3 TUJUAN KAJIAN

Tujuan kajian ini adalah untuk mengkaji sistem fonologi bahasa Bidayuh Bisapug yang dituturkan di Kampung Mundai, Padawan.

1.4 OBJEKTIF KAJIAN

Objektif - objektif kajian ini ialah :

- 1) Mengetahui fonem vokal dan konsonan serta distribusinya dalam bahasa Bidayuh Bisapug di kampung Mundai, Padawan.
- 2) Mengetahui rentetan vokal dan konsonan serta diftong dalam bahasa Bidayuh Bisapug di kampung Mundai, Padawan.
- 3) Menganalisis pola bunyi pembentukan suku kata dalam bahasa Bidayuh Bisapug di kampung Mundai, Padawan

1.5 DEFINISI KONSEP

1.5.1 Deskripsi

Bentuk tulisan yang berkaitan untuk memberikan perincian dari objek yang sedang dikaji (Hasanah, 2011). Deskripsi berfungsi untuk membuat pembaca dapat mengenal pasti dengan jelas mengenai sesuatu objek. (Enre, 1988). Dalam kajian ini, pengkaji akan menghuraikan perincian sistem fonologi yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

1.5.2 Fonologi

Menurut Asmah dan Rosline (2012), Perkataan *fonologi* mempunyai dua unsur iaitu *fono* dan *logi*. Unsur yang pertama bermaksud bunyi dan unsur yang kedua pula bermaksud pengetahuan atau sesuatu kajian. Oleh itu, sebagai ringkasannya kajian fonologi adalah memfokuskan mengenai unsur bunyi, deretan bunyi, sistem struktur bunyi, bentuk-bentuk rumus atau peraturan bunyi dan penerapan rumus serta perubahan bunyi dalam proses fonologi. (Chaiyanara, 2006).

1.5.3 Bisapug

Satu kumpulan komuniti yang bertempat di sebelah sungai Tapah, Padawan. Komuniti ini menuturkan salah satu bahasa Bidayuh iaitu Bisapug. (Baeh,2019). Pada tahun 1950 pula, segelintir kumpulan orang Bisapug ini meninggalkan kampung Sarig dan mula berpindah ke ladang iaitu sepanjang sungai Daoh untuk penanaman padi. Pada tahun 1958 juga Benus Anak Dorod membawa 20 keluarga dari kampung Sarig ke Sungai Daoh iaitu lebih dikenali sebagai kampung Mundai dan ladang tersebut menjadi penempatan orang Bisapug. Kemudian, kampung Pesa merupakan kampung yang terakhir didatangi orang Bisapug. Oleh yang demikian, bahasa Bidayuh Bisapug hanya dituturkan di 4 buah kampung yang berada di daerah Padawan Kuching, Sarawak iaitu kampung Sarig, kampung Simpok, kampung Mundai dan kampung Pesa.

1.5.4 Vokal

Bunyi-bunyi vokal ialah bunyi-bunyi bahasa yang bersuara tanpa mendapatkan sebarang halangan atau geseran ketika menghasilkan udara dari paru-paru keluar berterusan melalui pita suara dan kemudiannya bergetar. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Dalam kajian ini memfokuskan kepada vokal yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug

1.5.5 Konsonan

Konsonan merupakan bunyi bahasa yang mengalami halangan sama ada dalam bentuk sekatan penuh mahupun sekadar sempitan pada rongga pengeluaran udara semasa udara bergerak keluar dari paru-paru. Konsonan terdiri daripada dua jenis iaitu konsonan bersuara dan tidak bersuara. (Farid,2014). Kajian ini memfokuskan kepada konsonon yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

1.5.6 Distribusi

Kajian Anggela et al. (2017) mendefinisikan distribusi fonem sebagai letak dan posisi sebuah fonem di dalam satu ujaran. Pada umumnya, fonem dapat berada di posisi awal, tengah dan akhir morfem. Justeru, satu fonem boleh hadir di setiap posisi iaitu awal, tengah dan akhir. Tetapi, ada juga fonem yang tidak hadir di antara salah satu posisi-posisi tersebut. Fonem yang berada di awal kata dapat dikatakan sebagai distribusi awal, fonem yang berada di tengah dikatakan sebagai distribusi tengah dan

fonem akhir dikatakan sebagai distribusi akhir. Asmah & Rosline, (2012) menyatakan bahawa distribusi fonem bermaksud tempat hadirnya fonem dalam suku kata, sama ada di awal, tengah mahupun akhir suku kata. Oleh itu, apabila salah satu fonem itu tidak hadir dalam sesuatu suku kata maka ianya dianggap sebagai beban tugas tidak penuh namun apabila fonem tersebut hadir pada kesemua posisi maka ia dipanggil sebagai beban tugas penuh.

1.5.7 Rangkap vokal

Rangkap vokal merupakan turutan bunyi vokal yang dapat dikenal pasti dalam satu perkataan. Menurut Asmah Haji Omar (2006), rangkap vokal boleh didefinisikan sebagai urutan dua atau lebih vokal yang hadir secara berturut-turut dalam satu perkataan yang mempunyai ciri-ciri akustik yang sama kuat. Rangkap vokal ialah gabungan dua vokal atau lebih yang berfungsi sebagai satu kesatuan yang berfungsi sebagai puncak (nukleus) suku kata (Asmah Haji Omar, 2012).

1.5.8 Rangkap konsonan

Rangkap konsonan merupakan gabungan yang boleh berfungsi sebagai satu kesatuan pada awal, tengah dan akhir perkataan. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Selain itu, menurut Asmah (1981) dalam kajiannya menyatakan bahawa rangkap vokal adalah satu kumpulan huruf konsonan yang kehadirannya sekaligus manakala Jones (1976) pula menyatakan rangkap vokal ini hadir bersama-sama dalam satu suku kata tanpa kehadiran huruf vokal di antara huruf-huruf konsonan tersebut.

1.5.9 Diftong

Menurut Indirawati Zahid dan Mardiah Shah Omar (2006), bunyi diftong adalah bunyi geluncuran. Hal ini bermakna bunyi ini dihasilkan apabila dua bunyi vokal digeluncurkan, iaitu bunyi vokal pertama menggeluncur ke bunyi vokal kedua. Oleh itu, kedua-dua bunyi vokal tersebut dilafazkan secara berturut-turut. Asmah Haji Omar dan Rosline Sandai (2012), menyatakan bahawa diftong dihasilkan apabila vokal penuh diikuti oleh geluncuran. Dengan itu, lafaz bunyi vokal yang pertama lebih lantang berbanding dengan bunyi vokal yang kedua.

1.5.10 Pola

Pola merupakan sesuatu struktur yang tersusun dan cara sesuatu terbina atau terbentuk daripada pelbagai bahagian, unsur, atau aspek hingga menjadi suatu pola, sistem, atau bentuk tertentu. (Adawiyah, 2014). Kajian ini akan melihat kepada pola bunyi dalam suku kata yang terdapat dalam bahasa yang akan dikaji.

1.5.11 Suku kata

Unit pertuturan (*speech unit*) yang paling kecil dan bermakna bahawa dalam pertuturan tidak ada yang lebih kecil yang dapat diwujudkan. (Asmah & Rosline, 2012). Suku kata dalam kajian ini juga dikenali sebagai struktur fonologi yang membentuk kata dalam sesuatu bahasa. Selain itu, struktur ini juga akan melihat jumlah suku kata yang terdapat dalam Bahasa Bidayuh Bisapug dengan merujuk kajian daripada Salbia pada tahun 2015 iaitu melihat sama ada kebanyakannya terdiri daripada monosilabik, dwisilabik, trisilabik ataupun multisilabik.

1.5.12 Fonem

Asmah Haji Omar (2014) mendefinisikan fonem yang dikenali sebagai salah satu konsep yang abstrak. Bloomfield (1964) dalam kajiannya menyatakan bahawa fonem dikenali sebagai "*the smallest units which make a difference in meaning*". Fonem juga merupakan satu unit bunyi yang terkecil dimana mempunyai perbezaan dengan bunyi yang lain.

1.6 KEPENTINGAN KAJIAN

Kajian ini dijalankan dengan harapan dapat mengisi kelompongan kajian-kajian terdahulu. Pengkaji mendapati bahawa kajian berkaitan dengan analisis fonologi bahasa Bidayuh Bisapug adalah sangat kurang dikaji oleh para pengkaji bahasa. Terdapat banyak kajian yang telah dijalankan mengenai bahasa Bidayuh namun kajian mengenai analisis fonologi masih belum ada yang menyentuh apatah lagi dalam bahasa bidayuh Bisapug yang hanya ada empat buah kampung sahaja menuturkan bahasa ini. Tambahan pula, kajian - kajian lepas yang telah dikaji lebih banyak memfokuskan mengenai aspek sosiolinguistik.

Antara kepentingan lain yang dapat diutarakan dalam melakukan kajian ini ialah salah satunya senarai leksikal dapat didokumentasikan hasil daripada kutipan data kajian ini. Bahasa boleh melalui proses evolusi dan berubah-ubah seiring dengan peredaran zaman. Oleh itu,

melalui kajian yang dijalankan ini, pengkaji berharap agar dapat menyenaraikan leksikal BBB yang seiring dengan perkembangan agar tidak ketinggalan zaman. Hasil dokumentasi kajian ini juga mampu dijadikan sebagai rujukan kepada pengkaji- pengkaji lain pada masa akan datang mengenai BBB. Kajian ini juga dapat menambah dapatan kajian mengenai aspek fonologi dalam BBB serta membantu dalam bidang pendidikan dengan memperluaskan kajian fonologi bahasa bidayuh Bisapug. Natijahnya, kajian fonologi BBB ini mempunyai pelbagai kepentingan dan memberi keuntungan kepada pelbagai pihak.

1.7 PERMASALAHAN KAJIAN

Kajian mengenai aspek fonologi dalam bahasa Bidayuh kurang dijalankan terutamanya dalam BBB. Kurangnya kajian ini menyukarka pengkaji untuk melihat sejauh manakah perubahan bahasa yang telah berlaku semenjak penghijrahan kaum Bidayuh zaman dahulu ke Sarawak. Kebanyakannya kajian mengenai bahasa Bidayuh hanya melibatkan aspek sosiolinguistik dan juga bahasa Bidayuh yang lain seperti Bukar-Sadong, Bau-Jagoi, Selako-Lara dan Biatah. Oleh itu, pengkaji memulakan kajian mengenai aspek fonologi terhadap bahasa Bidayuh Bisapug.

Noriah dan Hamidah dalam kajian yang dijalankan pada tahun 2004 telah menentukan kekerabatan bahasa Bidayuh iaitu bahasa Bidayuh dengan peratusan (79.2%) tergolong dalam tingkat kekerabatan bahasa “keluarga”, ini bermaksud semua bahasa Bidayuh adalah berasal daripada induk yang sama. Menurut Asmah (1981), biasanya bahasa Bidayuh atau Dayak Darat dikatakan bahasa yang mempunyai dialek-dialeknya, iaitu Bukar - Sadong, Biatah, Bau-Jagoi. Dengan demikian, kaum Bidayuh ini pada dasarnya menuturkan bahasa yang berbeza walaupun mereka bersal daripada keluarga bahasa yang sama iaitu Bidayuh tetapi kaum ini mempunyai hubungan kekeluargaan yang amat erat antara satu sama lain. (Noriah & Hamidah, 2004).

1.8 SKOP KAJIAN

Kajian ini dijalankan di kawasan perkampungan yang terletak tidak jauh dari Kota Samarahan Kuching, Sarawak yang juga melibatkan kawasan perkampungan masyarakat Bidayuh Bisapug. Merujuk kepada peta 3, kedudukan kampung Mundai terletak di kawasan Padawan dan Siburan.

Peta 3 : Peta Kampung Mundai, Padawan.

Sumber : *Google Maps (2019)*

Terdapat empat buah kampung yang menuturkan bahasa Bidayuh Bisapug ini iaitu di kampung Simpok, kampung Sarig, kampung Mundai dan kampung Sarig. Dalam kajian ini, pengkaji akan memfokuskan pada dua kampung yang berdekatan iaitu kampung Mundai dan kampung Simpok untuk mengumpul data. Bagi mengenal pasti fonem yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug pengkaji akan menggunakan 100 senarai kosa kata Swadesh dan juga kaedah domain bagi menambah maklumat dapatan kajian sesuai dengan objektif dua dan objektif tiga. Analisis fonem akan menggunakan model deskriptif Asmah dalam teori fonem bagi menentukan ciri-ciri fonem yang akan dikaji.

1.9 RUMUSAN

Bab ini memberi latar belakang ringkas mengenai kajian yang dijalankan oleh pengkaji. Sebagai rumusannya, kajian ini merupakan kajian awal bagi mengenal pasti fonem yang wujud dalam bahasa Bidayuh Bisapug yang dituturkan di salah sebuah kampung masyarakat Bidayuh Bisapug. Penganalisisan ciri-ciri fonem yang wujud juga akan dibincangkan dan diuraikan dalam dapatan kajian.

Matlamat kajian ini adalah untuk mengkaji sistem fonologi bahasa Bisayuh Bisapug. Objektif kajian ialah untuk mengenal pasti sistem vokal dan konsonan yang terdapat dalam BBB, mengkaji distribusi dan alofon dalam BBB serta menghuraikan pola bunyi dalam pembentukan suku kata dalam bahasa ini. Kajian ini penting kerana kurang dikaji oleh pengkaji bahawa terutamanya kajian dalam bidang fonologi. Selain itu, kajian mengenai bahasa

Bidayuh banyak dijalankan tetapi lebih kepada sosiolinguistik dan ada juga mengenai bidang fonologi tetapi memfokuskan bahasa Bidayuh variasi lain di Sarawak. Kajian ini juga merupakan langkah pertama pengkaji dalam membantu mendokumentasikan bahasa-bahasa yang terdapat di Borneo khususnya di Sarawak.

Kajian ini bersifat terhad kerana pengkaji hanya menjalankan kajian di kawasan yang dipilih kerana berdasarkan wikipedia (2015) menunjukkan bahawa penutur bahasa Bidayuh Bisapug di kawasan Padawan memiliki masyarakat yang berketurunan Bidayuh Bisapug. Permasalahan yang timbul dalam kajian ini ialah kurangnya data sokongan dari kajian-kajian lepas. Oleh sebab itu, pengkaji memilih untuk mengkaji sistem bunyi bahasa Bidayuh Bisapug agar pengkaji lain mempunyai rujukan dalam membuat kajian mengenai bahasa ini.

BAB 2

SOROTAN KAJIAN

2.1 PENGENALAN

Bab ini akan menjelaskan beberapa kajian yang telah dilakukan oleh pengkaji-pengkaji bahasa yang berkaitan dengan bahasa Bidayuh dan juga dialek Melayu Sarawak. Bab ini akan mengupas mengenai kajian lepas yang telah dilakukan oleh ahli bahasa berkenaan dengan fonologi dialek Melayu Sarawak dan juga fonologi yang dijalankan terhadap variasi Bidayuh yang lain. Bahagian ini akan mengemukakan beberapa hasil kajian yang meliputi kajian tempatan dan kajian luar negara. Akhir sekali, bab ini akan menerangkan beberapa teori dan kaedah yang digunakan oleh para ahli bahasa yang lain sekaligus menyenaraikan hasil-hasil kajian mereka yang memiliki sedikit sebanyak persamaan mengenai kajian bahasa Bidayuh ini.

2.2 KAJIAN FONOLOGI DI SARAWAK

Kajian fonologi terhadap bahasa-bahasa sukuan telah banyak dihasilkan antaranya yang dijalankan oleh Salbia Hassan (2016), Saidatul dan Adi (2013), Azureen (2016), Shin (2015) dan juga Asmah dan Rosline (2012).

Kajian fonologi dialek Melayu Kabong yang dilakukan oleh Salbia Hassan (2016) bertujuan untuk mengkaji sistem dan struktur dari segi fonologi. Kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif dengan penyelidikan lapangan hulu. Teori yang digunakan dalam kajian ini adalah linguistik deskriptif dan mengambil tiga orang informan perempuan kerana menurut pengkaji dapat mengekalkan bentuk asli dialek mereka. Hasil kajian menunjukkan bahawa Dialek Melayu Kabong mempunyai lapan fonem vokal iaitu [i], [e], [ə], [a], [u], [ɔ], [o] dan [ɛ]. Empat vokal depan /i/, /e/, /ɛ/, /a/; satu vokal tengah /ə/ dan tiga vokal belakang iaitu /u/, /o/, /ɔ/. Konsonan pula terdiri daripada 19 fonem iaitu tujuh bunyi plosif /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/, /ʔ/; tiga konsonan frikatif /s/, /h/, /ʃ/; dua konsonan afrikat /tʃ/, /dʒ/; empat konsonan nasal /m/, /n/, /ŋ/, /ɲ/ ; satu konsonan literal /l/ dan dua separuh vokal /w/ dan /j/. Selain itu, kajian ini juga memfokuskan kepada rangkap vokal yang terdapat dalam dialek Melayu Kabong, hasil dapatan mendapati bahawa rangkap vokal dialek Melayu Kabong mempunyai rangkap vokal ke depan dan rangkap konsonan memiliki dua pola iaitu Nasal-Oral dan Oral - Oral. Struktur suku kata juga dilihat dalam kajian ini, pengkaji mendapati tujuh pola struktur suku kata yang terdiri daripada struktur V, VK, KV, KVV, KVK dan KKKV yang merupakan

asas pembentukan kata. Berdasarkan kata pula, pengkaji melihat kepada kewujudan bentuk seperti monosilabik, dwisilabik, dan trisilabik. Namun, kajian ini mendapati lebih banyak bentuk yang wujud ialah dwisilabik dan ada kata pinjaman daripada bahasa Inggeris yang terdiri dari tiga suku kata.

Inventori fonem konsonan dalam dialek Melayu Kuching menjadi salah satu kajian yang memfokuskan kepada status fonem konsonan (Saidatul & Adi, 2013). Kajian ini bertujuan untuk membuat peninjauan semula terhadap pandangan pengkaji lepas terhadap fonem konsonan yang terdapat dalam dialek Melayu Kuching. Kajian ini mengambil pendekatan struktural yang beranggapan bahawa semua segmen bunyi bahasa yang dihasilkan oleh alat ujaran manusia ialah fonem. Oleh itu, bagi menjelaskan lagi kekeliruan ini, pengkaji menggunakan kaedah pemerhatian, data sekunder dan pengetahuan pengkaji sebagai penutur natif DMKS. Penganalisisan data dalam kajian ini menggunakan pendekatan fonologi generatif. Hasil kajian menunjukkan bahawa hanya terdapat 17 fonem konsonon DMKS termasuklah segmen konsonan /ɣ/ dan /ʔ/ yang dianggap tidak berstatus fonem dalam bahasa Melayu Baku. Selain itu, dapatan kajian ini tidak mengambil kira segmen bunyi terbitan [w] dan [j] dan bunyi kata pinjam dalam inventori fonem konsonan DMKS yang dianggap sebagai fonem. Hasil pemerhatian pengkaji pula mendapati bahawa kata-kata pinjaman yang mempunyai fonem /z/ diujarkan sebagai /dʒ/, contohnya seperti perkataan /zaman/ → [dʒa.mõn]. Selain itu, pengkaji juga mendapati bahawa fonem-fonem pinjaman yang lain seperti /f/ dan /v/ direalisasikan sesuai dengan bunyi konsonan dalaman DMKS. Contohnya, fonem /f/ diujarkan sebagai /p/ iaitu /faham/ → [pa.ham] manakala fonem /v/ diujarkan sebagai /b/, /van/ → [ben]. Seterusnya, fonem /z/ dan segmen terbitan [w] dan [j] yang berstatus pinjaman dan direalisasikan dengan fonem /i/ dan /u/ yang berada di onset suku kata. Contohnya, /iaʔ/ → [jaʔ] dan /laiuʔ/ → [la.juʔ].

Kajian seterusnya juga mengkaji sistem fonologi dialek Melayu Saribas berasaskan fonologi generatif yang dijalankan oleh Azureen (2016). Tujuan kajian ini adalah untuk menghuraikan sistem fonologi dalam dialek Melayu Saribas. Kajian ini menggunakan bersifat kualitatif deskriptif dan mengaplikasikan kajian lapangan. Penelitian yang dilakukan serentak semasa pengumpulan data DMSbs, maka tempoh pengumpulan data adalah secara keratan lintang iaitu kaedah pemerhatian dan pengumpulan data tersebut dilakukan sekali sahaja dalam tempoh masa yang ditentukan. (Babbie, 2008; Neuman, 2011). Kajian ini menggunakan kajian lapangan untuk memperolehi data linguistik, iaitu data pertuturan lisan penutur DMSbs di

Pekan Saratok. Pengkaji juga memilih empat buah kampung Melayu utama di Pekan tersebut. Seramai 10 orang penutur DMSbs daripada empat buah kampung tersebut. Kemudian, data dikumpulkan menggunakan rakaman audio dengan informan yang dipilih berdasarkan kriteria bumiputera Sarawak, berketurunan Melayu, berumur 21 tahun ke atas, sihat tubuh badan, menetap di kampung tersebut dan penutur jati DMSbs. Data diproses melalui transkripsi dengan menggunakan pendekatan fonologi generatif iaitu representasi iaitu struktur dalaman dan struktur permukaan.

Hasil kajian menyatakan bahawa vokal terbahagi kepada vokal asli dan vokal sekunder. Vokal asli DMSbs mengandungi enam fonem vokal iaitu [i], [e], [a], [o], [u] dan [ə] manakala vokal sekunder pula memiliki dua fonem iaitu [ɛ] dan [ɔ]. Berdasarkan penelitian, fonem konsonan yang terdapat dalam DMSbs ialah /p, b, t, d, k, g, ʧ, ʤ, ʔ, m, n, ɲ, s, h, l, ʎ, w, y/. Semua fonem ini wujud dalam struktur dalaman dan permukaan kecuali fonem /ʔ/ yang hadir pada struktur permukaan sahaja. Sehubungan dengan itu, kajian ini juga telah mendapati bahawa terdapat diftong dalam DMSbs iaitu diftong [ay] yang hadir daripada BMS iaitu perkataan asal dan pendiftongan. Diftong [ay] hadir secara dalaman, dan pembentukannya adalah melalui proses pendiftongan apabila vokal /a/ mendahului konsonan likuida /l/. Begitu juga dengan pembentukan diftong [oy] yang terdapat dalam DMSb hadir apabila proses pendiftongan iaitu vokal rendah menempati suku kata tertutup di akhir kata. Secara keseluruhannya, sistem vokal DMSbs terdiri daripada lapan fonem vokal, 19 fonem konsonan dan dua diftong [ay] dan [oy] yang hadir pada struktur permukaan manakala diftong [aw] hadir dalam struktur dalaman yang wujud apabila melalui proses pemonoftongan menjadi vokal [ɛ] dan [ɔ].

Analisis perbandingan terhadap fonologi variasi Kumpang di Sungai Ketungau yang bertujuan untuk membincangkan variasi Kumpang oleh suku Ibanik. (Shin, 2015). Kajian ini merupakan sebuah kajian sinkronik yang mendeskriptif bahasa Ibanik. Aspek yang dibincangkan ialah sistem vokal, diftong dan konsonan. Kajian ini akan melihat kepada data-data Ibanik yang lain misalnya, Demam, Sebaru', Bugau, Banjur dan Iban. Sebuah daftar kata yang diolah dari daftar kata swadesh digunakan sebagai panduan mengumpulkan kosa kata. Pengkaji ini menggunakan pelbagai aspek misalnya, kata-kata untuk bahagian anggota badan, aktiviti-aktiviti manusia, kata sifat, kata ganti nama, kata nama dan sebagainya. Ketika mengumpul data, pengkaji mengungkapkan kata-kata dalam bentuk gerak badan dan informan diminta menyebutkan dalam bahasa mereka. Informan dipilih ialah penutur asli dan

mempunyai penyebutan yang jelas. Analisis data akan dicatatkan dalam lambang fonetik standard.

Dapatan kajian menunjukkan terdapat empat vokal yang ada dalam variasi Kumpang iaitu, [i], [u], [a], [ə]. Namun, ketika melihat secara perbandingan, perbezaan terlihat apabila variasi Iban (Dedy, 2004) dan Kantuk (Rahim, 2005) masing-masing menyatakan bahawa terdapat enam vokal iaitu [a], [e], [i], [o], [u], [ə]. Dari segi penyebaran pula vokal [i], [u], dan [a] wujud pada semua posisi dalam kata, tetapi [ə] wujud di posisi akhir kata dwisilabik dan suku kedua, ketiga di suku trasilabik. Diftong dalam varian Kumpang terdapat sejumlah tiga diftong iaitu : /-ai/, /-ui/ dan /-au/.

Seterusnya, berdasarkan kajian ini terdapat 19 konsonan dalam variasi Kumpang iaitu /, b t d c k g ʔ m n ɲ s ɣ h j l w y/. Konsonan /ɣ/ menentukan variasi-variasi Ibanik. Apabila merujuk data Ibanik lain, pengkaji mendapati bahwa wujud kesepadanan konsonan dalam variasi Ibanik, iaitu sebagai [-x], [ɣ] atau [ɣ]. Di samping itu, bahasa Iban di Sarawak juga memaparkan kesepadanan konsonan, dalam kajian Remmy (2009) menyatakan bahawa fonem /r/ digunakan dalam variasi Iban standard, Saribas dan Lundu /h/ yang sepadan dengan /r/ di daerah Samarahan dan Sibuh. Contohnya: Rumah - rumeah (Saribas), humeah (Samarahan), dan humeah (Sibuh). Akhir sekali, hasil dapatan menganalisis mengenai diftong mendapati bahasa Ibanik banyak kaya dengan kosa kata yang berdifftong /-ay/ justeru kerana /*- aŋ/ dan /-an/ > /-ai/.

Tulisan Asmah dan Rosline (2012) menyatakan bahawa dalam Bahasa Iban terdapat enam fonem vokal iaitu [i], [e], [a], [o], [u] dan [ə] dan 19 fonem konsonan dalam buku beliau iaitu Fonologi Bahasa Iban. Beberapa ciri-ciri vokal yang ada dalam bahasa Iban iaitu yang pertama ialah setiap vokal pada awal kata akan didahului dengan hentian glotis. Misalnya, /ʔinday/, /ʔiko/, /ʔapin/, /ʔudah/. Ciri kedua mewujudkan alofon lingkungan yang dapat membezakan vokal tinggi dan vokal rendah. Fonem yang terlibat ialah /i/ dan /u/ dengan alofon masing-masing. Kemudian, ciri ketiga adalah mewujudkan alofon lingkungan dengan penyengauan dan tanpa penyengauan contohnya, /i/ : [i], [ĩ]. Seterusnya, ciri-ciri fonem konsonan pula akan menentukan alofon lingkungan, iaitu artikulasi yang dikedepan atau dikebelakangan yang dipengaruhi oleh kualiti vokal yang mengikutinya. Khususnya dalam membezakan [k] dengan [k̚]. Selain itu, fonem /t/ dan /h/ menunjukkan posisi dikedepan dan dikebelakangan boleh ditafsirkan sebagai [t] dan [d]. Ciri yang kedua adalah melibatkan konsonan plosif yang hadir sebelum bunyi senyap iaitu /t/ dan /k/. Kemudian ciri ketiga

menyatakan bahawa semua konsonan yang disenaraikan dalam jadual, kecuali separuh vokal /w/ mengalami pembundaran apabila diikuti oleh bundar /u/ dan /o/. Kemudian, dalam buku ini juga mengenal pasti tiga struktur asas suku kata dalam bahasa Iban iaitu V, KV, KVK. Unsur V mempunyai ciri kelantangan kerana ini dikenali sebagai vokal dan juga merupakan puncak suku kata.

2.3 KAJIAN FONOLOGI BAHASA BIDAYUH

Menurut Rahim (2008), variasi Bidayuhik telah tersebar sehingga ke wilayah Kalimantan Barat menyusuri pinggir bandar Kuching. Variasi-variasi ini telah dikaji secara mendalam dalam tempoh masa melebihi 150 tahun. Pelbagai pendekatan telah digunakan bagi tujuan menganalisis variasi-variasi Bidayuhik tersebut Menurut penulisan Shin dan Collins (2011), kajian bahasa Bidayuhik dalam aspek klasifikasi dan rekonstruksi bahasa haruslah dijalankan bagi menghasilkan sebuah kajian yang sempurna. Oleh itu, kajian fonetik dan fonologi tidak ketinggalan menjadi ciri utama bagi proses rekonstruksi variasi Bidayuhik ini.

Penulisan awal variasi Bidayuhik telah bermula pada awal pertengahan abad ke-19 (Rahim, 2008). Hudson (1970) merupakan ahli linguistik yang pertama meletakkan asas klasifikasi dan rekonstruksi kelompok bahasa Bidayuhik. Hudson (1970) telah berjaya mengklasifikasi empat kelompok bahasa besar di Sarawak dan Kalimantan Barat seperti Bidayuhik, Ibanik, Melayik dan Tamanik (Rahim, 2008). Selain itu, beliau juga telah berjaya mengajukan sekumpulan korespondensi bunyi /l/ dan /r/ di dalam bahasa Bidayuhik dan kejayaan ini digunakan sebagai kunci utama kajian Collins bagi melakukan klasifikasi dan rekonstruksi variasi Bidayuhik yang seterusnya. Kemudian, Shin dan Collins (2001) menggunakan pendekatan kualitatif selepas 32 tahun kejayaan Hudson meletakkan asas rekonstruksi dan klasifikasi variasi Bidayuhik di Kalimantan Barat dan Sarawak. Akibat daripada penggunaan pendekatan ini, peringkat kesepadanan yang dikemukakan oleh Hudson (1970) telah diluaskan lagi.

Di dalam kajian Bidayuhik utara purba merangkumi sembilan varian Bidayuhik daripada dua wilayah iaitu Kalimantan Barat, Indonesia dan Sarawak, Malaysia. Antara kawasan yang diteliti adalah Wilayah Bengkayang (Hulu Sambas), wilayah Sanggau (Hulu Sekayam) yang terdapat di Kalimantan Barat, Indonesia manakala di Sarawak adalah seperti di Penrissen, Padawan, Siburan, Hulu Sadong yang terdapat di Serian, Bau serta Lundu. Melalui inventori fonem yang dijalankan, penulis mendapati bahawa sembilan variasi bahasa

Bidayuhik tersebut mempunyai rangkap konsonan homorganik pada posisi tengah kata dan proses alternasi seperti praletupan nasal, nasalisasi plosif, pemanjangan vokal pada kata monosilabel dan dwisilabel serta kontraksi silabel pertama pada kata. Data-data inventori fonem ini akan digunakan untuk tujuan rekonstruksi dan klasifikasi bahasa.

Namun begitu, sebelum proses rekonstruksi, perbandingan antara bahasa Melayu Polinesia purba dan bahasa Melayik Purba dengan Bidayuhik Utara Purba perlu dilakukan. Perbincangan dimulakan dengan melakukan perbandingan fonem vokal dan konsonan Bidayuhik Utara Purba kemudian beransur kepada perubahan fonotaktik. Selain itu, item leksikal berkognat antara ketiga-tiga bahasa tersebut turut disentuh. Rahim (2008), menyatakan bahawa rekonstruksi fonem bahasa Bidayuhik utara purba dilakukan melalui tiga peringkat iaitu rekonstruksi fonem konsonan, rekonstruksi fonem vokal dan akhirnya rekonstruksi diftong. Oleh itu, kajian fonetik dan fonologi sangat penting dalam usaha untuk menjalankan klasifikasi dan rekonstruksi sesuatu bahasa.

Bahagian ini akan menyenaraikan beberapa kajian lepas yang melibatkan inventori fonem dan perbandingannya. Namun begitu, kajian tertumpu kepada inventori fonem-fonem bahasa Bidayuhik. Oleh itu, kajian lepas ini lebih tertumpu kepada jumlah fonem yang diperolehi serta kedudukan fonem di dalam suku kata. Kajian Rensch et. al (2012), menyatakan bahawa kesemua variasi bahasa Bidayuhik di Sarawak mempunyai 19 fonem konsonan dan 6 fonem vokal. Dalam kajian bahasa Bidayuh Bisapug yang dijalankan ini, tertumpu kepada fonem vokal dan konsonan. Kajian ini akan membincangkan analisis data berdasarkan aspek-aspek seperti distribusi dan alofon fonem bagi mengenal pasti sama ada fonem yang wujud dalam bahasa ini adalah bersifat fonemik.

Misieng (2012), membincangkan mengenai kemungkinan penerapan pendekatan strukturalis untuk menganalisis fonem dialek Bidayuh. Kajian yang dijalankan ini adalah berdasarkan reka bentuk kualitatif serta menggunakan data korpus untuk mengumpul data yang baru. Penganalisisan data menggunakan transkripsi yang selaras dengan IPA chart kemudian sebelum menganalisis lebih dalam, menyediakan inventori bunyi pasangan yang berbeza untuk bantu dalam penyelidikan distribusi perbezaan dan pelengkap. Dalam hal ini, kajian terhadap bahasa Bidayuh Bisapug akan dijalankan berdasarkan reka bentuk kualitatif menggunakan senarai swadesh dan domain bagi mengumpulkan data yang lebih tepat.

Hasil kajian ini mendapati bahawa Bau Jagoi mempunyai hentian glotal yang wujud pada posisi akhir sesuatu perkataan dan akan diwakili oleh huruf “h” dan “k”. Menurut Ladefoged dan Maddieson (1996), penghentian glotal dihasilkan dengan meletakkan dua lipatan vokal rapat dengan seketika untuk menghentikan semua udara dari mengalir dan kemudian melepaskannya secara tiba-tiba. Namun, menurut pengkaji sesetengah penulis tidak akan menggunakan mana-mana unsur untuk menandakan hentian glotal tersebut kerana menurut beliau tiada sebarang simbol dalam penulisan yang dapat digunakan. (William, 1988).

Kajian ini menganggap perkara di atas adalah tidak tepat kerana sebutan tersebut membawa kepada sebutan yang salah dan membawa makna yang berbeza daripada yang dimaksudkan kerana kata-kata yang dihasilkan mungkin tidak sesuai dengan leksikon Bidayuh. Hal ini demikian kerana, hentian glotal bukan sekadar alofon untuk fonem tetapi fonemik dalam dialek Bau-Jagoi kerana ini akan mengubah makna seperti yang ditunjukkan. Oleh itu, pengadopsian konvensyen telah digunakan oleh beberapa penulis bahasa Bidayuh contohnya Dundon (1989) yang menggunakan simbol (‘) untuk menunjukkan hentian glotal. Seterusnya, bunyi /d/ hampir dikenali sebagai implosif /d/ apabila wujud di posisi tengah dan akhir kata-kata. Jadual di bawah menunjukkan dapatan kajian yang menunjukkan hentian glotal di kedudukan tengah perkataan yang tidak menunjukkan penggunaan simbol (‘) dan akan menyebabkan sebutan dan makna yang berlainan daripada maksud asalnya. Di samping itu, penggunaan hentian glotal dalam kedudukan akhir kata untuk kedua-dua plosif bersuara iaitu /b/ dan /g/ yang akan memastikan makna tersebut disampaikan. Sebagai contoh, perkataan “bako” bermaksud gila namun sedangkan bako merujuk kepada nama pokok.

Justeru, kajian yang dijalankan oleh Misieng mengalami sedikit kekaburan mengenai fonem-fonem yang didapati melalui analisis yang dilakukan. Oleh itu, kajian bahasa Bidayuh yang akan dilakukan akan membantu serba sedikit terhadap pengumpulan kajian-kajian fonologi terhadap bahasa-bahasa Bidayuh yang wujud di Sarawak. Hal ini juga, sejurus dengan pendapat dalam kajian Salbia (2016), bahawa kajian-kajian di Sarawak mengalami batasan kerana kurangnya pengkaji yang memiliki minat dan kelayakan yang diperlukan dalam bidang ini.

Satu lagi kajian mengenai bahasa Bidayuh dalam variasi Somu yang dijalankan oleh Bunau pada tahun 2018 yang bertujuan untuk mengidentifikasikan morfem nasalisasi dalam alomorf-alomorf atau variasi dan mendeskripsikan proses nasalisasi untuk membentuk kata kerja aktif. Dalam kajian ini, pendekatan kualitatif deskriptif telah digunakan. Bagi

Commented [1]: Bunau, E. (2017). ALOMORF NASALISASI DAN NASAL PENAMBAH DALAM BAHASA BIDAYUH-SOMU. *Jurnal Kajian Pembelajaran dan Keilmuan*, 1(2), 89-102.

menjalankan proses pengumpulan dan penganalisisan data pengkaji ini menggunakan teori struktural yang melihat kepada struktural atau rangka tertentu (Bloomfield, 1994) yang akan melihat kepada gabungan atas morfem bebas dan morfem terikat, atau merupakan gabungan dari imbuhan dan kata dasar. Penelitian hulu dilakukan secara deskriptif dengan pengumpulan data iaitu merakam. Sumber data adalah melalui informan penutur asli Bahasa Bidayuh-Somu sama ada lelaki mahupun perempuan dan berumur 35-50 tahun. Teknik pemilihan data adalah teknik elisitasi atau berdasarkan kelompok atau golongan data misalnya, kelompok alomorf pengganti dan penambah. Analisis data dilakukan dengan teknik deskriptif.

Hasil daripada kajian ini, data menunjukkan bahawa nasalisasi juga terdapat dalam bahasa Bidayuh-Somu dan dapat berfungsi sebagai pen tetap dan pengubah golongan kata serta menghasilkan kata kerja aktif. Analisis data menunjukkan bahawa nasal /m/, /n/, /N/ boleh dianggap sebagai pengganti dan penambah sedangkan nasal /l/ hanya merupakan nasal pengganti sahaja. Proses nasalisasi juga menunjukkan alomorf /Ne-/ dan /Ni-/ merupakan alomorf penambah. Alomorf /m-/ dalam bahasa Bidayuh Somu merupakan pen tetap dan juga pengubah. Kemudian alomorf ini juga boleh ditambah kepada kata akar dari golongan kata kerja dan kata benda. Alomorf ini wujud apabila kata akar didahului dengan fonem plosif /p/ dan /b/. Pengkaji mendapati alomorf ini bersifat pengganti dan akan menyebabkan fonem plosif tersebut pada awal kata akan hilang dan digantikan dengan fonem /m/.

Seterusnya, pengkaji mendapati keberadaan alomorf /n-/ dalam bahasa Bidayuh-Somu hadir pada kata akar yang terdiri dari golongan kata kerja dan benda. Alomorf ini akan hadir apabila kata akar didahului oleh fonem plosif /t/ dan /d/. Oleh itu, alomorf ini akan bersifat pengganti dan menyebabkan fonem plosif pada kata akar akan hilang. Alomorf /n-/ akan berfungsi sebagai pen tetap dan pengubah kemudian pengimbuhan yang wujud akan menghasilkan kata kerja transitif. Berdasarkan proses nasalisasi dengan nasal penambah dalam bahasa Bidayuh-Somu pengkaji mendapati nasal /m-/ akan hadir pada kata akar. Dengan demikian, nasal tersebut dapat berfungsi sebagai pen tetap dan pengubah golongan kata dan akan menghasilkan kata kerja transitif yang menandakan makna melakukan sesuatu. Pengkaji menyimpulkan bahawa nasal /m-/ boleh hadir sebelum kata akar yang didahului oleh fonem plosif /p/, /b/ dan /l/. Sebagai contoh dapat dilihat dalam jadual di bawah:

Carolyn Rensch (2006), dalam bukunya *The Bidayuh Language Yesterday, Today and Tomorrow* pada bahagian II menerangkan sebahagian nasal dalam fonologi Bidayuh. Kajian ini telah mengumpulkan fonem-fonem umum yang terdapat dalam bahasa Bidayuh kemudian

disenaraikan dalam carta berserta simbol penyebutnya. Dapatan kajian memperlihatkan bahawa, kehadiran konsonan-konsonan mempunyai varian-varian bunyi yang berbeza seperti mana yang diketahui bahawa setiap fonem akan ada alofon-alofon yang membezakan makna perkataan. Sebagai contohnya, penutur bahagian Timur seperti Bidayuh Bukar akan menyebut perkataan mereka seperti mana dalam carta yang ditunjukkan iaitu dapat dilihat apabila letusan tidak bersuara /c/ disebut sebagai bunyi [tʃ]. Walaubagaimanapun, Carolyn (2006) mendapati bahawa bunyi /s/ merupakan salah satu fonem dalam bahasa Bidayuh yang digunakan oleh semua penutur bahasa Bidayuh kerana /s/ juga wujud dalam sebutan yang berbeza-beza antaranya ialah [ʃ], [ç], dan [s] namun begitu, sebutan yang sebetulnya akan dilihat dari bahasa-bahasa Bidayuh itu sendiri.

Seterusnya, biasanya dialek Jagoi akan mendengar bunyi [r] sebagai bunyi [l] hal ini kerana menurut Carolyn (2006), bunyi [l] akan hadir pada semua posisi kata. Seterusnya, fonem /ʔ/ dan /h/ menjadi salah satu aspek yang dibincangkan dalam buku tersebut. Bidayuh Bukar menggunakan /h/ apabila berlaku perbezaan maksud pada tengah dan akhir kata manakala Bidayuh Biatah dan Jagoi berlaku perbezaan tersebut hanya pada awal kata saja,. Kemudian bunyi [k] juga akan hadir dalam perkataan Bidayuh. Di samping itu, Carolyn (2006) juga telah menyatakan bahawa penggunaan vokal tengah /ə/ adalah bergantung kepada dialek-dialek yang memakainya. Namun itu, Bidayuh Jadoi menyebut /ə/ sebagai bunyi [ɤ] dan [ɔ] dalam kedua-dua posisi. Akhir sekali, dalam bukunya juga menyatakan kajian ini juga merangkumi kepanjangan vokal di akhir kata, Bidayuh Bukar dan Biatah biasanya menunjukkan kepanjangan vokal iaitu /a:/, /o:/ dan /e:/.

2.5 RUMUSAN

Berdasarkan tinjauan kajian yang telah dilakukan merangkumi kajian fonologi di Malaysia termasuk semenanjung Malaysia, Sabah dan Sarawak. Kajian kali ini memfokuskan bahasa-bahasa yang ada di Sarawak untuk menjadi rujukan dalam kajian ini. Terbukti bahawa kajian terhadap aspek fonologi bahasa dan dialek tidak pernah diabaikan. Pengkaji-pengkaji cuba menghuraikan aspek fonologi mengikut model atau kaedah yang tertentu dalam mencapai setiap objektif kajian. Penerapan teori linguistik deskriptif kelihatan akan mendominasi setiap kajian terdahulu kerana analisis berkaitan fonologi secara deskriptif mementingkan huraian ke atas sistem dan struktur sesuatu bahasa dan dialek dan sesuai untuk bahasa dan dialek yang belum dikaji ataupun belum mempunyai tulisan seperti Bahasa Bidayuh Bisapug yang difokuskan dalam kajian ini.

BAB 3

METODOLOGI KAJIAN

3.1 PENGENALAN

Bab ini akan menerangkan kaedah yang digunakan untuk menjalankan kajian ini. Metodologi kajian meliputi cara, kaedah dan pendekatan yang digunakan untuk mendapatkan data bagi mencapai objektif dan matlamat kajian. Tujuan metodologi kajian adalah untuk memastikan bahawa kajian dijalankan dengan teratur dan sistematik di samping menepati kehendak tujuan dan objektif kajian ini. Bab ini akan menghuraikan keseluruhan kaedah, langkah dan prosedur yang bersesuaian bagi pelaksanaan kajian ini.

Metodologi kajian ini akan mengambil kira aspek reka bentuk kajian, pemilihan informan, instrumen atau alat yang digunakan, prosedur pemerolehan data dan cara penganalisan data. Pengkaji juga akan menghuraikan kerangka teori yang digunakan dalam kajian ini.

3.2 REKA BENTUK KAJIAN

Menurut Amutha (2012), reka bentuk kajian merupakan satu pelan tindakan yang memperlihatkan secara terperinci bagaimana sesuatu kajian itu dijalankan yang berfungsi sebagai panduan dalam proses pengumpulan dan penganalisan data. Menurut Kamarul (2018), reka bentuk juga boleh menjadi model bagi penyelidik yang juga merupakan salah satu cara pengolahan data yang dikutip berdasarkan perancangan khusus atau lebih dikenali sebagai penyelidik mengendalikan kajian dan prosedur atau teknik yang digunakan bagi menjawab soalan kajian.

Berdasarkan kajian ini, pengkaji menggunakan reka bentuk kajian kualitatif deskriptif. Reka bentuk kualitatif deskriptif yang digunakan melibatkan kaedah temu bual bersemuka, pemerhatian dan analisis dokumen seperti catatan yang dilakukan sepanjang berada di kawasan lapangan. Kajian kualitatif berbentuk deskriptif ini adalah berupa kata-kata lisan atau tulisan mengenai tingkah laku manusia yang dapat diamati. (Taylor & Bogdan, 1984). Patton (1990), menyatakan bahawa data kualitatif merangkumi tiga aspek iaitu : -

- i. Hasil pemerhatian : huraian berkenaan peristiwa, kejadian, perbuatan dan Interaksi informan semasa berada di lapangan.

- ii. Hasil pembicaraan : kutipan data secara langsung berdasarkan pernyataan yang diberikan oleh informan mengenai pengalaman dan pemikiran mereka semasa proses temu bual dijalankan.
- iii. Bahan bertulis : Dokumen berkaitan kawasan lapangan seperti peta Kawasan, rakaman, surat-menyurat sebagai bukti menjalankan kajian dan kejadian sejarah dikawasan lapangan.

Kajian ini turut menggunakan model deskriptif Asmah (2006) iaitu teori fonem dan juga teori struktur. Linguistik deskriptif merupakan teras utama dalam ilmu linguistik yang digunakan untuk menganalisis bahasa (Asmah Haji Omar, 1973). Penelitian deskriptif ini dilakukan dengan mengenal pasti sistem dan struktur fonologi dalam bahasa Bidayuh Bisapug di kawasan Padawan, Kuching Sarawak. Penggunaan teori fonem bertujuan untuk mengenal pasti fonem vokal, konsonan, distribusi dan alofon serta teori struktur akan mengupas mengenai pola bunyi dalam pembentukan suka kata yang terdapat dalam bahasa yang dikaji. Teori fonem digunakan untuk mencari unsur bunyi realisasi abstrak yang berlaku dalam suatu bahasa (Chaiyanara, 2006).

3.3 INFORMAN KAJIAN

Dalam kajian ini, pengkaji telah menggunakan teknik *snow ball* untuk menemukan informan kajian pengkaji. Menurut Jasmi (2012), teknik *snow ball* ialah pengkaji mengenal pasti informan kunci, iaitu informan yang bakal membantu pengkaji untuk mengenal pasti informan yang dikehendaki. Informan kunci merupakan informan penghubung antara pengkaji dengan informan kajian. Menurut beliau lagi, terdapat tiga cara untuk mengenal pasti informan kunci iaitu:

- i. Informan pertama merupakan teman, saudara atau kenalan peribadi Pengkaji.
- ii. Informan kunci terlibat dengan masyarakat yang ingin dipelajari
- iii. Menemu informan kunci dengan mendekati pelbagai organisasi, badan berkait, komuniti atau ketua kampung kawasan kajian.

Pengkaji akan menggunakan cara yang pertama iaitu informan kunci merupakan kenalan peribadi dan beliau akan membawa dan memperkenalkan pengkaji kepada komuniti

serta ketua kampung di kawasan berkenaan untuk mendapatkan kebenaran membuat kajian sekali gus mengenal pasti informan kajian yang dikehendaki. Seramai empat orang informan ditemu bual untuk pengumpulan data dan merupakan dua orang lelaki dan dua orang perempuan yang berasal daripada kawasan Padawan yang juga merupakan penutur jati bahasa Bidayuh Bisapug.

Pemilihan informan bagi kajian ini berdasarkan kriteria Asmah (2008) iaitu:

- i. Umur informan yang sesuai ialah dari umur 40 hingga 60 tahun.
- ii. Informan hendaklah penduduk asli kawasan kajian
- iii. Mempunyai fizikal, jasmani dan emosi yang sihat termasuk alat pendengar
- iv. Asal usul informan haruslah diusahakan dari tempat yang diteliti
- v. Mempunyai kemahiran yang tinggi mengenai bahasa dan dialeknya

Kajian ini juga mengambil kira kriteria pemilihan informan yang dinyatakan oleh Asmah dalam Salbia (2016) iaitu informan yang dipilih haruslah mempunyai penguasaan bahasa yang baik dalam bahasa yang dikaji, mempunyai keadaan organ petuturan yang sempurna, sikap informan terhadap pengkajia, umur, mempunyai pengetahuan mengenai budaya komuniti, jantina, kelas sosial, kedudukan dalam komuniti dan mempunyai hubungan dengan ahli-ahli komuniti yang lain.

3.4 INSTRUMEN

Berikut merupakan instrument yang digunakan dalam kajian ini. Menurut Kamus Dewan (2007), instrumen adalah alat atau cara untuk mengumpul dan memperoleh data . Dalam kajian ini, instrumen kajian terdiri daripada temu bual, alat perakam suara, senarai domain dan senarai Swadesh 100 kata. Kandungan instrumen – instrumen ini diterangkan pada bahagian berikut:

3.4.1 Temu bual

Pengkaji menjalankan temu bual bagi kajian untuk mendapatkan data. Temu bual dalam kajian kualitatif terbahagi kepada dua iaitu temu bual mendalam dan temu bual kumpulan focus. Menurut Taylor dan Bogdan (1984), temu bual mendalam ialah

percakapan dua arah secara bersemuka antara pengkaji dengan subjek pengkajian, dalam rangka memahami pandangan subjek pengkajian mengenai hidupnya, pengalamannya, ataupun situasi sosial sebagaimana diungkapkan dalam bahasanya sendiri. Oleh itu, pengkaji memilih temu bual mendalam kerana bersesuaian dengan kajian ini.

Temu bual dijalankan secara santai, tidak berstruktur, spontan dan lebih kepada bercerita kerana pengkaji mahu mendapatkan data yang asli dari segi sebutannya. Pengkaji berbuat demikian kerana ingin mengalih perhatian informan daripada menjadikan temu bual bersifat formal. Hal ini penting kerana, semakin formal sesuatu perbincangan, semakin tinggi tahap keumuman data yang di perolehi oleh pengkaji. Temu bual ini dijalankan di rumah informan. Pengkaji memilih untuk menjalankan kajian ini di rumah onforman kerana suasannanya yang selesa bagi informan.

3.4.2 Alat Perakam Suara

Perakam suara digunakan untuk merakam cara penyebutan perkataan informan dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Pengkaji menggunakan aplikasi alat perakam suara melalui telefon pintar berjenama OPPO A37. Rakaman tersebut digunakan dalam kajian ini bagi memudahkan pengkaji merujuk semula rakaman untuk tujuan penganalisan data.

Pengkaji akan merujuk semula pada rakaman sekiranya pengkaji terlepas sesuatu maklumat yang dituturkan oleh informan atau ingin mendengar semula sebutan perkataan dari informan. Data dikutip akan dicatatkan ke dalam buku nota dan direkodkan menggunakan perakam suara. Hasil rakaman akan disimpan di dalam cakera liut (cd) dan transkripsi data juga akan dicetak dalm bentuk teks.

3.4.3 Transkripsi fonetik

Asmah (2008), menggunakan transkripsi halus kerana transkripsi akan memberi perhatian kepada ciri-ciri dalam sebarang penyebutan informan. Semasa menggunakan transkripsi ini, semua bunyi yang mempunyai persamaan akan dipasangkan dengan simbolnya tanpa mengambil kira fungsi bunyinya. Pei (1965), memberi tanda penggunaan transkripsi ini dengan lambang [].

3.4.4 Transkripsi fonemik

Asmah (2008), menyatakan bahawa transkripsi ini juga dikenali sebagai transkripsi kasar. Hal ini membawa maksud bahawa transkripsi ini tidak mengambil kira kepada ciri yang kecil dalam sesuatu bunyi. Melalui transkripsi ini sesuatu kata yang mempunyai fungsi hanya akan diberi tumpuan kepada bunyi-bunyi yang berkenaan sahaja. Oleh itu, transkripsi ini hanya akan melihat kepada fonem-fonem yang wujud dalam bahasa yang dikaji. Pei (1965), menggunakan transkripsi ini dengan simbol //.

3.4.5 Skrip temu bual

Semasa menjalankan kajian ini, kaedah temu bual akan digunakan oleh pengkaji. Penggunaan skrip temu bual akan digunakan bagi memudahkan pengkaji untuk mendapatkan data daripada informan yang berbeza. Berikut merupakan contoh rangka skrip temu bual yang digunakan.

Jadual 3.1: Rangka skrip temu bual

Kategori	Huraian	Contoh soalan
Pengenalan	Pengkaji berjumpa dengan informan kajian dan memperkenalkan diri dan memberitahu tujuan pengkaji	“salam sejahtera pakcik/makcik, saya ialah..... Ingin menemu bual pakcik/makcik sebagai informan untuk kajian saya yang bertajuk.....
Soalan utama	Pengkaji bertanya soalan berdasarkan senarai 100 kosa kata Swadesh	Pakcik/makcik kalau perkataan “saya” dalam bahasa Bidayuh Bisapug, apa? Bagaimana pula dengan “air” ? Dan seterusnya.....
Soalan mengundang persoalan	Pengkaji akan menggunakan kaedah domain dan asosiasi idea untuk menambahkan data dalam kajian ini	“Pakcik/makcik kalau kepala manusia (domain anggota tubuh badan) disebut sebagai apa?” “Jika dibandingkan dengan kepala ikan (Domain haiwan) adakah ianya berbeza ? Dan apakah perkataan (kepala ikan) yang disebutkan oleh bahasa ini?”

Penutup	Pengkaji mengundurkan diri	“Terima kasih atas kerjasama pak cik/mak cik.”
---------	----------------------------	--

3.5 PROSEDUR PENGUMPULAN DATA

Dalam bab ini, prosedur pengumpulan data melibatkan kajian penyelidikan lapangan huluhan menggunakan Model Deskriptif oleh Asmah Haji Omar (2006). Kutipan data bagi kajian ini bertempat di kawasan Padawan iaitu Kampung Mundai di rumah informan.

Pengkaji akan pergi ke kawasan Padawan untuk berjumpa dengan informan kunci yang juga merupakan kenalan pengkaji. Beliau akan membawa pengkaji ke Kampung Mundai, Padawan untuk berjumpa dengan informan kajian. Sebelum itu, pengkaji akan menjelaskan mengenai pemilihan informan mengikut kriteria yang diperlukan kepada informan kunci. Setelah, mencadangkan beberapa orang informan kajian yang menepati kehendak kriteria pemilihan tersebut, informan kunci akan mengaturkan perjumpaan dengan informan kajian. Namun begitu, proses temu bual akan dilakukan secara berasingan bagi mengelakkan kecelaruan maklumat dan data informan. Temu bual dijalankan secara seorang demi seorang iaitu dengan mengambil kira hari temu bual bersama informan. Contohnya, sehari untuk seorang informan.

Sebelum memulakan, pengkaji akan menunjukkan surat daripada pihak fakulti bagi mendapatkan kebenaran untuk menjalankan proses temu bual bersama informan. Setelah itu, pengkaji akan memastikan informan tersebut menepati kriteria-kriteria pemilihan. Pengkaji akan memberitahu informan mengenai tujuan kajian pengkaji dan beramah mesra dengan mereka agar semasa kajian dijalankan informan tidak berasa kekok untuk berbicara bersama pengkaji.

Seterusnya, pengkaji juga akan meminta kebenaran untuk merakam temu bual yang bakal dijalankan sebelum rakaman dibuat. Setelah mendapat kebenaran, pengkaji akan menjelaskan cara bagaimana temu bual tersebut bakal dijalankan. Pengkaji akan menggunakan Bahasa Melayu sepanjang temu bual tersebut hal ini kerana Bahasa Melayu merupakan bahasa pengantar antara pengkaji dan informan. Sehubungan dengan itu, pengkaji juga akan lebih mudah memahami konteks perkataan dan perbualan dalam Bahasa Melayu. Beberapa penggunaan kaedah akan dijelaskan di bawah :

3.5.1 Kaedah Rakaman

Kajian ini menggunakan tekni rakman yang melibatkan perbualan di antara pengkaji dan informan. Rakaman ini dilakukan secara sedar bermaksud informan akan menyedari bahawa perbualan bersama pengkaji akan dirakam ketika bersemuka untuk mendapatkan data berdasarkan senarai kosa kasa Swadesh yang juga telah disediakan oleh pengkaji. Rakaman suara dilakukan menggunakan aplikasi perakam suara di dalam telefon mudah alih OPPO A37.

Selain daripada merakan suara, pengkaji turut melakukan catatan nota. Rakaman suara ini oenting kerana pengkaji akan merujuk semula bagi mengenal pasti bunyi-bunyi sebutan perkataan. Rakaman akan didengar berulang-ulang kali semasa proses transkripsi data. Bagi memudahkan proses analisis data, data ditranskripsi akan disimpan dalam bentuk *Microsoft Word* dalam bentuk salinan lembut (*Soft Copy*) dan salinan keras (*Hard Copy*). Seterusnya, rakaman tersebut akan disimpan di dalam cakera liut (cd).

3.5.2 Kaedah Senarai Kata

Dalam kaedah ini, senarai 100 kosa kata disediakan terlebih dahulu kemudian pengkaji akan menyebut satu-persatu kosa kata tersebut dalam bahasa Melayu ataupun Inggeris kemudian informan akan menyebut kembali satu persatu dengan bahasa asli mereka. Kosa kata Swadesh tersebut telah diterjemahkan ke bahasa Melayu berdasarkan senarai kosa kata Salbia Hassan (2016).

3.5.3 Kaedah Domain

Dalam kaedah ini, pengkaji akan menggunakan kaedah doman dan asosiasi idea. Menurut Asmah (2008), kaedah ini akan lebih berkesan untuk memperoleh data atau mengumpul perkataan bagi bahasa-bahasa di Sabah dan Sarawak. Konsep domain merupakan rujukan kepada bidang perbendaharaan kata yang menunjukkan sesuatu perkataan itu boleh dirangkumkan ke dalam kumpulan besar yang dianggotai beberapa kata lain. Misalnya, dalam kajian ini pengkaji memilih lima jenis domain iaitu domain anggota tubuh badan, domain kelengkapan rumah, domain haiwan dan domain kekeluargaan dan domain lain-lain.

Pengkaji akan meminta informan untuk menterjemah perkataan tersebut sebagai contoh perkataan “kaki” dalam domain anggota tubuh badan dan seterusnya pengkaji akan mengasosiasikan idea tersebut dengan bertanya kepada informan untuk menyebut perkataan “kaki” dalam domain yang berlainan seperti perkataan “kaki ayam” atau pun domain kelengkapan rumah “kaki bangku”. Melalui kaedah ini secara tidak langsung dapat menambahkan data kajian dan juga dapat melihat penggunaan bahasa Bidayuh Bisapug dengan lebih mendalam. Berikut merupakan cara data dikumpul menggunakan kaedah domain.

3.5.4 Catatan Lapangan

Selama menjalankan kajian, pengkaji membuat catatan lapangan mengenai setiap perkara yang dilalui. Tujuan catatan lapangan ini merekod huraian mengenai sesuatu peristiwa atau fenomena yang dinyatakan oleh informan secara langsung atau tidak langsung. Menurut Jasmi (2012), “diari pengkaji merupakan satu catatan dari kajian yang menjelaskan secara ringkas setiap aktiviti yang berlaku sejak daripada turun lapangan sehingga semua data telah selesai dikumpul dan disahkan”. Setiap data temu bual dijalankan hendaklah disahkan oleh informan sebagai bukti catatan sepanjang perbincangan dilakukan. Jasmi (2012) sekali lagi menyatakan bahawa catatan lapangan dijalankan berdasarkan tiga aspek iaitu catatan fakta, catatan teori dan catatan metodologi.

3.6 PROSEDUR PENGANALISISAN DATA

Dalam prosedur penganalisisan data, pengkaji akan mengambil beberapa langkah yang melibatkan pengkaji mendengar semula rakaman audio yang diperolehi daripada temu bual bersama informan, mengesahkan data dengan mempersembahkan data dalam bentuk jadual, mentranskripsi data dalam bentuk fonemik, mengenal pasti fonem vokal dan konsonan yang terdapat dalam bahasa tersebut, mengkaji sistem fonem yang merangkumi distribusi dan alofon serta menghuraikan pola bunyi yang terdapat dalam pembentukan suku kata.

Pada mulanya, pengkaji akan mendengar semula suara yang diperolehi daripada sesi temu bual bersama informan. Memandangkan kajian ini mengambil seramai empat orang informan, dan akan melihat keempat-empat sumber data yang diperolehi dan dibandingkan bagi mengesahkan kesahihan data tersebut. Data yang diperolehi akan dimasukkan ke dalam bentuk

jadual menggunakan perisian *Microsoft Word* bagi memudahkan pengkaji untuk memproses data.

Seterusnya, pengkaji akan melakukan transkripsi data yang diperoleh dalam bentuk transkripsi fonemik untuk mengenal pasti fonem vokal dan konsonan terlebih dahulu. Data yang dicatat dan dirakam ini didengar semula secara berulang-ulang sehingga mendapatkan sebutan sesuatu perkataan yang lebih tepat dan jelas. Transkripsi fonemik merupakan kaedah penulisan menggunakan simbol-simbol khusus yang mewakili setiap satu bunyi berpandukan carta fonetik antara bangsa atau dikenali sebagai *International Phonetic Alphabet (IPA)* pada tahun 2018. Setiap transkripsi fonetik akan menggunakan kurungan [] manakala transkripsi fonemik ditulis menggunakan kurungan / / (Pei dalam Salbia, 1965). Namun, analisis kajian ini akan lebih menggunakan transkripsi fonemik secara kasar dan setiap kosa kata disesuaikan dengan simbol masing-masing berdasarkan bunyi-bunyi yang terdapat dalam bahasa bidayuh Bisapug. Jadual 3.6.1 merupakan contoh transkripsi dalam bentuk fonemik.

Jadual 3.6.1 : contoh transkripsi fonemik dalam bahasa Bidayuh Bisapug

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug
	Transkripsi fonemik
Air	/pəin/
Ayah	/samaʔ/

Namun begitu, penggunaan transkripsi fonetik dalam kajian ini hanyalah digunakan bagi mengkaji alofon. Setelah data dimasukkan ke dalam bentuk jadual dan transkripsi dilakukan, pengkaji akan mula mengenal pasti fonem konsonan dan vokal yang terdapat dalam bahasa yang dikaji. Bagi menyelesaikan langkah ini, pengkaji akan menggunakan teori fonem yang terdapat dalam model deskriptif Asmah Haji Omar (2006). Teori ini digunakan bagi mengenal pasti fonem vokal dan konsonan serta dapat mengkaji kaedah distribusi dan alofon serta pasangan minimal yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Sebagai contoh, Abdul Chaer (1994) menyatakan melalui kaedah pasangan minimal, iaitu dua pasangan perkataan yang hanya dibezakan dengan satu bunyi seperti perkataan /təin/ (perut) dan /pəin/ (air) yang mana perbezaan dapat dilihat pada bunyi /t/ dan /p/. Contoh analisis fonem vokal dan konsonan menggunakan teori ini dapat dilihat seperti berikut :

Jadual 3.6.2 : Contoh penggunaan pasangan minimal bagi analisis fonem vokal

Vokal	/u/ dan /a/
Tengah kata	/Buʔ/ ‘buku’
	/Baʔ/ ‘kepala’

Jadual 3.6.3 : contoh penggunaan pasangan minimal bagi analisis fonem konsonan

Konsonan	/t/ dan /p/
Awal kata	/təin/ ‘perut’
	/pəin/ ‘air’
Akhir kata	/r/ dan /h/
	/awar/ ‘awal’
	/awah/ ‘beranda’

Jadual 3.6.4: Contoh analisis distribusi fonem

Fonem	Distribusi	
	Transkripsi fonemik	Makna dalam bahasa Melayu
Awal		
Tengah		
Akhir		

Jadual 3.6.5: Contoh analisis alofon

Fonem	Alofon	
	Transkripsi fonemik	Perkataan

Seterusnya pengkaji turut menganalisis pola bunyi dalam pembentukan kata dalam bahasa ini. Pengkaji sekali lagi menggunakan model deskriptif Asmah (2006) iaitu teori

struktur kata, bagi menghuraikan pola bunyi yang terdapat dalam pembentukan kata bahasa yang dikaji. Pola bunyi merupakan sesuatu struktur yang tersusun dan cara sesuatu terbina atau terbentuk daripada pelbagai bahagian, unsur, atau aspek hingga menjadi suatu pola, sistem, atau bentuk tertentu. (Adawiyah, 2014). Melalui objektif kajian ini, pengkaji akan merujuk kepada kajian sebelumnya iaitu yang akan membincangkan aspek komponen Puncak (Pn), Koda (C) dan Onset (On) (Salbia, 2016). Struktur kata yang akan dikaji adalah merupakan suku kata asli bagi bahasa BB. Contoh analisis pola bunyi dalam kajian ini ditunjukkan dalam jadual 3.6.6 di bawah.

Jadual 3.6.6 : Contoh analisis pola bunyi

Pola struktur kata	Contoh perkataan dalam BBB	Makna dalam bahasa Melayu
KV - KVK	/sama?/	Ayah
V - KVK	/apo?/	Dapur

3.7 TEORI

Pengkaji menggunakan teori linguistik deskripsi dalam melaksanakan kajian ini. Teori ini telah digunakan oleh pengkaji-pengkaji bahasa seperti Bloomfield (1933), Jones (1969), Asmah (1977, 1981, 1983, 1993, 2002, 2006, 2008 dan 2012), Lutfi Abas (1992) dan Pei (1965). Teori deskriptif diasaskan oleh Ferdinand de Saussure (1915) melalui penulisan beliau di dalam *Cours de linguistique generale* yang di terbitkan dalam bahasa Perancis. Mengikut teori ini, tidak ada unsur salah dan benarnya kerana dapatan kajian ini memfokuskan pada gambaran yang nyata terhadap gejala kebahasaan yang terjadi di lapangan. Sehubungan dengan itu, teori deskriptif ini menyatakan bahawa hasil dapatan kajian yang terjadi pada waktu berkenaan dan terjadi melalui interaksi yang berlaku bersama penutur asli kawasan kajian. Hal ini disokong dengan pernyataan oleh Chelliah dan de Reus (2010), '*investigation of the structure of a language through the collection of primary language data gathered through interaction with native - speaker consultants*'.

Menurut Abdullah Hassan (2007), kajian linguistik deskriptif menumpuhkan pada bidang bunyi dan sintaksis sahaja. Terdapat tiga bidang kajian yang besar dalam teori deskriptif, iaitu ilmu fonetik dan fonologi; kedua ialah ilmu morfologi dan sintaksis; dan yang ketiga ialah ilmu semantik. Dalam kajian ini, pengkaji hanya memfokuskan terhadap bidang

fonetik dan fonologi sahaja hal ini kerana bidang ini berkenaan mengupas mengenai sistem vokal dan konsonan.

Pengkaji menggunakan teori linguistik deskriptif kerana bahasa BB belum mempunyai sistem bahasa yang kukuh terutama sekali sistem fonetik dan fonologinya. Hal ini kerana kurangnya kajian yang dijalankan terhadap bahasa ini. Dalam model deskriptif, pengkaji akan menggunakan teori fonemik dan teori struktur kata dalam model deskriptif Asmah (2006). Hal ini demikian kerana, teori ini bersesuaian dengan objektif dan matlamat pengkaji.

3.8 RUMUSAN

Reka bentuk kajian yang digunakan untuk menjalankan kajian ini ialah kualitatif deskriptif. Pengkaji melibatkan 4 orang informan kajian dan seorang informan kunci. Informan kajian merupakan informan yang akan membantu dalam menyiapkan kertas kerja ini iaitu memberikan data maklumat untuk dianalisis manakala informan kunci merupakan penghubung antara pengkaji dengan informan kajian. Informan kunci dipilih menggunakan teknik snow ball manakala informan kajian dipilih mengikut kriteria pemilihan informan Asmah (2008). Kawasan kajian dijalankan adalah di kampung Mundai, Padawan. Sesi temu bual dijalankan di kediaman informan bagi mewujudkan keselesaan informan. Kaedah rakaman digunakan untuk merekod perbualan yang dijalankan.

Selain itu, catatan lapangan juga digunakan sebagai nota panduan dan catatan perbualan yang dijalankan. Kemudian, data-data akan ditranskripsikan oleh pengkaji dan membuat analisis data mengikut objektif yang telah ditentukan. Setelah analisis selesai, pengkaji mengesahkan data berkenaan dengan informan kajian. Kemudian, mempersembahkan dalam bentuk jadual dan diberi huraian serta contoh. Teori yang digunakan adalah teori fonemik dan teori struktur kata berdasarkan Model Deskriptif Asmah (2006).

BAB 4 DAPATAN KAJIAN

4.0 PENGENALAN

Bab ini akan menerangkan hasil kajian yang telah diperolehi oleh pengkaji. Dapatan kajian tersebut akan dibahagikan kepada beberapa subtopik berdasarkan objektif kajian. Objektif yang ingin dikupas yang pertama adalah mengenal pasti fonem dalam bahasa Bidayuh Bisapug manakala objektif yang kedua adalah mengenal pasti rentetan vokal dan konsonan dalam bahasa Bidayuh Bisapug dan objektif terakhir menganalisis pola bunyi dalam pembentukan suku kata dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Dalam kajian ini, pengkaji menggunakan kaedah kualitatif yang mengambil pendekatan temu bual bagi mendapatkan data kajian kemudian akan menghuraikan sistem fonologi bahasa Bidayuh Bisapug menggunakan teori linguistik deskriptif serta melakukan transkripsi fonemik dan fonetik terhadap kedua-dua bahasa bagi tujuan menganalisis data.

Fonem bahasa Bidayuh Bisapug di Kampung Mundai

Menurut Bloomfield (1964), fonem merupakan unit terkecil yang membawa perbezaan makna. Berdasarkan dapatan kajian, bahasa Bidayuh Bisapug mempunyai 25 fonem yang terdiri daripada enam (6) fonem vokal dan 19 fonem konsonan.

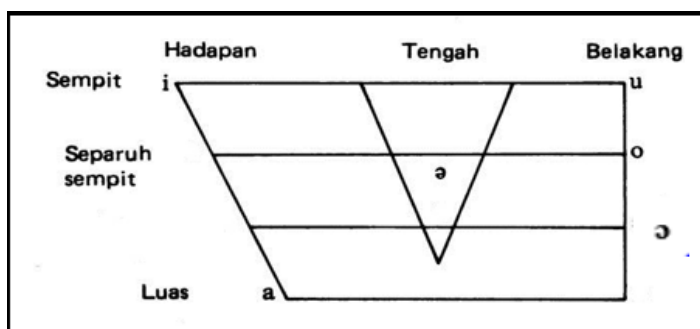
4.1. Fonem Vokal

Bunyi-bunyi vokal melibatkan udara egesif sahaja iaitu udara yang dihembus keluar semasa menghasilkan bunyi (Nor Hashimah, 1998). Bunyi vokal merupakan bunyi yang bersuara ketika menghasilkan udara keluar menerusi paru-paru menerusi rongga mulut tanpa sebarang sekatan atau yang boleh menimbulkan bunyi geseran (Jones, 1956).

Selain itu, menurut Asmah Haji Omar dan Rosline Sandai (2012), bunyi-bunyi vokal adalah bunyi-bunyi bahasa yang bersuara dan tidak mengalami apa-apa geseran dan sekatan semasa udara keluar dari paru-paru dan melalui pita suara. Keadaan ini akan menyebabkan pita suara bergetar dan menghasilkan bunyi vokal yang kedengaran lebih nyaring dan lantang. Vokal dapat dibahagikan kepada dua jenis iaitu berdasarkan bentuk bibir yang dapat dibahagikan kepada dua, iaitu vokal bundar dan vokal tak bundar serta kedudukan lidah berasaskan kepada 2 paksi iaitu menegak dan mendatar. Bahagian menegak adalah daripada lantai mulut sehingga bumbung mulut manakala bahagian mendatar adalah dari depan mulut ke belakang mulut. Terdapat 4 bahagian pada paksi menegak yang bermula daripada lantai lidah sehingga ke atas bahagian langit seperti berikut:

- a) Bahagian sempit/tinggi
- b) Bahagian separuh sempit/tinggi
- c) Bahagian separuh luas/rendah
- d) Bahagian luas/rendah

Bahagian sempit atau tinggi merujuk kepada kedudukan lidah yang menghampiri bumbung mulut. Sebagai contoh, fonem /i/ dan /u/ mana kedudukan rendah berlaku apabila lidah berada jauh daripada bumbung mulut seperti fonem /a/, /ɑ/, /e/, /o/, /ε/ dan /ɔ/. Bahagian mendatar mempunyai 3 bahagian yang merujuk kepada bahagian lidah sama ada pada bahagian depan, tengah atau belakang lidah. Menurut Nor Hashimah (1998) lagi, bibir turut memainkan peranan penting dalam menghasilkan bunyi vokal. Bentuk bibir terdiri daripada bentuk bundar dan hampar. Bentuk-bentuk ini terhasil ketika bunyi-bunyi vokal tertentu diujarkan. Apabila menghasilkan bunyi vokal belakang seperti fonem /u/ dan /o/, bibir akan menjadi bundar sementara itu menghasilkan bunyi vokal depan seperti /i/ dan /a/, bibir akan menjadi hampar. Berdasarkan analisis yang telah dijalankan oleh pengkaji, BBB di kampung Mundai mempunyai enam (6) vokal iaitu bunyi vokal /i/, /a/, /ə/, /u/, /o/, dan /ɔ/. Fonem vokal BBB di kampung Mundai dapat dilihat dengan jelas pada Rajah 4.1 seperti berikut:

Rajah 4.1 Kedudukan bunyi vokal bahasa Bidayuh Bisapug

Rajah di atas menunjukkan kedudukan fonem vokal BBB di kampung mundai,Padawan yang terdiri daripada vokal hadapan sempit, vokal hadapan luas, vokal tengah separuh sempit, vokal belakang sempit, vokal belakang separuh sempit dan vokal belakang separuh luas.Secara ringkasnya, kedudukan fonem dapat dilihat dalam jadual 4.1 seperti berikut:

Jadual 4.1 Kedudukan bunyi vokal BBB di Kampung Mundai, Padawan

Vokal	Depan	Tengah	Belakang
Tinggi/sempit	i		u
Separuh sempit		ə	o
Separuh luas			
luas	a		

4.1.1. Vokal Depan

Berdasarkan jadual 4.1, terdapat dua vokal depan dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Vokal hadapan merujuk kepada kedudukan lidah yang mendatar dan bahagian depan lidah diangkat tetapi tidak menyentuh langit membolehkan udara keluar daripada rongga mulut tanpa sekatan (Salbia, 2016). Bunyi vokal depan yang terdapat dalam BBB akan diuraikan seperti berikut:

4.1.1.1 Vokal depan sempit /i/

Vokal ini dihasilkan apabila depan lidah dinaikkan tinggi ke arah gusi tanpa menyentuh langit keras yang menyebabkan laluan udara menjadi sempit. Lelangit lembut diangkat rapat ke belakang tekak dan menutup rongga hidung. Hujung lidah berada rapat dengan gusi bawah dan bibir dalam keadaan hampar. Udara akan dilepaskan tanpa sekatan dan pita suara bergetar kemudian menghasilkan bunyi vokal /i/. Jadual 4.2 menunjukkan pasangan minimal vokal /i/ seperti berikut:

Jadual 4.2 vokal depan sempit /i/

Pasangan mininal	Contoh perkataan	Maksud perkataan
/i/ dan /u/	/təri/	tali
	/təru/	takut

4.1.1.2 Vokal depan luas /a/

Vokal ini dihasilkan apabila lidah diturunkan serendah mungkin dan langit lembut diangkat rapat ke belakang tekak dan menutup rongga hidung. Udara keluar melalui rongga mulut sambil menggetarkan pita suara dan bibir berada dalam keadaan hampar menghasilkan fonem vokal /a/. Jadual 4.3 menunjukkan pasangan minimal vokal /a/ seperti berikut:

Jadual 4.3 vokal depan luas /a/

Pasangan mininal	Contoh perkataan	Maksud perkataan
/a/ dan /u/	/bak/	kepala
	/buk/	buku

4.1.2 Vokal tengah /ə/

Vokal tengah dalam BBB di Kampung Mundai, Padawan terdiri daripada fonem vokal separuh sempit /ə/.

4.1.2.1 Vokal tengah separuh sempit /ə/

Untuk menghasilkan vokal tengah /ə/, tengah lidah dinaikkan agak jauh dari langit keras dengan bibir dihamparkan. Udara dilepaskan melalui rongga mulut dan pita suara bergetar menghasilkan bunyi vokal /ə/. Jadual 4.4 menunjukkan pasangan minimal yang terdapat pada bunyi tersebut.

Jadual 4.4 vokal tengah separuh sempit /ə/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Maksud
/ə/ dan /a/	/bəuh/	busuk
	/bauh/	baru

4.1.3 Vokal belakang sempit /u/

Berdasarkan rajah 4.1, terdapat satu vokal belakang dalam bahasa Bidayuh Bisapug, iaitu bunyi vokal /u/. Bunyi vokal belakang dihasilkan apabila bahagian belakang lidah diangkat pada kedudukan tertentu tanpa menghasilkan sebarang sekatan udara. Udara keluar melalui rongga mulut. Berikut merupakan huraian bagi bunyi vokal belakang /u/.

4.1.3.1 Vokal belakang sempit /u/

Vokal belakang sempit /u/ dihasilkan apabila belakang lidah dinaikkan tinggi ke arah langit keras. Lelangit lembut diangkat rapat ke belakang tekak dan menutup rongga hidung dan udara keluar dari rongga mulut sambil menggetarkan pita suara. Jadual 4.5 menunjukkan pasangan minimal fonem /u/:

Jadual 4.5 Vokal belakang sempit /u/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Maksud
/u/ dan /a/	/mun/	turun
	/man/	makan

4.1.3.2 Vokal belaknag separuh sempit /o/

Vokal ini dihasilkan apabila belakang lidah diturunkan rendah sedikit daripada kedudukan lidah yang paling tinggi semasa menghasilkan bunyi /o/. Semasa menghasilkan bunyi /o/, bibir dibundarkan dan udara dilepaskan tanpa sekatan menerusi rongga mulut. Jadual 4.6 merupakan pasangan minimal bagi bunyi /o/

Jadual 4.6 Vokal belakang separuh sempit /o/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Maksud
/o/ dan /u/	/arod/	ulat
	/arud/	perahu

4.2 Fonem Konsonan

Menurut Farid Mohd. Onn (2014), konsonan adalah bunyi bahasa yang mengalami halangan sama ada dalam bentuk sekatan penuh ataupun sekadar sempitan pada rongga pengeluaran udara semasa udara bergerak keluar menerusi paru-paru. Fonem konsonan dalam proses penghasilannya mengalami sekatan di rongga nasal yang bersuara atau tidak, bunyi itu ditentukan oleh keadaan pita suara, iaitu bergetar atau tidak bergetar. (Jones, 1956). Asmah Haji Omar dan Rosline Sandai (2012) menyatakan bahawa “penghasilan konsonan melibatkan jenis bunyi yang dibezakan berdasarkan mekanisme udara”. Indirawati Zahid dan Mardiah Shah Omar (2006), menyenaraikan empat perkara bagi mengklasifikasikan bunyi konsonan iaitu:

- 1) Bunyi huruf tersebut bersuara atau tidak bersuara
- 2) Lokasi pengeluaran bunyi
- 3) Cara lafaz dan jenis sekatan
- 4) Mekanisme aliran udara

Konsonan juga melibatkan 2 bahagian iaitu konsonan bersuara dan konsonan tidak bersuara. Konsonan bersuara terhasil apabila tekanan udara keluar dari peparu menggetarkan

pita suara manakala konsonan tidak bersuara pula terhasil apabila udara dari peparu tidak menggetarkan pita suara. Penghasilan bunyi konsonan melibatkan beberapa jenis proses iaitu, penemuan antara artikulator dan titik artikulasi; dan pergerakan udara yang tersekat pada artikulator dan titik artikulasi sebelum udara dilepaskan melalui rongga mulut atau hidung.

Bunyi konsonan dihasilkan apabila berlakunya sekatan pada aliran udara di dalam mulut. Oleh itu, ia menghasilkan beberapa jenis bunyi letupan atau plosif; letusan atau afrikat; sengau atau nasal; geseran atau frikatif; getaran atau trill; sisian atau lateral; dan bunyi separuh vokal. Alat artikular yang terlibat dalam penghasilan bunyi konsonan bahasa Bidayuh Bisapug ialah bilabial atau dua bibir, alveolar atau gusi, palatal atau langit keras, velar atau langit lembut dan glotal atau glotis.

Berdasarkan kajian, terdapat 19 konsonan dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Jadual 4.7 menunjukkan konsonan yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

Jadual 4.7: Carta konsonan bahasa Bidayuh Bisapug

Artikulasi	bilabial		Alveolar		Post alveolar		Palatal		Velar		Glotal	
	Tbs	Bs	Tbs	Bs	Tbs	Bs	Tbs	Bs	Tbs	Bs	Tbs	Bs
Letupan	p	b	t	d					k	g	ʔ	
Sengauan		m		n				ɲ		ŋ		
Getaran				r								
Letusan								dʒ				
Geseran			s		ʃ						h	
Lateral			l									
Separuh vokal		w						j				

Petunjuk:

Bs – Bersuara

Tbs – Tidak bersuara

Berdasarkan jadual 4.7 bahagian vertical menunjukkan cara berlakunya artikulasi atau *manner of articulation*, manakala bahagian horizontal menunjukkan tempat berlakunya artikulasi atau *place of articulation*.

Dapatan kajian menunjukkan terdapat 18 konsonan yang terdapat dalam BBB, Kmapung Mundai, Padawan. Fonem konsonan tersebut telah dibezakan berdasarkan daerah

artikulasi dan alat artikulasi serta sama ada bersuara (+) atau tidak bersuara (-). Berdasarkan dapatan kajian juga, jelas dapat dilihat bahawa BBB tidak mempunyai konsonan /f/,/z/,/x/. Berikut merupakan huraian berkenaan dengan cara penghasilan bunyi konsonan terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug berdasarkan jadual 4.7.

4.2.1 Plosif/Letupan

Bunyi konsonan plosif atau letupan dihasilkan dengan menutup aliran udara melalui rongga hidung dengan menaikkan langit lembut bagi menyekat rongga hidung. Udara yang tersekat itu seolah-olah dipaksa keluar dengan bunyi yang seakan-akan meletup. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Bagi bunyi hentian glotis, kedua-dua belah pita suara dirapatkan dan dilepaskan dengan tekan nafas. (Bloomfield, 1964). Bunyi-bunyi plosif dapat dibahagikan kepada dua iaitu, bunyi bersuara dan bunyi tidak bersuara. Titik artikulasi yang terlibat ialah bilabial atau dua bibir; alveolar atau gusi; velar atau langit lembut; palatal atau langit keras dan post alveolar atau gusi atas. Dalam kajian ini, pengkaji mendapati konsonan plosif terdiri daripada 7 konsonan iaitu [p, b, t, d, k, g, ʔ]. Menurut Salbia (2016), kaedah pasangan minimal digunakan untuk mengenal pasti kewujudan dua fonem yang berbeza sekiranya perkataan yang dibandingkan mempunyai perbezaan makna. Berikut merupakan huraian bagi bunyi konsonan letupan yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

4.2.1.1 Konsonan letupan dua bibir tidak bersuara /p/

Pasangan minimal di atas menunjukkan perbezaan antara fonem /p/ dan /t/. Bunyi konsonan /p/ terhasil apabila dua bibir atas dan bawah dirapatkan dan langit lembut juga dirapatkan ke dinding belakang rongga tekak. Udara dari paru-paru ditahan dan kemudian dilepaskan. Udara yang dilepaskan tidak menggetarkan pita suara maka bunyi yang terhasil ialah letupan dua bibir tidak bersuara [p]. Konsonan /t/ pula terhasil apabila hujung lidah dirapatkan ke gusi atas dan langit lembut dinaikkan rapat ke belakang rongga tekak. Kedudukan lidah menyebabkan arus udara tersekat dan menyebabkan pita suara tidak bergetar menghasilkan konsonan letupan gusi [t]. Oleh itu, kehadiran fonem /p/ dan /t/ di awal perkataan telah membawa makna yang berbeza dapat dilihat dalam jadual 4.8.

Jadual 4.8: Pasangan minimal konsonan /p/ dan /t/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/p/ dan /t/	/pəin/	air
	/təin/	perut
	/dʒəpəh/	mana
	/dʒətəh/	ini

	/pas/	tupai
	/tas/	kayu belian

4.2.1.2 Konsonan letupan dua bibir bersuara /b/

Bunyi konsonan letupan dua bibir bersuara [b] dihasilkan apabila udara yang dilepaskan menggetarkan pita suara. Kemudian, bunyi konsonan [t] dihasilkan apabila hujung lidah dirapatkan ke gusi atas dan langit lembut dinaikkan rapat ke belakang rongga tekak. Kedudukan lidah ini menyebabkan arus udara tersekat dan udara dilepaskan tanpa menggetarkan pita suara maka bunyi dihasilkan adalah letupan gusi tidak bersuara [t]. Jadual 4.9 menunjukkan pasangan minimal antara konsonan /b/ dan /t/ yang terdapat dalam bahasa yang dikaji.

Jadual 4.9: Pasangan minimal konsonan /b/ dan /t/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/b/ dan /t/	/tuaŋ/	selimut
	/buaŋ/	pagar

4.2.1.3 Konsonan letupan gusi bersuara /t/

Bunyi konsonan ini dihasilkan apabila hujung lidah dirapatkan ke gusi atas dan langit lembut dinaikkan rapat ke belakang rongga tekak. Kedudukan lidah ini menyebabkan arus udara tersekat dan udara dilepaskan tanpa menggetarkan pita suara maka bunyi dihasilkan adalah letupan gusi tidak bersuara [t] dan apabila pita suara digetarkan maka bunyi terhasil adalah bunyi letupan gusi bersuara [d]. jadual 4.10 menunjukkan bahawa bunyi [d] dan [t] yang mempunyai perbezaan bukan sahaja dari segi bunyi juga dari segi makna.

Jadual 4.10: Pasangan minimal konsonan /d/ dan /t/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/t/ dan /d/	/dɔjaʔ/	Darah
	/tɔjaʔ/	peladang
	/bədoh/	Kering
	/bətəh/	mata

4.2.1.3 Konsonan letupan alveolar bersuara /d/

Letupan dua bibir bersuara [b] terhasil apabila udara mengalir dari paru-paru ke rongga tekak. Anak tekak dinaikkan ke rongga tekak untuk menghalang udara memasuki rongga hidung. Sekatan berlaku pada dua bibir. Pita suara digetarkan dan menghasilkan bunyi letupan bersuara [b]. Manakala bunyi [d] mengalami sekatan pada hujung gusi dan pita suara bergetar menghasilkan letupan gusi [d]. Jadual 4.11 menunjukkan pasangan minimal antara konsonan /b/ dan /d/ yang terdapat bahasa yang dikaji.

Jadual 4.11: Pasangan minimal konsonan /d/ dan /b/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/d/ dan /b/	/babaʔ/	Mulut
	/badaʔ/	Putih

4.2.1.4 Konsonan letupan langit keras tidak bersuara /k/

Udara mengalir keluar dari paru-paru ke rongga tekak. Anak tekak dinaikkan untuk menghalang udara memasuki rongga hidung. Sekatan pada belakang lidah mengakibatkan pita suara tidak bergetar dan menghasilkan bunyi letupan langit lembut tidak bersuara [k]. Bunyi [d] dihasilkan apabila sekatan berlaku pada gusi mengakibatkan pita suara bergetar. Jadual 4.12 menunjukkan pasangan minimal antara konsonan /b/ dan /d/ yang terdapat bahasa yang dikaji.

Jadual 4.12: Pasangan minimal konsonan /k/ dan /d/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/k/ dan /d/	/arok/	Dahi
	/arod/	Ulat

4.2.1.5 Konsonan letupan langit lembut /g/

Bunyi ini dihasilkan apabila bahagian belakang lidah dinaikkan sehingga menyentuh langit lembut. Udara yang tertahan dilepaskan. Apabila udara tertahan tersebut menggetarkan pita suara, maka bunyi yang dihasilkan adalah letupan langit lembut bersuara /g/. Bunyi ini tidak mempunyai pasangan minimal tetapi bunyi ini tetap hadir dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Contoh konsonan letupan langit lembut [g] ialah [təgərag] = katak dan [gagap] = janggut. Hal ini demikian dapat dilihat bahawa bunyi [g] hadir pada semua posisi iaitu awal tengah dan akhir perkataan.

4.2.1.6 Konsonan letupan glotal [ʔ]

Bunyi letupan pita suara dihasilkan apabila pita suara dirapatkan dan menyebabkan arus udara terkumpul dan tertahan. Apabila pita suara terbuka dan membebaskan arus udara, bunyi yang dihasilkan adalah bunyi letupan pita suara [ʔ]. Bunyi ini tidak mempunyai pasangan minimal tetapi hadir dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Contoh konsonan letupan pita suara ialah [tuʰʔwəs] = jarum, [makuʔ] = mangkuk. Bunyi ini hanya hadir pada dua posisi sahaja iaitu posisi tengah dan akhir perkataan.

4.2.2 Nasal/Sengauan

Bunyi konsonan ini dihasilkan apabila udara keluar dari peparu kemudian sekatan berlaku pada rongga mulut dan keluar melalui rongga hidung. Lelangit lembut diturunkan bagi membolehkan udara keluar dari rongga hidung. Udara yang keluar melalui rongga kemudian menggetarkan pita suara dan menghasilkan bunyi sengauan dan menyebabkan kesemua konsonan sengau adalah bersuara. Terdapat empat bunyi nasal yang terkandung dalam BBB iaitu nasal bilabial /m/, nasal alveolar /n/, nasal palatal /ɲ/, dan nasal velar /ŋ/. Berikut merupakan beberapa pasangan minimal yang terdapat dalam bahasa yang dikaji.

4.2.2.1 Konsonan sengauan

Antara konsonan sengauan dan letupan yang terdapat pada bahasa Bidayuh Bisapug dalam bentuk pasangan minimal ialah sengauan dua bibir bersuara /m/ yang dihasilkan apabila bibir bawah dirapatkan kepada bibir atas dan letupan lelangit lembut tidak bersuara /k/, sengauan gusi bersuara /n/ yang dihasilkan apabila hujung lidah dirapatkan ke gusi dengan letupan lelangit lembut tidak bersuara /k/ kemudian sengauan gusi bersuara /n/ dan letupan dua bibir bersuara /b/. Selain itu, terdapat juga pasangan minimal antara konsonan sengau dan konsonan getaran /r/. Kesemua pasangan minimal tersebut dapat dilihat pada jadual 4.13 di bawah.

Jadual 4.13: Pasangan minimal konsonan sengauan

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/m/ dan /k/	/manuk/ /makuk/	Ayam Mangkuk

4.2.2.1 Konsonan sengau gusi bersuara [n]

Bunyi sengau gusi [n] dihasilkan apabila hujung lidah dirapatkan ke gusi. Udara keluar melalui rongga hidung dan menggetarkan pita suara. Bunyi yang dihasilkan adalah bunyi sengau gusi bersuara [n]. Pasangan minimal yang wujud ialah konsonan gusi bersuara /n/

dengan konsonan letupan lelangit lembut /k/, konsonan gusi bersuara /n/ dengan konsonan letupan dua bibir bersuara /b/ dan konsonan getaran gigi-gusi bersuara /r/. Berikut merupakan jadual 4.14 iaitu pasangan minimal yang terdapat dalam bahasa ini.

Jadual 4.14: Pasangan minimal konsonan sengau gusi /n/

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/n/ dan /k/	/təran/ /tərak/	Buas Lalat
/n/ dan /b/	/nih/ /bih/	Satu hitam
/n/ dan /r/	/təban/ /təbar/	Pintu Tebal

4.2.2.2 Konsonan sengau lelangit keras bersuara [ɲ]

Bunyi ini pula dihasilkan apabila depan lidah dirapatkan ke lelangit keras gusi dan lelangit lembut dalam keadaan biasa. Udara keluar melalui rongga hidung dan menggetarkan pita suara. Bunyi yang dihasilkan ialah bunyi sengau lelangit keras bersuara [ɲ]. Konsonan ini juga tidak mempunyai pasangan minimal namun tetap hadir dalam bahasa yang dikaji. Terdapat beberapa contoh perkataan iaitu [ɲawat] = kelawat dan [bəɲis:] = lebah. Bunyi ini hadir dalam dua posisi iaitu posisi awal dan tengah manakala posisi akhir pada perkataan tidak didapati dalam bahasa ini.

4.2.2.3 Konsonan sengau lelangit keras bersuara [ŋ]

Bunyi ini dihasilkan apabila belakang lidah diangkat dan dirapatkan ke lelangit lembut. Lelangit lembut dalam keadaan biasa dan menyebabkan udara melalui rongga hidung. Udara yang keluar menggetarkan pita suara dan menghasilkan bunyi sengau lelangit lembut bersuara [ŋ]. Konsonan ini juga tidak terdapat dalam pasangan minimal dalam bahasa Bidayuh Bisapug namun tetap hadir dalam perkataan-perkataan berikut [ŋirib] = mengiris, [səŋaʷu:] = kucing dan [rətʊŋ] = cacing. Hal ini juga dapat dilihat bahawa bunyi [ŋ] hadir pada semua posisi perkataan iaitu awal, tengah dan akhir.

4.2.3 Getaran

Terdapat hanya satu bunyi getaran dalam BBB iaitu konsonan getaran alveolar /r/. Bunyi ini dihasilkan dengan lelangit lembut dinaikkan ke belakang rongga tekak untuk menghalang udara dari paru-paru keluar melalui rongga hidung. Ketika udara dilepaskan

melalui rongga mulut, hujung lidah dinaikkan dan digetarkan pada gusi. Berikut merupakan pasangan minimal yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

4.2.3.1 Konsonan getaran gigi-gusi bersuara [r]

Konsonan getaran /r/ juga didapati hadir bersama konsonan geseran glotis /h/ yang mana bunyi ini dihasilkan apabila glotis terbuka dan langit lembut dinaikkan untuk menyekat aliran udara ke rongga hidung. Arus udara ditekan keluar dari paru-paru melalui sempitan yang dilakukan pada bahagian glotis. Berikut jadual 4.15 merupakan contoh pasangan minimal yang terdapat dalam BBB.

Jadual 4.15: Pasangan minimal konsonan getaran [r]

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/r/ dan /h/	/awar/ /awah/	Awal beranda
/n/ dan /r/	/təban/ /təbar/	Pintu Tebal

4.2.4 Letusan

Bunyi konsonan ini letusan dihasilkan apabila langit lembut dinaikkan dan pita suara bergetar dan tidak bergetar bagi menghasilkan bunyi bersuara dan tidak bersuara. Udara melalui bahagian yang sempit kerana wujud sekatan udara dan menghasilkan bunyi seakan bunyi desisan. Terdapat satu konsonan letusan dalam BBB iaitu bunyi [dʒ]. Berikut merupakan contoh-contoh perkataan dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

4.2.4.1 Konsonan letusan langit keras bersuara [dʒ]

Dalam BBB, konsonan letusan [dʒ] akan hadir bersama letupan langit lembut tidak bersuara [k]. Berikut merupakan jadual 4.16 di mana pasangan minimal yang terdapat dalam bahasa yang dikaji.

Jadual 4.16: Pasangan minimal konsonan letusan [dʒ]

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/dʒ/ dan /k/	/dʒiən/ /kiən/	Hujan Ikan

4.2.5 Geseran

Bunyi geseran ialah bunyi yang dihasilkan sebagai bunyi berterusan dengan mengeluarkan udara melalui saluran udara yang sebahagiannya disekat. Bunyi geseran yang

dihasilkan sama ada bersuara atau tidak bersuara. Dalam bahasa Bidayuh Bisapug terdapat tiga bunyi geseran iaitu [s], [ʃ] dan [h]. Berikut merupakan contoh-contoh perkataan yang terdapat dalam BBB.

4.2.5.1 Konsonan geseran gusi tidak bersuara [s]

Dalam kajian ini pengkaji mendapati bahawa konsonan geseran gusi tidak bersuara /s/ hadir bersama konsonan getaran alveolar bersuara /r/. Berikut merupakan jadual 4.17 contoh pasangan minimal yang terdapat dalam BBB.

Jadual 4.17: Pasangan minimal konsonan geseran gusi [s]

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/s/ dan /r/	/sok/	Kecil
	/rok/	Dahi

4.2.5.2 Konsonan geseran glotis tidak bersuara [h]

Konsonan geseran /h/ yang mana bunyi ini dihasilkan apabila glotis terbuka dan langit lembut dinaikkan untuk menyekat aliran udara ke rongga hidung. Arus udara ditekan keluar dari paru-paru melalui sempitan yang dilakukan pada bahagian glotis didapati hadir bersama konsonan getaran alveolar /r/. Berikut jadual 4.18 merupakan contoh pasangan minimal yang terdapat dalam BBB.

Jadual 4.18: Pasangan minimal konsonan glotis [h]

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/h/ dan /r/	/awah/	Beranda
	/awar/	Awal

4.2.5.3 Konsonan geseran post alveolar tidak bersuara [ʃ]

Konsonan ini dihasilkan apabila daun lidah dinaikkan ke arah alveolar untuk membuat sempitan. Anak tekak dirapatkan ke dinding bagi menyekat udara daripada keluar melalui rongga hidung menyebabkan pita suara tidak digetarkan menghasilkan bunyi geseran post alveolar tidak bersuara [ʃ]. Konsonan ini tidak mempunyai pasangan minimal tetapi masih hadir dalam perkataan bahasa Bidayuh Bisapug. Sebagai contoh, perkataan yang didapati ialah [ʃumi:] = sungai, [mãʃon] = datang dan [papuʃ] = lipas. Jika diteliti maka dapat dikatakan bahawa konsonan ini hadir pada kesemua posisi perkataan iaitu pada awal, tengah dan akhir perkataan.

4.2.6 Lateral

Bunyi konsonan ini dihasilkan apabila udara dilepaskan melalui kiri dan kanan lidah. Hujung lidah diangkat ke arah tengah gusi dan langit lembut dirapatkan ke belakang rongga tekak menyebabkan udara di tengah lidah terhalang. Bunyi yang dihasilkan adalah bunyi bersuara. Terdapat satu bunyi konsonan lateral dalam bahasa Bidayuh Bisapug iaitu bunyi lateral sisian gusi bersuara [l].

4.2.6.1 Konsonan lateral sisian gusi bersuara [l]

Dalam bahasa Bidayuh Bisapug, penutur bahasa ini hanya mempunyai satu bunyi [l] tetapi tidak mempunyai pasangan minimal antara konsonan-konsonan yang lain. Namun begitu, bunyi ini tetap hadir dalam perkataan BBB contohnya ialah [gəlas] = cawan dan [sakul] = cangkul. Bunyi ini juga dapat dilihat hadir pada dua posisi iaitu tengah dan akhir perkataan.

4.2.7 Separuh vokal

Bunyi ini terhasil apabila alat artikulasi berada pada satu kedudukan vokal dan diluncurkan ke arah vokal yang lain. Bunyi ini tidak bertahan lama pada kedudukannya. Bunyi ini tidak dapat dikatakan bunyi vokal kerana berlaku sekatan udara apabila bunyi ini dilafazkan. Terdapat dua bunyi separuh vokal dalam bahasa Bidayuh Bisapug iaitu [w] dan [j]. Berikut merupakan huraian bagi konsonan separuh vokal.

4.2.7.1 Konsonan separuh vokal dua bibir bersuara [w]

Bunyi konsonan ini dihasilkan apabila bibir dibundarkan dan belakang lidah dinaikkan setinggi yang mungkin. Langit lembut dinaikkan ke belakang rongga tekak untuk menyekat aliran udara dari paru-paru ke rongga hidung. Udara dari paru-paru keluar melalui rongga mulut dan pita suara digetarkan. Bunyi yang dihasilkan ialah bunyi separuh vokal dua bibir bersuara [w]. Konsonan ini tidak memiliki pasangan minimal namun masih tetap ada dalam bahasa ini sebagai contoh perkataan yang mempunyai bunyi [w] ialah [wat] = akar dan [uwan] = bumi. Bunyi ini hadir pada dua posisi iaitu pada awal perkataan dan tengah perkataan manakala bunyi [w] tidak hadir pada akhir perkataan.

4.2.7.2 Konsonan separuh vokal langit keras bersuara [j]

Bunyi konsonan ini pula dihasilkan apabila depan lidah diangkat tinggi ke arah gusi. Bibir dihamparkan dan langit lembut dinaikkan ke belakang rongga tekak untuk menyekat udara dari paru-paru ke rongga hidung. Udara dari paru-paru keluar melalui rongga mulut dan pita suara digetarkan sambil lidah bergerak pantas ke kedudukan untuk membunyikan vokal [j]. Bunyi yang dihasilkan ialah bunyi separuh vokal langit keras bersuara [j]. Pasangan minimal yang terdapat dalam bahasa ini ialah bunyi separuh vokal [j] dengan bunyi konsonan

letupan gusi tidak bersuara [t]. Berikut merupakan jadual 4.19 pasangan minimal yang terdapat dalam BBB.

Jadual 4.19: Pasangan minimal separuh vokal [j]

Pasangan minimal	Contoh perkataan	Makna
/y/ dan /t/	/təjak/ /təgak/	Peladang Tumit

4.3 Fonem, Distrubusi dan alofon

Suptopik ini akan membincangkan dapatan kajian pengkaji mengenai distribusi fonem dan alofon. Asmah Haji Omar & Rosline Sandai (2012), fonem merupakan unit bunyi yang paling kecil yang berbeza dengan unit bunyi yang lain. Menurut Pei (1965: 13) pula, fonem adalah *“phoneme may thus defined as a group or variety or class or related sounds (phones) which the speaker accept as a single unit, regardless of positional variants”*. Maka, kajian fonem diperlukan untuk menentukan ejaan bagi sesuatu Bahasa kerana satu lambing sahaja boleh mewakili semua variasi bunyi.

Pasangan terkecil atau minimal pairs dan distribusi bunyi (fonem) boleh digunakan untuk mengenal pasti fonem. Distribusi fonem bermaksud tempat hadirnya fonem dalam suku kata, sama ada di awal, tengah atau akhir suku kata atau kata. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012: 29). Madzhi (1988), menyatakan bahawa distribusi fonem sebagai lingkungan-lingkungan tertentu yang boleh diduduki oleh sesuatu fonem dalam suku kata atau kata. Distribusi fonem dapat dikenal pasti melalui lingkungan suku kata terbuka pada suku kata pertama, akhir dan suku kata tertutup (Madzhi, 1988) manakala Asmah dan Rosline (2012) menggunakan empat jenis lingkungan iaitu awal kata, tengah kata, akhir kata, dan antara konsonan bagi fonem vokal dan berdampingan dengan konsonan lain bagi fonem konsonan. Namun begitu, dalam kajian kali ini pengkaji hanya akan melihat kepada tiga jenis lingkungan iaitu awal kata, tengah kata dan akhir kata sahaja.

Tahap lingkungan distribusi ini akan menentukan beban tugas bagi sesuatu fonem, sama ada penuh atau tidak penuh. Fonem yang hadir pada semua lingkungan kata mempunyai bebas tugas yang penuh manakala fonem yang tidak berada pada sesetengah lingkungan kata tersebut dikatakan mempunyai beban tugas yang kurang atau tidak penuh. Alofon pula ialah variasi-variasi yang saling menyisih dan ditentukan oleh lingkungan distribusi (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012).

4.3.1 Fonem Vokal, Alofon, Distribusi dan Beban Tugas

Bahagian ini akan menerangkan dan menghuraikan fonem vokal, alofon distribusi fonem (bunyi) vokal dan beban tugasnya. Berdasarkan data, terdapat 5 fonem vokal dalam Bahasa Bidayuh Bisapug iaitu /i, a, ə, u, o/ dan 16 alofon iaitu [i], [ĩ], [i^h], [a], [ã], [a^h], [ə], [ə̃], [ə^h], [u], [ũ], [u^w], [u^h], [o], [õ], [o^h]. Jadual 4.20 menunjukkan carta fonem vokal dan alofon lingkungannya.

Jadual 4.20: Carta fonem vokal dan alofon

Fonem vokal	Alofon
/i/	[i], [ĩ], [i ^h]
/a/	[a], [ã], [a ^h]
/ə/	[ə], [ə̃], [ə ^h]
/u/	[u], [ũ], [u ^w], [u ^h]
/o/	[o], [õ], [o ^h]

Distribusi fonem vokal dalam Bahasa Bidayuh Bisapug akan dijelaskan dalam tiga situasi lingkungan kata iaitu, (a) awal kata; (b) tengah kata; (c) akhir kata. Berikut merupakan huraian fonem vokal dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

4.3.1.1 Fonem Vokal /i/

Terdapat tiga lingkungan fonem /i/ iaitu [i], [ĩ], dan [i^h]. Jadual 4.21 berikut merupakan distribusi fonem vokal /i/.

Jadual 4.21: Distribusi fonem vokal /i/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	-	-	-	-
Tengah kata	[pɪta:] [anĩh]	/pɪta:/ /anĩh/	<pɪta> <anĩh>	Pelita Apa
Akhir kata	[kəwĩ ^h] [kuʔwəi]	/kəwĩ/ /kuəi/	<kewi> <ku'eɪ>	Bahu Ekor

Berdasarkan jadual 4.21, fonem /i/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hanya hadir pada dua lingkungan kata sahaja iaitu tengah kata dan akhir kata. Alofon [ĩ] mengalami nasalisasi apabila hadir mengikuti konsonan nasal. Contoh lain kehadiran alofon – alofon ini ialah [bəɲĩ:s] = lebah, [ɲĩʔən] = beri, [sapĩ^h] = lembu.

4.3.1.2 Fonem Vokal /a/

Terdapat tiga lingkungan fonem /a/ iaitu [a], [ã], [a^h]. Jadual 4.22 berikut menunjukkan distribusi fonem vokal /a/.

Jadual 4.22: Distribusi fonem vokal /a/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[acuan]	/acuan/	<acuan>	Acuan
Tengah kata	[sənãrom],	/sɛnarom/	<senarom>	Malam
	[pa ^h su],	/pasu/	<pasu>	Pasu
	[sɛŋã ^w u:]	/sɛŋau/	<sengau>	Kucing
Akhir kata	[pɛnũ:a ^h]	/pɛnua/	<penua>	Penuh

Berdasarkan jadual 4.22, fonem /a/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai tiga alofon iaitu [a], [ã], [a^h]. Alofon [ã] ada yang hadir selepas konsonan nasalisasi sebagai contoh, [tɛŋãn] = lengan. Manakala alofon [a^h] akan hadir selepas fonem dua bibir tidak bersuara /p/ seperti [pa^hpu] = lipas dan juga akan hadir pada akhir kata contohnya [dʒua^h] = berniaga kecil-kecilan, [lada^h] = lada, [takʔa^h] = lebah dan [sɛdʒa^h] = landak.

4.3.1.3 Fonem Vokal /ə/

Terdapat tiga lingkungan fonem iaitu [ə], [ẽ], dan [ə^h]. Jadual 4.23 berikut menunjukkan distribusi fonem vokal /ə/.

Jadual 4.23: Distribusi fonem vokal /ə/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[ə ^h juŋ]	/əjuŋ/	<eyung>	Kera
Tengah kata	[təban]	/təban/	<teban>	Pintu
	[ramẽn]	/ramən/	<ramen>	Benang
Akhir kata	[dʒəpu:wə ^h]	/dʒəpu:ə/	<jepueh>	Baju

Berdasarkan jadual di atas, fonem /ə/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini juga mempunyai tiga alofon seperti yang

dinyatakan. Alofon [ã] hadir selepas konsonan nasal. Contohnya, [mædʒu^wãg] = berdiri dan [nõŋãʔ] = sebut.

4.3.1.4 Fonem Vokal /u/

Terdapat empat lingkungan fonem /u/ iaitu [u], [ũ], [u^w], [u^h]. Jadual 4.24 berikut menunjukkan distribusi fonem vokal /u/.

Jadual 4.24: Distribusi fonem vokal /u/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	-	-	-	-
Tengah kata	[kəf ^u an]	/kəfuan/	<kesuang>	Anjing
	[nũ ^a ʔ]	/nuak/	<nu'ak>	Minum
Akhir kata	[sədu]	/sədu/	<sedu>	Sudu
	[rəŋũ ^h]	/rəŋu/	<rengu>	lalat

Berdasarkan jadual di atas, fonem /u/ mempunyai beban tugas tidak lengkap. Fonem ini hanya hadir pada lingkungan tengah dan akhir kata sahaja manakala pada awal kata tidak ada sebarang perkataan yang terdapat dalam bahasa ini. Fonem ini juga mempunyai alofon iaitu [u], [ũ], [u^w], dan [u^h]. Alofon [ũ] biasanya akan hadir selepas konsonan nasal [ə^mũ^h] = Panjang dan [təŋũ^aʔ] = leher. Manakala alofon [u^w] dan [u^h] akan hadir apabila bersama dengan fonem /u/ yang sudah dinasalisasikan. Selain itu, terdapat juga perkataan lain sebagai contoh [tu^hʔ^wəs] = jarum dan [tu^wan] = selimut.

4.3.1.5 Fonem Vokal /o/

Terdapat tiga lingkungan fonem /o/ iaitu [o], [õ], dan [o^h]. Jadual 4.25 berikut menunjukkan distribusi fonem vokal /o/.

Jadual 4.25: Distribusi fonem vokal /o/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	-	-	-	-
Tengah kata	[apoʔ],	/apoʔ/	<apok>	Dapur
	[abo ^w h]	/aboh/	<aboh>	Abu

Akhir kata	[kajo ^h], [brəmõ:]	/kajo/ /brəmo/	<kayo> <bremo>	Apa Bercucuk tanam
-------------------	------------------------------------	-------------------	-------------------	-----------------------

Berdasarkan jadual di atas, fonem /o/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hanya hadir pada lingkungan kata tengah dan akhir sahaja manakala lingkungan kata awal tidak terdapat dalam bahasa ini. Fonem ini juga mempunyai tiga alofon iaitu [o], [ø], dan [o^h]. Alofon [ø] akan hadir selepas konsonan nasal seperti [ŋøp] = mengisap.

4.3.2 Fonem Konsonan, Alofon, Distribusi dan Beban Tugas

Bahagian ini akan menerangkan dan menghuraikan fonem konsonan, alofon, distribusi fonem konsonan, dan beban tugas fonem konsonan. Berdasarkan data dalam Bahasa Bidayuh Bisapug terdapat 19 konsonan dalam Bahasa Bidayuh Bisapug iaitu /p, b, t, d, k, g, m, n, ŋ, r, dʒ, s, ʃ, h, l, w, j/ dan 24 alofon iaitu [p, b, t, d, dⁱ, k, k^h, k^w, g, ʔ, ʔ^w, m, n, ŋ, ɲ, r, dʒ, s, sⁱ, ʃ, h, l, w, j]. Jadual 4.26 menunjukkan carta fonem konsonan dan alofon lingkungannya.

Jadual 4.26: Fonem konsonan dan alofon

Fonem	Alofon	Fonem	Alofon
/p/	-	/p/	-
/b/	-	/r/	-
/t/	-	/dʒ/	-
/d/	[d ⁱ]	/s/	[s ⁱ]
/k/	[k], [k ^h], [k ^w]	/ʃ/	-
/g/	-	/h/	-
/ʔ/	[ʔ ^w]	/l/	-
/m/	-	/w/	-
/n/	-	/j/	-
/ŋ/	-		

Distribusi fonem konsonan dalam bahasa Bidayuh Bisapug akan dijelaskan dalam tiga situasi lingkungan kata iaitu, (a) awal kata; (b) tengah kata; (c) akhir kata. Berikut merupakan huraian fonem konsonan dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

4.3.2.1 Fonem Konsonan /p/

Fonem /p/ hanya mempunyai satu alofon sahaja iaitu [p]. Jadual 4.27 berikut menunjukkan distribusi fonem konsonan /p/.

Jadual 4.27: Distribusi fonem konsonan /p/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[pranu [?]]	/pranuk/	<pranuk>	Pelanduk
	[prəŋaŋ]	/prəŋaŋ/	<prengang>	Nyamuk
Tengah kata	[dʒəpuːwə ^h]	/dʒəpuə/	<jepueh>	Baju
	[dʒəpoːh]	/dʒəpo/	<jepoh>	Ular
Akhir kata	[gagap]	/gagap/	<gagap>	Janggut
	[sətip]	/sətip/	<setip>	Penyepit
	[ŋop]	/ŋop/	<ngop>	Mengisap

Berdasarkan jadual 4.27, fonem /p/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunya satu alofon sahaja iaitu [p].

4.3.2.2 Fonem Konsonan /b/

Fonem /b/ hanya mempunyai satu alofon sahaja iaitu [b]. Jadual 4.28 berikut menunjukkan distribusi fonem konsonan /b/.

Jadual 4.28: Distribusi fonem konsonan /b/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[bandu ^w aŋ]	/banduaŋ/	<banduang>	Tandas
	[bəŋiːs]	/bəŋis/	<benyis>	Lebah
	[bru ^h]	/bru/	<bru>	Berburu
Tengah kata	[təban]	/təban/	<teban>	Pintu
	[babu]	/babu/	<babu>	Tikus
	[səbiːh]	/səbih/	<sebih>	Semut
Akhir kata	[takarob]	/takarob/	<takarob>	Pelita

Berdasarkan jadual 4.28, fonem /b/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai satu alofon sahaja iaitu [b].

4.3.2.3 Fonem Konsonan /t/

Fonem /t/ hanya mempunyai satu alofon sahaja iaitu [t]. Jadual 4.29 berikut menunjukkan distribusi fonem konsonan /t/.

Jadual 4.29: Distribusi fonem konsonan /t/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[təban]	/ təban /	<teban>	Pintu
	[tu ^w an]	/tuən/	<tuang>	Selimut
	[taram]	/taram/	<taram>	Talam
Tengah kata	[bətoh]	/bətoh/	<betoh>	Mata
	[gətih]	/gətih/	<getih>	Kutu
	[dʒatih]	/dʒatih/	<jatih>	Ini
Akhir kata	[mədat]	/mədat/	<medat>	Biawak
	[pəsit]	/pəsit/	<pesit>	Pusat

Berdasarkan jadual 4.29, fonem /t/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai satu alofon sahaja iaitu [t].

4.3.2.4 Fonem Konsonan /d/

Fonem /d/ mempunyai dua alofon sahaja iaitu [d] dan [dʲ]. Jadual 4.30 berikut menunjukkan distribusi fonem konsonan /d/.

Jadual 4.30: Distribusi fonem konsonan /d/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna

Awal kata	[danu]	/danu/	<danu>	Pepatung
	[dərod]	/dərod/	<derod>	Bukit
	[dəŋjah]	/dəŋjah/	<dengiah>	Dengar
Tengah kata	[ndiaʔ]	/ndiak/	<ndiak>	Kura-kura
	[badaʔ]	/badak/	<badak>	Badak
	[sədu:h]	/səduh/	<seduh>	Sudu
Akhir kata	[arod]	/arod/	<arod>	Ulat
	[dərod]	/dərod/	<derod>	Bukit

Berdasarkan jadual 4.30, fonem /d/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai dua alofon iaitu [d] dan [dʔ].

4.3.2.5 Fonem Konsonan /k/

Fonem /k/ mempunyai tiga alofon iaitu [k], [kʰ] dan [kʷ]. Jadual 4.31 berikut menunjukkan distribusi fonem konsonan /k/.

Jadual 4.31: Distribusi fonem konsonan /k/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[kʰiəʔn]	/kiən	<kien>	Ikan
	[kʷuali]	/kuali/	<kuali>	Kuali
	[kʰəboʃ]	/kəboʃ/	<kebos>	Mati
Tengah kata	[kukur ekʰan]	/kukur ekan/	<kukur ekan>	Pemarut
	[bəkuh]	/bəkuh/	<bekuh>	Buku lali
	[takkaʰ]	/takka/	<takka>	Lebah
Akhir kata	-	-	-	-

Berdasarkan jadual 4.31, fonem /k/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hadir pada awal dan tengah kata sahaja.. Fonem ini mempunyai tiga alofon iaitu [k], [kʰ] dan [kʷ].

4.3.2.6 Fonem Konsonan /g/

Fonem /g/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [g]. Jadual 4.32 berikut distribusi fonem konsonan /g/.

Jadual 4.32: Distribusi fonem konsonan /g/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[gagap]	/gagap/	<gagap>	Janggut
	[gəməri]	/gəməri/	<gemari>	Almari
Tengah kata	[təgərog]	/təgərog/	<tegerog>	Katak
	[gagap]	/gagap/	<gagap>	Janggut
Akhir kata	[mədʒuʷəg]	/mədʒuəg/	<mejueg>	Berdiri
	[məʃog]	/məʃog/	<masog>	Datang
	[aːdag]	/adag/	<adag>	Buah dada

Berdasarkan jadual 4.32, fonem /g/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai satu alofon sahaja iaitu [g].

4.3.2.7 Fonem Konsonan /ʔ/

Fonem /ʔ/ mempunyai hanya dua alofon iaitu [ʔ] dan [ʔʷ]. Jadual 4.33 berikut distribusi fonem konsonan /ʔ/.

Jadual 4.33: Distribusi fonem konsonan /ʔ/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	-	-	-	-
Tengah kata	[tuʰʔwəs]	/tuʔwəs/	<tu'es>	Jarum
	[kuʔʷəi]	/kuʔʷəi/	<ku'ei>	Ekor
	[bəʔoːʃ]	/bəʔoːʃ/	<be'osh>	hidup
Akhir kata	[kənaʔ]	/kənaʔ/	<kenak>	Bagus
	[buʔəʔ]	/buʔəʔ/	<bu'ek>	Rambut
	[dʒəraʔ]	/dʒəraʔ/	<jerak>	Lidah

Berdasarkan jadual 4.33, fonem /ʔ/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Hal ini demikian kerana, fonem ini hanya hadir pada tengah dan akhir kata. Dapatan kajian pengkaji ini sama seperti dapatan kajian yang diperoleh oleh Rensch, Rensch, Noeb dan Ridu (2006). Dalam kajian tersebut, pengkaji mengatakan bahawa fonem /ʔ/ hadir pada lingkungan tengah dan akhir kata sahaja. Melalui dapatan kajian Rensch, Rensch, Noeb dan Ridu (2006), dalam dialek Singai, fonem /k/ digunakan sebagai bunyi [ʔ] pada setiap akhir perkataan.

4.3.2.8 Fonem Konsonan /m/

Fonem /m/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [m] Jadual 4.34 berikut distribusi fonem konsonan /m/.

Jadual 4.34: Distribusi fonem konsonan /m/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[m̥dud]	/m̥dud/	<medud>	Sejuk
	[m̥ʃog]	/m̥ʃog/	<mashog>	Datang
	[m̥ʔu:ŋ]	/m̥ʔu:ŋ/	<maʔung>	Harimau
Tengah kata	[ram̥n]	/ram̥n/	<ramen>	Benang
	[somm̥t]	/somm̥t/	<sommet>	Misai
	[əmuʔaʔ]	/əmuʔaʔ/	<emuʔak>	Tilam
Akhir kata	[ŋ̥tom]	/ŋ̥tom/	<ngetom>	Menuai padi
	[barom]	/barom/	<barom>	Hijau
	[sən̥arom]	/sən̥arom/	<senarom>	Malam

Berdasarkan jadual 4.34, fonem /m/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai dua alofon sahaja iaitu [m].

4.3.2.9 Fonem Konsonan /n/

Fonem /n/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [n] Jadual 4.35 berikut distribusi fonem konsonan /n/.

Jadual 4.35: Distribusi fonem konsonan /n/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[nɔ̃ŋãʔ]	/nəŋaʔ/	<nengak>	Lihat
	[nũʷaʔ]	/nuʔaʔ/	<nuʼak>	Minum
	[nãŋkəp]	/naŋkəp/	<nangkep>	Menangkap
Tengah kata	[pənu ^h]	/pənu/	<penu>	Jalan
	[ani ^h]	/an ^h i/	<an ^h i>	Apa
	[pəndiŋ]	/pəndiŋ/	<pending>	Pipi
Akhir kata	[təʔi:n]	/təʔin/	<teʼin>	Perut
	[pəʔan]	/pəʔan/	<peʼan>	Tahu
	[dəwon]	/dəwon/	<dewon>	Daun

Berdasarkan jadual 4.35, fonem /n/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai dua alofon sahaja iaitu [n].

4.3.2.10 Fonem Konsonan /ŋ/

Fonem /ŋ/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [ŋ] Jadual 4.36 berikut distribusi fonem konsonan /ŋ/.

Jadual 4.36: Distribusi fonem konsonan /ŋ/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[ŋɔ̃p]	/ŋop/	<ngop>	Mengisap
	[ŋiʔən]	/ŋiʔən/	<ngiʼen>	Beri
Tengah kata	[nɔ̃ŋãʔ]	/nəŋaʔ/	<nengak>	Lihat
	[səŋa ^w u:]	/səŋau/	<sengau>	Kucing
	[təŋân]	/təŋan/	<tengan>	Tangan
Akhir kata	[rətun]	/rətun/	<retun>	Cacing
	[kəʔu ^w an]	/kəʔuan/	<kesuang>	Anjing
	[kaduan]	/kaduan/	<kaduang>	Tipu

Berdasarkan jadual 4.35, fonem /ŋ/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai satu alofon sahaja iaitu [ŋ]. Fonem ini berfungsi sebagai imbuhan awalan pada sesetengah perkataan dalam bahasa ini. Sebagai contohnya, [ŋətom] = menuai, dan [ŋīrib] = mengiris.

4.3.2.11 Fonem Konsonan /p/

Fonem /p/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [p] Jadual 4.37 berikut distribusi fonem konsonan /p/.

Jadual 4.37: Distribusi fonem konsonan /p/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[pawat]	/pawat/	<nyawat>	Kelawar
	[puʔəʔ]	/puʔəʔ/	<nyu'ek>	Minyak
Tengah kata	[bəpi:s]	/bəpis/	<benyis>	Lebah
Akhir kata	-	-	-	-

Berdasarkan jadual 4.37, fonem /p/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hadir pada awal dan tengah kata sahaja. Fonem ini mempunyai satu alofon sahaja iaitu [p].

4.3.2.12 Fonem Konsonan /r/

Fonem /r/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [r] Jadual 4.38 berikut distribusi fonem konsonan /r/.

Jadual 4.38: Distribusi fonem konsonan /r/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[raʔon]	/raʔon/	<ra'on>	Muka
	[rəŋũ ^h]	/rəŋu/	<rengu>	Lalat
	[ripan]	/ripan/	<ripan>	Lipan

Tengah kata	[səɾədʒaː ^h]	/səɾədʒa/	<sereja>	Landak
	[bəɾoŋ]	/bəɾoŋ/	<berong>	Badan
	[səɾoh]	/səɾoh/	<seroh>	Kuku
Akhir kata	[saːkir]	/sakir/	<sakir>	Gelas
	[bakur]	/bakur/	<bakur>	Bakul

Berdasarkan jadual 4.38, fonem /r/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai satu alofon sahaja iaitu [r].

4.3.2.13 Fonem Konsonan /dʒ/

Fonem /dʒ/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [dʒ]. Jadual 4.39 berikut distribusi fonem konsonan /dʒ/.

Jadual 4.39: Distribusi fonem konsonan /dʒ/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[dʒəpoː ^h]	/dʒəpo/	<jepoh>	Ular
	[dʒaʔit]	/dʒaʔit/	<ja'it>	Menjahit
	[dʒariŋ]	/dʒariŋ/	<jaring>	Pukat
Tengah kata	[mĩdʒa]	/midʒa/	<mija>	Meja
	[bədʒua ^h]	/bədʒua/	<bejua>	Berjual
	[kədʒaʔ]	/kədʒaʔ/	<kejak>	Kaki
Akhir kata	-	-	-	-

Berdasarkan jadual 4.39, fonem /dʒ/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai satu alofon sahaja iaitu [dʒ].

4.3.2.14 Fonem Konsonan /s/

Fonem /s/ mempunyai hanya dua alofon iaitu [s], [sʲ]. Jadual 4.40 berikut distribusi fonem konsonan /s/.

Jadual 4.40: Distribusi fonem konsonan /s/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[səpuʔət]	/səpuʔət/	<sepu'et>	Sumpit
	[siːjo]	/sijo/	<siyo>	Seruling

	[sijaʔ]	/sijaʔ/	<siyak>	Ayam
Tengah kata	[asʉ:h]	/asuh/	<asuh>	Asap
	[pəsit]	/pəsit/	<pesit>	Pusat
	[krəsi:h]	/krəsih/	<kresih>	Kerusi
Akhir kata	[tas]	/tas/	<tas>	Kayu belian
	[bəpi:s]	/bəpis/	<benyis>	Lebah
	[tuʰʔəs]	/tuʔəs/	<tu'es>	Jarum

Berdasarkan jadual 4.40, fonem /s/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai dua alofon iaitu [s].

4.3.2.15 Fonem Konsonan /f/

Fonem /f/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [f]. Jadual 4.41 berikut distribusi fonem konsonan /f/.

Jadual 4.41 : Distribusi fonem konsonan /f/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[ʃumi:]	/ʃumi/	<shumi>	Sungai
	[ʃəʔu:h]	/ʃəʔuh/	<she'uh>	Bakar
	[ʃəroh]	/ʃəroh/	<shero>	Kuku
Tengah kata	[māʃog]	/maʃog/	<mashog>	Datang
Akhir kata	[papuʃ]	/papuʃ/	<papush>	Lipas
	[bəʔo:ʃ]	/bəʔoʃ/	<be'osh>	Tidur

Berdasarkan jadual 4.41, fonem /f/ mempunyai beban tugas yang penuh. Fonem ini hadir pada semua lingkungan kata. Fonem ini mempunyai dua alofon iaitu [f].

4.3.2.16 Fonem Konsonan /h/

Fonem /h/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [h]. Jadual 4.42 berikut distribusi fonem konsonan /h/.

Jadual 4.42 : Distribusi fonem konsonan /h/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[hudʒiə:n]	/hudʒiən/	<hujien>	Hujan
Tengah kata	[dʒahəʔ]	[dʒahəʔ]	<jahek>	Dulu
Akhir kata	[tru:ʔah]	/truʔah/	<truah>	Telur
	[bi:h]	/bih/	<bih>	Hitam
	[bədo:h]	/bədoh/	<bedoh>	Kering

Berdasarkan jadual 4.42, fonem /h/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hadir pada tengah dan akhir perkataan sahaja. Bunyi [h] pada awal kata tidak terdapat dalam Bahasa Bidayah Bisapug. Fonem ini mempunyai satu alofon iaitu [h].

4.3.2.17 Fonem Konsonan /l/

Fonem /l/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [l]. Jadual 4.43 berikut distribusi fonem konsonan /l/.

Jadual 4.43 : Distribusi fonem konsonan /l/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	-	-	-	-
Tengah kata	[ku ^w ali]	/kuali/	<kuali>	Kuali
	[gəlas]	/gəlas/	<gelas>	Gelas
	[tilam]	/tilam/	<tilam>	Tilam
Akhir kata	[sakul]	/sakul/	<sakul>	cangkul

Berdasarkan jadual 4.43, fonem /l/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hadir pada tengah dan akhir perkataan sahaja. Bunyi [l] pada awal kata tidak terdapat dalam Bahasa Bidayah Bisapug. Fonem ini mempunyai satu alofon iaitu [l].

4.3.2.18 Fonem Konsonan /w/

Fonem /w/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [w]. Jadual 4.44 berikut merupakan distribusi fonem konsonan /w/.

Jadual 4.44 : Distribusi fonem konsonan /w/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[wat]	/wat/	<wat>	Akar
Tengah kata	[suwan]	/suwan/	<suwan>	Pengantin lelaki
	[sawat]	/sawat/	<sawat>	Berkhawin
	[kəw ^h i]	/kəwi/	<kewi>	Bahu
Akhir kata	-	-	-	-

Berdasarkan jadual 4.44, fonem /w/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hadir pada awal dan tengah perkataan sahaja. Bunyi [w] pada awal kata tidak terdapat dalam Bahasa Bidayuh Bisapug. Fonem ini mempunyai satu alofon iaitu [w].

4.3.2.19 Fonem Konsonan /j/

Fonem /j/ mempunyai hanya satu alofon iaitu [j]. Jadual 4.45 berikut merupakan distribusi fonem konsonan /j/.

Jadual 4.45 : Distribusi fonem konsonan /j/

Distribusi	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
Awal kata	[jowəʔ]	/jowəʔ/	<yowek>	Muka
Tengah kata	[titiʃaʔ]	/titiʃaʔ/	<titiyak>	Cicak
	[təju ^h]	/təju/	<teju>	Rusa
	[sʃumã:t]	/sʃumat/	<sʃumat>	Pasir
Akhir kata	-	-	-	-

Berdasarkan jadual 4.45, fonem /j/ mempunyai beban tugas tidak penuh. Fonem ini hadir pada awal dan tengah perkataan sahaja. Bunyi [j] pada awal kata tidak terdapat dalam Bahasa Bidayuh Bisapug. Fonem ini mempunyai satu alofon iaitu [j].

4.4 RANGKAP VOKAL DAN KONSONAN SERTA DIFTONG

Subtopik ini akan membincangkan hasil dapatan kajian pengkaji daripada objektif kedua iaitu, mengenal pasti rangkap vokal dan rangkap konsonan serta diftong yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

4.4.1 Rangkap vokal

Rangkap vokal merupakan turutan bunyi vokal yang dapat dikenal pasti dalam satu perkataan. Menurut Asmah Haji Omar (2006), rangkap vokal boleh didefinisikan sebagai urutan dua atau lebih vokal yang hadir secara berturut-turut dalam satu perkataan yang mempunyai ciri-ciri akustik yang sama kuat. Rangkap vokal ialah gabungan dua vokal atau lebih yang berfungsi sebagai satu kesatuan yang berfungsi sebagai puncak (nucleus) suku kata (Asmah Haji Omar, 2012) manakala menurut Arbak Othman (1986), rangkap vokal adalah rentetan dua vokal yang mempunyai nada, tekanan dan kepanjangan yang sama serta mempunyai lebih dari satu puncak kelantangan atau *hiatus*. Hal ini demikian bermaksud kedua-dua bunyi vokal diucapkan secara terpisah.

Berdasarkan kajian, terdapat enam rangkap vokal dalam bahasa Kedayan. Rangkap vokal ini terdiri daripada dua vokal sahaja iaitu, **au**, **ua**, **əa**, **uə**, **iə**, **əi**, **əo**, **əu**, dan **ao**. Jadual 4.46 menunjukkan contoh rangkap vokal yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

Jadual 4.46: Rangkap vokal bahasa Bidayuh Bisapug

Rangkap vokal	Transkripsi fonetik	Transkripsi fonemik	Grafem	Makna
au	[baʔuh]	/bauh/	<ba'uh>	baru
ua	[buʷaŋ] [tuʷaŋ] [əmuʔaʔ]	/buaŋ/ /tuaŋ/ /əmuʔaʔ/	<buang> <tuang> <emuak>	Pagar Selimut tilam
əa	[bəʔai:] [peʔan] [məʔad]	/bəai/ /pean/ /məad/	<be'ai> <pe'an> <me'ad>	Buaya Tahu balik
uə	[spuʔət] [buʔəʔ] [suʔəp]	/spuət/ /buəʔ/ /suəp/	<spu'et> <bu'ek> <su'ep>	Sumpit Rambut Paru-paru
iə	[pəŋgiʔə:n] [kʰiʔən] [ŋiʔən] [sdiʔəʔ]	/pəŋgiən/ /kiən/ /ŋiən/ /sdiəʔ/	<penggi'en> <ki'en> <ŋi'en> <sdi'ek>	Pinggan Ikan Beri Adik
əi	[səʔi:ŋ]	/səiŋ/	<se'ing>	Katak

	[təʔi:n]	/təin/	<te'in>	Perut
əo	[pəʔoh]	/pəoh/	<pe'oh>	Peha
	[məʔon]	/məon/	<me'ong>	Ikat
əu	[səʔuʔ]	/səuʔ/	<se'uk>	Senduk
	[kəʔu:h]	/kəuh/	<ke'uh>	Ketam
	[kəʔut]	/kəut/	<ke'ut>	Gigit
ao	[raʔon]	/raon/	<ra'on>	Muka

Berdasarkan jadual 4.46, dapatan kajian mendapati bahawa semua rangkap vokal yang terdapat dalam kajian ini hanya hadir pada tengah perkataan sahaja manakala rangkap vokal pada awal dan akhir perkataan tidak hadir dalam perkataan-perkataan bahasa Bidayuh Bisapug.

4.4.2 Rangkap konsonan

Rangkap konsonan merupakan gabungan yang boleh berfungsi sebagai satu kesatuan pada awal, tengah dan akhir perkataan. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Selain itu, menurut Asmah (1981) dalam kajiannya menyatakan bahawa rangkap vokal adalah satu kumpulan huruf konsonan yang kehadirannya sekaligus manakala Jones (1976) pula menyatakan rangkap vokal ini hadir bersama-sama dalam satu suku kata tanpa kehadiran huruf vokal di antara huruf-huruf konsonan tersebut.

Terdapat dua jenis rangkap konsonan iaitu rangkap konsonan nasal-oral dan rangkap konsonan oral-oral. Berdasarkan kajian yang dijalankan, terdapat sebelas rangkap konsonan yang hadir dalam bahasa Bidayuh Bisapug iaitu **kr, pr, nd, br, ng, sk, tr, sp, sj, fw**, dan **rk**. Rangkap konsonan nasal-oral hadir dalam dua bentuk iaitu **nd** dan **ng** manakala rangkap konsonan oral-oral hadir sebanyak Sembilan bentuk iaitu **kr, pr, br, sk, tr, sp, sj, rk** dan **fw**. Jadual 4.47 menunjukkan contoh rangkap konsonan yang terdapat dalam bahasa Bidayuh Bisapug.

Jadual 4.47: Rangkap konsonan bahasa Bidayuh Bisapug

Rangkap konsonan	Transkripsi fonetik	Transkripsi fonemik	Grafem	Makna
kr	[krəsi:h]	/krəsih/	<kresih>	Kerusi
	[krəbau]	/krəbau/	<krebau>	Krebau
pr	[pranũʔ]	/pranuʔ/	<pranuk>	Pelanduk

nd	[sənda:ʔ]	/səndaʔ/	<sendak>	Pisau
	[bənda:]	/bənda/	<benda>	Tempayan
	[tinda:ŋ]	/tindaŋ/	<tindang>	Udang
br	[brəmō:]	/brəmo/	<bremo>	Bercucuk tanam
ŋg	[pəŋgiʔə:n]	/pəŋgiən/	<penggi'en>	Pinggian
sk	[skiʔən]	[skiʔən]	<ski'en>	Bertanya
	[skawaʔ]	[skawaʔ]	<skawak>	kemalan
tr	[trunjuʔ]	/trunjuʔ/	<trunjuk>	Jari
	[trətap]	/trətap/	<tretap>	atap
sp	[spə ^h rog]	/spərog/	<sperog>	Semua
sj	[sjumā:t]	/sjumat/	<sjumat>	Pasir
fʷ	[bəfʷəh]	/bəfʷəh/	<beshweh>	Kenyang
rk	[pərkis]	/pərkis/	<perkis>	bisul

Berdasarkan jadual di atas, rangkap konsonan dalam bahasa Bidayuh Bisapug hadir pada awal dan tengah kata sahaja. Rangkap konsonan nasal – oral hadir pada tengah perkataan sahaja. Manakala rangkap konsonan oral-oral hadir pada dua tempat iaitu **kr**, **pr**, **br**, **sk**, **tr**, **sp** dan **sj** yang hadir pada awal perkataan dan **fʷ** dan **rk** hadir pada tengah perkataan.

4.4.3 Diftong

Menurut Indirawati Zahid dan Mardiah Shah Omar (2006), bunyi diftong adalah bunyi geluncuran. Hal ini bermakna bunyi ini dihasilkan apabila dua bunyi vokal digeluncurkan, iaitu bunyi vokal pertama menggeluncur ke bunyi vokal kedua. Oleh itu, kedua-dua bunyi vokal tersebut dilafazkan secara berturut-turut. Asmah Haji Omar dan Rosline Sandai (2012), menyatakan bahawa diftong dihasilkan apabila vokal penuh diikuti oleh geluncuran. Dengan itu, lafaz bunyi vokal yang pertama lebih lantang berbanding dengan bunyi vokal yang kedua.

Diftong memiliki satu puncak kelantangan sahaja. Secara umumnya, diftong adalah kombinasi antara bunyi vokal dan geluncuran. Kombinasi antara bunyi vokal dan geluncuran ini mempunyai dalam dua urutan iaitu, yang pertama vokal dan geluncuran atau diftong menurun manakala yang kedua geluncuran dan vokal atau diftong menaik. Berdasarkan data yang diperolehi, terdapat empat jenis diftong dalam bahasa Bidayuh Bisapug, iaitu [aw], [aj], [uj], dan [əj]. Jadual 4.47 menunjukkan diftong yang terdapat dalam bahasa yang dikaji.

Jadual 4.48: Diftong bahasa Bidayuh Bisapug

Diftong	Transkripsi Fonetik	Transkripsi Fonemik	Grafem	Makna
aw	[n̥taw]	/n̥taw/	<netaw>	Ketawa
aj	[ndaj]	/ndaj/	<ndai>	Buat
	[p̚taj]	/p̚taj/	<petai>	Petai
	[s̚raj]	/s̚raj/	<serai>	Serai
uj	[əpuj]	/əpuj/	<epui>	Api
	[tuj]	/tuj/	<tui>	Lama
əj	[k̚mbəj]	/k̚mbəj/	<kembej>	Kalau

Berdasarkan jadual 4.48, keempat-empat diftong di atas hadir pada suku kata terbuka. Hal ini demikian kerana dapat dilihat bahawa setiap akhir perkataan diakhiri dengan bunyi-bunyi vokal yang menjadikan diftong dalam perkataan-perkataan ini menurun iaitu bunyi vokal yang diikuti dengan geluncuran.

4.5 Struktur pola suku kata

Bab ini akan menghuraikan dan membincangkan struktur suku kata yang terdapat dalam BBB. Deskripsi suku kata ini akan menggunakan model Asmah Haji Omar (1981, 2012) dengan aplikasi teori struktur kata. Aspek yang dibincangkan termasuklah komponen Puncak (Pn), Koda (C) dan Onset (On).

4.5.1 Definisi suku kata

Suku kata dapat didefinisikan sebagai unit pertuturan (*Speech unit*) yang paling kecil dan bermakna bahawa dalam pertuturan (*speech*), tidak ada unit yang lebih kecil yang dapat diwujudkan. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Robins (1968), menegaskan bahawa suku kata merujuk kepada “... a number of different sequences of consonants and vowels, together with others features such as length and stress...” manakala Pei (1965) pula mengatakan “A syllable is a peak of sonority, usually a vowel sound, with other sounds usually, but not invariably, preceding, or following, or both preceding and following the peak”. Konsonan dan vokal dikatakan bahawa ianya merupakan segmen atau unsur-unsur kecil dalam pertuturan yang tidak dapat berdiri sendiri. Hal ini demikian kerana, menurut Asmah dan Rosline (2012), pertuturan yang kecil dikaitkan dengan satu-satu gerak dada (*chest pulse*).

Dalam pengertian umum, suku kata merupakan deretan bunyi V dan K yang berbeza serta kehadirannya bersama dengan ciri-ciri lain seperti puncak kelantangan, panjang pendek nada, dan tekanan dalam setiap kata yang dituturkan. Bunyi-bunyi ini juga mengandungi sekurang-kurangnya satu bunyi yang lebih jelas kelantangannya daripada bunyi lain. Pemahaman lebih lanjut mengenai konsep suku kata dapat dilihat misalnya kata dalam BBB, perkataan *səpiək*; tidak disebut berdasarkan pada satu-satu segmen misalnya *s-ə-p-i-ə-k* kerana dalam pertuturan yang sebenar dan didengar ialah *sə-piək*. Hal ini demikian kerana, dapat dilihat bahawa pertuturan ini selari dengan dua gerak dada iaitu yang pertama *sə*, dan yang kedua ialah *piək*. Asmah Haji Omar dan Rosline Sandai (2012) mengatakan bahawa dalam ilmu linguistik, unit-unit *sə* dan *piək* ini dikenali sebagai suku kata (*syllable*). Melalui kajian Salbia (2016), dalam analisis fonologi, konsonan dan vokal dapat bergabung untuk membentuk satu unit fonologi yang diberi nama suku kata. Secara umumnya, suku kata yang wujud dalam bahasa manusia itu dapat dikelaskan kepada empat jenis iaitu V, KV, VK, dan KVK.

4.5.2 Nukleusm onset dan koda

Salbia (2016), suku kata dapat dijelaskan dalam bidang linguistik menerusi istilah puncak (Pn), onset (On) dan koda (C). Justeru, vokal (V) mempunyai ciri kelantangan berbanding dengan konsonan (K). Di samping itu, V dapat berdiri sendiri sebagai suku kata seperti dalam contoh perkataan *a-ni* ‘apa’ (Rensch, Rensch, Noeb & Ridu, 2012) dan *ə-muh* ‘panjang’ berbanding *n* dan *h* yang memerlukan bantuan vokal *ə* dan *u* bagi menghasilkan suku kata *ni* dan *mu*. Berdasarkan contoh tersebut, dapat dikatakan bahawa suku kata dalam BBB boleh berdiri sendiri daripada satu vokal sahaja dan yang terdiri daripada gabungan konsonan dan vokal dalam urutan KV serta yang berbentuk KVK.

Puncak (Pn) suku kata merupakan unsur yang paling penting dalam suku kata. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Manakala (*satellite*) dikenali sebagai unsur bukan puncak iaitu *onset* (On), dan kemudiannya dikenali sebagai *coda* (C). Dalam suku kata, bunyi vokal dapat dikenalpasti melalui Pn iaitu puncak kelantangan. Di samping itu, bunyi – bunyi yang tidak mempunyai kelantangan yang minimum disebut sebagai On dan C iaitu bagi bunyi-bunyi konsonan setelah bunyi vokal (puncak). K akan membuka suku kata disebut sebagai On manakala K yang menutup suku kata pula dikenali sebagai C. Oleh yang demikian, V merupakan unsur sememangnya wajib dalam suku kata dan lantang dikenali sebagai nukleus (N).

Suku kata merupakan unsur fonologi yang memiliki struktur berhierarki iaitu lazimnya dapat diperlihatkan melalui rajah pohon. Dalam rajah pohon, didapati bahawa unsur utama sesebuah suku kata ialah N, dan hal ini bermaksud vokal dikenalpasti boleh menjadi nuklues. Justeru, V biasanya akan terdiri daripada suku kata yang mempunyai segmen suku kata selain itu, K juga merupakan segmen bukan silabik yang biasanya hadir sebelum atau selepas V. Ciri silabik ialah berada di tengah iaitu N perkataan. (Salbia, 2016). Perkataan yang terbentuk mempunyai gabungan bunyi K dan V, seperti VK, KV, KVK dan VKK. Gabungan antara konsonan dan vokal disebut sebagai suku kata.

4.5.3 Struktur suku kata BBB

Unsur utama yang membentuk morfem dan kata adalah konsonan dan vokal. Roshidah Hassan (2006) mendefinisikan struktur suku kata ialah susunan unsur segmental yang dapat mewujudkan suku kata bagi sesuatu perkataan. Struktur suku kata merujuk kepada susunan konstituen suku kata pada dalamnya. Struktur suku kata (σ) adalah dibina daripada konstituen onset (On) , nukleus (N) dan atau tanpa koda (Kd). Aziz (2011). Berdasarkan data yang diperolehi daripada BBB didapati bahawa terdapat lima struktur yang membentuk suku kata dalam bahasa ini. Struktur suku kata dalam BBB terdiri daripada:

- 1) Struktur V
- 2) Struktur KV
- 3) Struktur KVV
- 4) Struktur KVK
- 5) Struktur KKV

4.5.3.1 Struktur V

Bahasa Bidayuh Bisapug mempunyai tiga pola suku kata yang dapat hadir bersama struktur V iaitu yang terdiri daripada pola V-KVK, V-KVV dan V-KVVK. Berdasarkan data yang diperolehi, BBB tidak mempunyai pola struktur V, V-V,V-VK dan V-KV. Berikut merupakan contoh pola suku kata dengan struktur V. Huraian ini akan menggunakan ringkasan Pn (Puncak), C (Koda) dan On (Onset).

Jadual 4.49: Struktur V

Struktur V	Bahasa Bidayuh Bisapug	Pola Bunyi	Makna

V - KVK	/əmuḥ/	/ə - muḥ/ Pn - OnPnC	panjang
V - KVV	/əjuŋ/	/ə - juŋ/ Pn - OnPnC	kera
V - KVVK	/əmuak/	/ə - muak/ Pn - OnPnPnC	tilam

Berdasarkan contoh yang dikemukakan, struktur V mempunyai tiga pola suku kata dengan struktur V hadir di awal kata. Sehubungan dengan itu, bunyi V mempunyai kelantangan, serta dapat dikenal pasti. Oleh yang demikian, Asmah Haji Omar dan Rosline Sandai (2012), mengatakan bahawa setiap suku kata ini mesti mempunyai Pn suku kata dan unsur yang bukan puncak dikenali sebagai On manakala suku akhir adalah C. Melalui data di atas, dapat disimpulkan bahawa struktur V iaitu vokal ə merupakan puncak kelantangan yang boleh berdiri sendiri manakala suku kata KVK, muḥ, u juga merupakan Pn manakala h mengisi posisi C suku kata.

4.5.3.2 Struktur KV

Dalam bahasa Bidayuh Bisapug, struktur yang paling banyak adalah struktur KV iaitu mempunyai lapan pola suku kata iaitu KV, KVK, KV-KV, KV-VK, KV-KVK, KV-KVV, KV-KVVK, KV-KVKVK. Berikut merupakan perkataan yang terdapat dalam bahasa ini;

Jadual 4.50: Struktur KV

Struktur Kv	Bahasa Bidayuh Bisapug	Pola Bunyi	Makna
KV	/ŋu/	/ŋu/ OnPn	Bukit
KV - KV	/təju/	/tə - ju/ OnPn - OnPn	Rusa
KV - VK	/sauḥ/	/sa - uḥ/ OnPn - PnC	Senduk
KV - KVK	/təban/	/tə - ban/ OnPn - OnPnC	Pintu
KV - KVV	/bəɖʒua/	/bə - ɖʒua/ OnPn - OnPnPn	Berjual
KV - KVKV	/bəraŋa/	/bə - raŋa/ OnPn - OnPnOnC	Belanga
KV - KVVK	/səpiək/	/sə - piək/ OnPn - OnPnPnC	Peha

KV - KVKVK	/tagərag/	/tə - gərag/ OnPn - OnPnOnPnC	Katak
-------------------	-----------	---	-------

Pola di atas dengan struktur KV juga terdapat dalam BBB yang ditunjukkan melalui perkataan /ŋu/ ‘bukit’. Struktur ini bukanlah struktur yang mengalami pemendekan sebagaimana struktur dalam BMS seperti /ku/ yang berasal dari perkataan /aku/, namun hal ini mempunyai ciri tersendiri dalam bahasa yang dikaji. (Salbia, 2016). Berdasarkan data yang diperoleh, perkataan /bədzua/ telah mengalami penguguran /r/ di posisi onset dan /l/ di posisi koda suku kata dalam BBB menyebabkan perkataan /berjual/ menjadi /bejua/. Selain itu, dapat dilihat juga contoh daripada data di atas iaitu perkataan /bəraŋa/ iaitu berlaku penggantian /l/ di posisi onset menjadi /r/.

4.5.3.3 Struktur KVV

Bahasa Bidayuh Bisapug mempunyai dua pola suku kata yang dapat hadir bersama struktur KVV iaitu yang terdiri daripada pola KVV, KVV-KV. Berikut merupakan contoh pola suku kata:

Jadual 4.51: Struktur KVV

Struktur Kvv	Bahasa Bidayuh Bisapug	Pola Bunyi	Makna
KVV	/dzua/	/dzua/ OnPnPn	Berniaga secara kecil-kecilan
KVV - KV	/kuari/	/kua - ri/ OnPnPn - OnPn	Kuali

Berdasarkan contoh yang dipaparkan bagi struktur KVV, pola tersebut menunjukkan hanya terdapat dua suku kata bagi pola ini. Apabila diperhatikan, pola-pola ini mengalami proses asimilasi iaitu pinjaman daripada BMS. Hal ini dapat dilihat dalam perkataan /dzua/, konsonan /l/ mengalami penguguran yang sebenarnya berfungsi sebagai C dan kemudian mewujudkan rangkap vokal [ua]. Di samping itu, penggantian /l/ dalam perkataan /kuari/ juga menyebabkan perkataan ini mengalami proses asimilasi dalam bahasa ini.

4.5.3.4 Struktur KVK

Struktur ini memiliki lima pola suku kata yang hadir bersama struktur KVK iaitu terdiri daripada pola KVK-KV, KVK-KVK, KVK-KVV, KVK-KVVK, dan KVK-VKV. Berikut merupakan contoh pola berserta ringkasan Pn, C dan On.

Jadual 4.52: Struktur KVK

Struktur Kvk	Bahasa Bidayah Bisapug	Pola Bunyi	Makna
KVK	/paʃ/	/paʃ/ OnPnC	Tupai
KVK - KV	/təkka/	/tək - ka/ OnPnC - OnPn	Labah-labah
KVK - VV	/siŋau/	/siŋ - au/ OnPnC - PnPn	Kucing
KVK - KVK	/səndak/	/sən - dak/ OnPnC - OnPnC	Pisau
KVK - KVVK	/banduan/	/ban - duan/ OnPnC - OnPnPnC	Tandas

Berdasarkan contoh-contoh pola di atas, dapat dikenal pasti bahawa pola KVK, KVK-KV, KVK-KVK dan KVK-KVVK mempunyai persamaan dengan pola struktur suku kata yang terdapat dalam BMS. (Salbia, 2016). Walau bagaimanapun, bagi pola KVK-VV dilihat bahawa terdapat perbezaan daripada bahasa-bahasa yang lain. Hal ini berbeza akibat wujudnya rangkap vokal pada akhir suku kata yang digambarkan sebagai puncak kelantangan dalam perkataan BBB iaitu rangkap vokal [au].

4.5.3.5 Struktur KKV

Struktur ini mempunyai enam pola suku kata yang hadir bersama KKV iaitu terdiri daripada pola KKV, KKV-KV, KKV-KVK, KKV-KVV, KKVK, dan KKVK-KVK. Berikut merupakan contoh pola suku kata yang terdapat dalam bahasa yang dikaji;

Jadual 4.53: Struktur KKV

Struktur Kkv	Bahasa Bidayah Bisapug	Pola Bunyi	Makna
KKV	/bru/	/bru/	Memburu

		OnOnPn	
KKV-KV	/bruɑŋ/	/bru - ɑŋ/ OnOnPn - PnC	Beruang
KKV-KVK	/prəŋɑŋ/	/prə - ŋɑŋ/ OnOnPn - OnPnC	Nyamuk
KKV-KVV	/krəbau/	/krə - bau/ OnOnPn - OnPnC	Kerbau
KKVK	/skuh/	/skuh/ OnOnPnC	Siku
KKVK-KVK	/trundʒuk/	/trun - dʒuk/ OnOnPnC - OnPnC	Jari

Berdasarkan contoh di atas, struktur suku kata tersebut merupakan suku kata yang tidak menerima sebarang imbuhan. Apabila dilihat pada pola KKV-KVV, perkataan ini merupakan bahasa pinjaman daripada bahasa Melayu Standard. Namun, hanya berlaku sebutan intonasi yang berbeza.

4.6 Struktur fonologi kata

Menurut Asmah Omar dan Rosline Sandai (2012), suku kata merupakan sesuatu kata yang terbentuk dalam sesuatu bahasa. Dalam bahasa Bidayuh Bisapug terdapat struktur fonologi kata dapat dilihat jumlah suku katanya yang boleh dibahagikan kepada tiga jenis utama iaitu monosilabik, dwisilabik dan trisilabik. Selain itu, kajian ini juga akan melihat kepada golongan-golongan kata yang mengambil struktur tertentu seperti kata-kata dasar sahaja yang dibahagikan kepada dua golongan utama iaitu kata partikel dan kata penuh. Namun dalam kajian ini, pengkaji hanya memfokuskan kepada golongan kata penuh sahaja. Kata penuh terdiri daripada kata nama, kata ganti nama, kata kerja, kata adjektif dan kata bilangan. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012).

4.6.1 Kata monosilabik

Kata monosilabik juga boleh dikenal pasti sebagai kata ekasuku yang merupakan kata terdiri daripada satu suku kata, sama ada kata itu memiliki puncak satuan atau puncak yang kompleks. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Berdasarkan data BBB, kata monosilabik terdiri daripada satu suku kata yang terbahagi kepada golongan kata penuh seperti dalam jadual 4.54 menunjukkan contoh kata monosilabik yang terdiri daripada beberapa golongan kata penuh.

Jadual 4.54: Kata monosilabik

Perkataan	Makna	Golongan kata
/skuh/ /baʔ/ /wat/	Siku Kepala Akar	Kata nama
/bruʔ/ /dʒait/ /ŋop/	Memburu Menjahit Mengiris	Kata kerja
/nih/	Satu	Kata bilangan
/tuy/	Lama	Kata adverba

4.6.2 Kata Dwisilabik

Kata ini terdiri daripada dua suku kata yang juga dikenali sebagai kata dwisuku. Kata dwisilabik dalam bahagian ini melibatkan kata akar yang tidak menerima sebarang imbuhan dan penggandaan. Berikut merupakan jadual 4.55 contoh kata dwisilabik.

Jadual 4.55: Kata dwisilabik

Perkataan	Makna	Golongan kata
/təban/ /səndaʔ/ /mədat/	Pintu Pisau Biawak	Kata nama
/akuʔ/ /kəuh/	Saya Engkau	Kata Ganti nama
/sawət/ /ʃəh/ /maʃog/	Kahwin Bunuh Datang	Kata kerja
/təru/ /sijaʔ/ /bədaʔ/	Takut Kuning Putih	Kata adjektif
/duwoh/	Dua	Kata bilangan
/jahəʔ/	dulu	Kata adverba

Berdasarkan data kajian, kata dwisuku merupakan kata yang paling banyak hadir dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Kata ini juga menunjukkan hadir daripada kata akar yang tidak menerima sebarang imbuhan mahupun penggandaan.

4.6.3 Kata trisilabik

Kata trisilabik merupakan kata tiga suku. Salbia (2016), kata trisilabik boleh terdiri daripada kata asli dan juga kata kompleks yang mana kata asli merupakan kata yang hadir sebagai kata akar iaitu kata yang tidak menerima sebarang imbuhan, terdiri daripada satu suku kata, dua suku kata mahupun tiga suku kata. Kata kompleks pula sebaliknya, di mana terdiri daripada kata yang menerima imbuhan awalan, sisipan dan akhiran serta menerima kata pinjaman secara terus yang penggunaannya sudah sebatik. Berdasarkan kajian, dalam bahasa Bidayuh Bisapug, kata trisilabik hanya melibatkan kata asli sahaja. Berikut merupakan jadual 4.56 contoh kata trisilabik.

Jadual 4.56: Kata trisilabik

Perkataan	Makna	Golongan kata
/dʒəpuəh/	Baju	Kata nama
/titijaʔ/	Cicak	
/sənarom/	Malam	
/bəgabur/	Terbang	Kata kerja
/mədʒuəg/	Berdiri	

4.7 PERBINCANGAN KAJIAN

Berdasarkan analisis kajian yang telah dijalankan terhadap sistem dan struktur fonologi bahasa Bidayuh Bisapug dapat dikenal pasti bahawa terdapat berlakunya beberapa persamaan dan perbezaan yang wujud dalam kajian ini apabila dibandingkan dengan kajian-kajian lepas yang dapat dikaitkan dalam kumpulan bahasa ini. Oleh itu, subtopic-subtopik di bawah ini menunjukkan perbincangan yang dikenal pasti daripada sistem dan struktur BBB.

4.7.1 Ciri umum vokal

Bab 4 dalam kajian ini membincangkan sistem fonem vokal BBB menggunakan teori fonem. Sistem fonologi dalam Bahasa Bidayuh Bisapug dapat dikenal pasti dengan hadirnya lima fonem vokal yang boleh dibahagikan kepada vokal tinggi [i], [u], vokal tengah separuh sempit [ə], [o] dan vokal depan luas [a]. Alofon kepada bunyi vokal dapat ditentukan

berdasarkan kedudukan vokal berkenaan iaitu boleh hadir pada awal kata, tengah kata dan juga akhir kata. Alofon juga memberi kesan terhadap fonem-fonem konsonan yang hadir selepas vokal, misalnya nasalisasi vokal berlaku kesan daripada kehadiran konsonan nasal selepas vokal.

Melalui lima vokal dalam BBB, iaitu terdiri daripada [i], [u], [ə], [o] dan [a] telah menghasilkan 16 alofon vokal. Alofon-alofon tersebut masing-masing mempunyai tiga dan empat bentuk, bagi fonem /i/ iaitu [i], [ĩ], [i^h], fonem /u/ alofonnya ialah [u], [ũ], [u^w], [u^h], fonem /ə/ terdiri daripada [ə], [ə̃], [ə^h], manakala fonem /o/ pula mempunyai alofon [o], [õ], [o^h] dan fonem /a/ terdiri daripada [a], [ã], [a^h]. Jika dilihat fonem /i/, /u/, /ə/ dan /o/ masing-masing mempunyai tiga alofon dan fonem /u/ mempunyai empat alofon yang hadir dalam perkataan bahasa ini. Hal ini demikian dapat dilihat bahawa jumlah fonem yang hadir dalam bahasa Bidayuh Bisapug hanya lima fonem manakala Rensch (2006) dalam kajiannya menyatakan bahawa semua variasi Bidayuh memiliki enam fonem vokal dengan adanya [e] sebagai salah satu fonem vokal.

Di samping itu, berdasarkan kaedah pasangan terkecil (*minimal pairs*) telah menjelaskan bahawa kepanjangan vokal yang hadir dalam bahasa Bidayuh Bisapug merupakan sesuatu yang bukan bersifat fonemik. Kepanjangan vokal dalam bahasa ini hanya dikenal sebagai variasi bebas atau alofon yang hadir dalam lingkungan kata tertentu sahaja. Sebagai contoh perkataan [pənũ:a^h], [si:jo], [bəʔo:f] dan lain-lain. Sehubungan dengan itu, terdapat persamaan data yang dijumpa oleh pengkaji di mana menurut kajian Rensch (2006), dapatan kajian beliau menerangkan bahawa Bidayuh Biatah mempunyai kepanjangan vokal yang biasanya wujud dalam perkataan Biatah misalnya vokal [a:] hanya hadir pada akhir kata sahaja. Menurutnya lagi sesetengah dialek vokal tinggi dan vokal tengah sering dipanjangkan namun fenomena ini merupakan satu perkara yang jarang ditemui. Berbeza dengan beberapa kumpulan dialek yang lain, kepanjangan vokal yang bertentangan akan dikenali sebagai satu suku kata dalam perkataan tersebut misalnya vokal tersebut akan disimbolkan sebagai “a:” dan “o:”.

Seterusnya, bagi diftong pula, BBB mempunyai empat jenis diftong yang hadir pada suku kata terbuka iaitu [aw], [aj], [uj] dan [əj]. Hal ini dapat dilihat bahawa setiap akhir perkataan diakhiri dengan bunyi-bunyi vokal yang menjadikan diftong dalam perkataan-perkataan ini menurun iaitu bunyi vokal yang diikuti dengan geluncuran. Apabila dibandingkan dengan kajian BMS mempunyai tiga diftong yang sama dengan BBB iaitu [aw], [aj], dan [uj] namun dalam Bahasa Bidayuh Bisapug dapatan kajian mendapati bahawa terdapat satu

penambahan diftong yang hadir dalam bahasa ini iaitu diftong [əj] sebagai contoh perkataan [kəmbəj] yang bermaksud kalau. Dapatan kajian ini menunjukkan salah satu penemuan baharu dalam data kajian Bahasa Bidayuh Bisapug yang dijalankan. Di samping itu, Bahasa-bahasa Bidayuh di Sarawak mengalami kekurangan kajian yang menumpuhkan terhadap bidang fonologi walaupun begitu, kajian mengenai sosiolinguistik mendapat perhatian dan kajian telah banyak dijalankan seperti kajian yang dilakukan oleh Coluzzi, Riget dan Xiaomei pada tahun 2013 yang memfokuskan terhadap *Language vitality among the Bidayuhs of Sarawak (East Malaysia)* dan satu kajian kes iaitu *The language use of Bidayuh families in Kampung Sira, Padawan* yang dijalankan oleh Helen pada tahun 2009. Oleh itu, kajian mengenai fonologi khususnya seperti diftong belum pernah ditemui dan ini menyebabkan salah satu penemuan baharu yang ditemui dalam Bahasa Bidayuh Bisapug. Begitu juga dengan rangkap vokal dan rangkap konsonan yang merupakan salah objektif kajian ini yang didapati hadir dalam Bahasa yang dikaji. Rangkap vokal hanya hadir pada tengah perkataan sahaja manakala rangkap konsonan hadir pada semua lingkungan kata.

Hasil dapatan kajian ini dapat dibincangkan bahawa kajian ini dijalankan dapat mengisi kelompangan yang wujud dalam kajian-kajian lepas yang telah dijalankan sebelum ini. Kajian ini berbeza dengan kebanyakan kajian yang dijalankan di Malaysia yang mana bahasa Bidayuh secara amnya lebih banyak memfokuskan terhadap bidang sosiolinguistik dan kajian yang dijalankan pada kali ini melibatkan bidang fonologi terhadap bahasa Bidayuh Bisapug di Kampung Mundai, Padawan, Sarawak sahaja. Selain itu, kajian ini juga mengenal pasti rangkap vokal dan konsonan yang mana kajian sebelum ini belum pernah dijalankan oleh mana-mana ahli pengkaji oleh itu, kajian ini telah memberi pembaharuan terhadap bahasa Bidayuh Bisapug. Begitu juga dengan mengenal pasti diftong yang wujud dalam bahasa ini. Dengan itu, objektif-objektif dalam kajian ini telah menunjukkan penemuan baru terhadap bahasa yang dikaji dalam bidang fonologi.

4.7.2 Ciri umum konsonan

Konsonan mempunyai dua bunyi iaitu bunyi konsonan bersuara dan bunyi konsonan tidak bersuara. Melalui dapatan kajian, terdapat 18 konsonan dalam Bahasa Bidayuh Bisapug yang dibezakan berdasarkan alat artikulasi yang terlibat dan cara bunyi tersebut yang tergolong sebagai konsonan dengan variasinya, sama ada dalam alofon lingkungan atau variasi bebas. (Asmah Haji Omar & Rosline Sandai, 2012). Bagi menjelaskan alofon-alofon ini, beberapa konsep digunakan antaranya konsep saling melengkapi, saling menyisihkan dan pasangan minimal untuk mengenal fonem. Berdasarkan kajian ini, pasangan minimal serta distribusi fonem telah digunakan bagi mengenal pasti alofon-alofon yang wujud dalam perkataan-

perkataan yang wujud dalam bahasa ini. Setiap alofon juga mempunyai ciri-cirinya seperti bunyi yang dilepaskan iaitu bunyi eksplosif atau bunyi yang tertahan iaitu implosif yang hanya terdapat dalam konsonan plosif. Ciri-ciri ko-artikulasi melibatkan nasalisasi, palatalisasi, aspirasi dan labialisasi.

Konsep saling melengkapi merupakan lingkungan yang wujud pada satu anggota kepada satu fonem yang tidak boleh wujud pada anggota lain fonem yang sama dalam perkataan. Menurut Asmah Haji Omar dan Rosline Sandai (2012), distribusi fonem bermaksud tempat hadirnya fonem dalam suku kata, sama ada di awal, tengah atau akhir suku kata. Fonem yang mempunyai beban tugas penuh adalah fonem yang hadir pada semua posisi manakala fonem yang hanya hadir pada satu atau dua posisi dikenali sebagai beban tugas tidak penuh.

Merujuk kepada dapatan kajian, 19 fonem konsonan yang dikenal pasti dalam BBB telah menghasilkan 25 alofon dengan fonem /p/, /t/, /d/ dan /g/, /m/, /n/, /ŋ/, /ɲ/, /r/, /dʒ/, /ʃ/, /h/, /l/, /w/ dan /j/ masing-masing mempunyai 1 alofon sahaja, fonem /d/ mempunyai dua alofon, fonem /k/ ada tiga alofon, dan fonem /ʔ/ mempunyai dua alofon. Alofon-alofon yang berbeza ini adalah hasil daripada bunyi yang dikeluarkan kerana konsonan-konsonan berkenaan mengalami nasalisasi, labialisasi dan palatalisasi bergantung kepada cara pengeluaran dan alat artikulasi yang terlibat serta konsonan – konsonan yang hadir sebelum dan selepasnya. Jumlah setiap alofon bagi fonem-fonem konsonan BBB ditunjukkan dalam jadual di bawah.

Fonem	Alofon	Fonem	Alofon
/p/	-	/ɲ/	-
/b/	-	/r/	-
/t/	-	/dʒ/	-
/d/	[d], [dʲ]	/s/	[s], [sʲ]
/k/	[k], [kʰ], [kʷ]	/ʃ/	-
/g/	-	/h/	-

/ʔ/	[ʔ], [ʔʷ]	/l/	-
/m/	-	/w/	-
/n/	-	/j/	-
/ŋ/	-		

Berdasarkan cara penghasilan konsonan-konsonan ini, bunyi plosif dalam BBB terdiri daripada fonem /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/ dan /ʔ/. Konsonan nasal terdiri daripada /m/, /n/, /ŋ/, dan /ɲ/, konsonan getaran terdiri daripada fonem /r/ sahaja, konsonan afrikat terdiri daripada satu, iaitu /dʒ/, konsonan geseran memiliki dua fonem iaitu /s/, /ʃ/ dan /h/. Seterusnya lagi ialah bunyi lateral /l/ dan separuh vokal /w/ dan /j/. Dalam hal ini, terdapat persamaan jumlah konsonan diantara variasi Bidayuh lain namun perbezaan juga dapat dilihat kerana menurut Rencsh (2006), variasi Bidayuh Jagoi mempunyai konsonan letusan /c/ yang disebut sebagai bunyi [tʃ] tetapi dalam kajian ini memiliki bunyi konsonan geseran /f/. Melalui dapatan kajian ini juga, kajian mendapati bahawa fonem /f/ dan /z/ tidak hadir dalam bahasa Bidayuh Bisapug sebagaimana yang ada dalam variasi Bidayuh Biatah, Bukar dan Jagoi. (Rencsh, 2006). Selain itu, kajian ini juga mempunyai persamaan dengan dialek Bukar dimana fonem /k/ disebut sebagai bunyi [ʔ] pada setiap akhir perkataan. Di samping itu, penutur dialek Jagoi biasanya akan mendengar bahawa bunyi [r] sebagai bunyi [l].

Akhir sekali, berdasarkan analisis kajian yang dijalankan, hentian glotis /ʔ/ merupakan fonem tersendiri dalam BBB dan bukannya variasi kepada /k/. Berdasarkan distribusi fonem, /ʔ/ hadir pada akhir kata sahaja. Oleh sebab itu, fonem ini hadir sebagai koda dalam suku kata terbuka dengan struktur kata KVKV dalam BMs menjadi struktur KVKVK dalam bahasa Bidayuh Bisapug kerana hal ini dapat dilihat apabila berlaku penambahan /ʔ/ di posisi kodam dengan syarat hadir bersama vokal / i, a, u, o dan ə/ seperti contoh [mākuʔ], [tadzuʔ] dan [təgaʔ].

4.8 Rumusan

Keseluruhan bab 4 telah membincangkan tiga objektif yang menjadi asas kajian ini dijalankan. Objektif pertama dalam mengenal pasti vokal dan konsonan yang terdapat dalam

bahasa Bidayuh Bisapug. Setelah dianalisis menggunakan teori fonem, kajian ini mendapati bahawa BBB mempunyai lima fonem vokal dan 19 fonem konsonan iaitu letupan, sengau, geseran, getaran, lateral, letusan dan separuh vokal yang wujud dalam perkataan-perkataan seharian. Sehubungan dengan itu, fonem dikenal pasti sebagai bersifat fonemik dengan cara menggunakan pasangan minimal serta distribusi fonem. Alofon juga dapat dikenal pasti yang membezakan makna perkataan-perkataan berkenaan. Hal ini mewujudkan persamaan dan perbezaan dapatan kajian yang dijalankan oleh Rencsh (2006) dalam bukunya *The Bidayuh Language Yesterday, Today, Tomorrow*.

Selain itu, objektif kedua kajian ini menghuraikan rangkap bunyi yang terdiri daripada rangkap vokal dan rangkap konsonan. Rangkap konsonan terdiri daripada konsonan nasal – oral hadir pada tengah perkataan sahaja. Manakala rangkap konsonan oral-oral hadir pada dua tempat iaitu kr, pr, br, sk, tr, sp dan sj yang hadir pada awal perkataan dan fw dan rk hadir pada tengah perkataan. Semua rangkap vokal yang terdapat dalam kajian ini hanya hadir pada tengah perkataan sahaja. Diftong dalam bahasa ini mempunyai perbezaan dengan diftong bahasa Melayu yang memiliki tiga diftong manakala Bidayuh Bisapug mempunyai penambahan satu diftong iaitu /əj/.

Akhir sekali, objektif ini membincangkan struktur suku kata yang terdapat dalam BBB. Dalam huraian struktur kata ini, vokal, dan konsonan merupakan salah satu yang memainkan peranan penting dalam memerihalkan unsur suku kata seperti puncak (Pn), onset (On) dan koda (Kd). Dapatan perbincangan mendapati bahawa terdapat lima struktur yang membentuk suku kata dalam bahasa Bidayuh Bisapug iaitu V, KV, KVV, KVK dan KKV. Di samping itu, deskripsi mengenai struktur kata ini juga mempunyai kaitan dengan struktur fonologi kata. Dalam BBB, terdapat kata yang mempunyai kata monosilabik, dwisilabik dan trisilabik. Daripada struktur fonologi kata ini, struktur kata dwisilabik lebih banyak hadir dalam bahasa ini.

BAB 5

KESIMPULAN

5.0 Pengenalan

Bab ini akan menyimpulkan kajian dengan menghuraikan ringkasan hasil kajian dan implikasi serta memberi cadangan mengenal hala tuju kajian pada masa akan datang.

5.1 Ringkasan

Secara ringkasnya, kajian ini diadakan bertujuan untuk mengkaji sistem fonologi bahasa Bidayuh Bisapug yang dituturkan di kampung Mundai, Padawan Kota Smarahan Kuching, Sarawak. Objektif kajian ini adalah untuk mengenal pasti fonem vokal dan konsonan serta distribusi fonem dalam bahasa Bidayuh Bisapug di kampung Mundai, mengenal pasti rangkap vokal dan konsonan serta diftong serta menganalisis struktur pola pembentukan suku kata dalam bahasa Bidayuh Bisapug di kampung Mundai. Kajian ini berfokuskan BBB yang dituturkan di kampung Mundai yang juga merupakan antara salah satu penempatan perkampungan awal masyarakat ini di tanah borneo. Dalam kajian ini, pengkaji menjalankan kajian menggunakan reka bentuk kualitatif yang merangkumi pengumpulan data secara penyelidikan lapangan hulu dan analisis data secara deskriptif. Pengkaji juga menjalankan temu bual bersama informan yang dipilih mengikut kriteria-kriteria yang telah ditetapkan. Temu bual tersebut dijalankan menggunakan senarai swadesh serta kaedah domain bagi mendapatkan data.

Pengkaji telah menyediakan 100 kata dari senarai swadesh dan lima domain menggunakan alat perakam suara bagi mendapatkan data daripada informan. Dalam melakukan analisis data, pengkaji menggunakan Model Deskriptif Asmah (2006). Penelitian deskriptif ini dilakukan bagi mengenal pasti sistem dan struktur fonologi bahasa Bidayuh Bisapug di kampung Mundai. Linguistik deskriptif merupakan teras utama dalam ilmu linguistik yang diunakan untuk menganalisis bahasa dan dilakukan secara objektif terhadap sesebuah masyarakat tanpa dipengaruhi oleh linguistik peribadi. (Asmah Haji Omar, 1973). Oleh yang demikian, teori ini sesuai digunakan bagi meneliti struktur bahasa seperti yang

dituturkan oleh penutur. Teori ini juga bersesuaian dengan kaedah untuk mendapatkan data kajian dan menghuraikan data mengenai proses artikulasi bunyi sesuatu bahasa.

Berikunya, fonem vokal dan konsonan BBB dikenal pasti melalui teori fonem menggunakan kaedah pasangan minimal dan kaedah distribusi. Teori fonem digunakan untuk mencari unsur bunyi realisasi abstrak yang berlaku dalam suatu bahasa. (Chaiyanara, 2006). Melalui kajian ini, pengkaji dapat menyimpulkan bahawa BBB mempunyai 24 fonem keseluruhan yang mana 19 merupakan fonem konsonan dan 5 ialah fonem vokal. Distribusi dan alofon fonem pula dapat dikenal pasti dan diuraikan secara terperinci dengan menjelaskan maksud setiap contoh-contoh kata. Huraian bagi distribusi fonem adalah dilihat dari segi beban tugas penuh atau beban tugas tidak penuh manakala alofon dalam bahasa ini terdapat 16 alofon fonem vokal dan 24 alofon fonem konsonan. Manakala struktur pola suku kata yang terdapat dalam bahasa ini memiliki lima struktur pola suku kata iaitu Struktur V, KV, KVV, KVK, dan KKV.

5.2 Implikasi kajian

Kajian ini dijalankan bertujuan mengkaji sistem fonologi BBB yang dituturkan di kampung Mundai. Kajian mengenai bunyi bahasa sememangnya banyak dijalankan oleh pengkaji linguistik. Namun, kajian mengenai bahasa Bidayuh di Sarawak mengalami kekurangan kajiannya. Terdapat banyak bahasa di Pulau Borneo yang belum didokumentasikan dan kerja-kerja bahasa di Pulau Borneo adalah kurang. Oleh itu, pengkaji menjalankan kajian ini sebagai salah satu langkah dalam membantu mendokumentasikan bahasa seperti Bidayuh di Sarawak.

Justeru itu, kajian ini memberi kesan dalam bidang Pendidikan dengan memperluaskan kajian sistem fonologi BBB secara penyelidikan ilmiah. Kajian yang telah diteliti sebelum ini kebanyakannya tidak mencakupi aspek-aspek bahasa yang terperinci seperti sistem fonologi. Kajian ini juga masih segar dan mampu memperluaskan data BBB yang agak terhad.

Sehubungan dengan itu, pengkaji mengharapkan agar kajian yang dijalankan ini akan dimanfaatkan oleh pelajar-pelajar untuk dijadikan sebagai panduan dalam membuat tugas atau kajian yang hampir sama seperti yang dilakukan oleh pengkaji.

5.3 Cadangan kajian masa hadapan

Kajian pengkaji ini tidak dijalankan secara menyeluruh. Hal ini demikian kerana, pengkaji hanya menjalankan kajian di daerah Padawan, Kuching Sarawak. Selain itu, pengkaji hanya mengkaji mengenai sistem vokal dan konsonan, pasangan minimal, distribusi, beban

tugas, alofon dan struktur suku kata dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Oleh itu, masih banyak lagi aspek dalam fonologi yang belum disentuh oleh pengkaji.

Oleh itu, cadangan kajian ini adalah agar kajian ini dapat dilakukan di Kawasan lain yang merupakan kawasan penduduk yang menuturkan bahasa Bidayuh Bisapug. Sebagai contoh, kajian mengenai fonologi yang menyentuh pelbagai aspek selain kajian pengkaji.

5.4 Rumusan

Tujuan kajian ini adalah untuk mengkaji sistem fonologi bahasa Bidayuh Bisapug. Kajian ini dilakukan di daerah Padawan, Kuching Sarawak. Kajian ini dijalankan untuk mengenal pasti sistem vokal dan konsonan bahasa Bidayuh Bisapug; mengenal pasti distribusi dan alofon fonem yang terdapat dalam bahasa ini serta menganalisis struktur suku kata yang terdapat dalam BBB. Teori yang digunakan dalam kajian ini ialah teori deskriptif. Kajian ini melibatkan empat informan kajian dan seorang informan kunci. Pengkaji menjalankan temu bual bagi mendapatkan data.

Setiap data telah ditranskripsikan dan pengkaji memperoleh sebanyak 300 patah perkataan dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Hasil kajian mendapati terdapat 5 fonem vokal iaitu /i, ə, o, u, a/ dan 19 fonem konsonan iaitu /p, b, t, d, k, g, ʔ, m, n, ɲ, ɳ, r, dʒ, s, ʃ, h, l, w, j/. dalam bahasa Bidayuh Bisapug. Selain itu, pengkaji mendapati 16 alofon fonem vokal iaitu [i], [ĩ], [i^h], [a], [ã], [a^h], [ə], [ẽ], [ə^h], [u], [ũ], [u^w], [u^h], [o], [õ], [o^h] dan 24 alofon fonem konsonan iaitu [p], [b], [t], [d], [dʲ], [k], [k^h], [k^w], [g], [ʔ], [ʔ^w], [m], [n], [ɲ], [ɳ], [r], [dʒ], [s], [sʲ], [ʃ], [h], [l], [w], [j] dalam bahasa yang dikaji. Seterusnya, dalam bahasa Bidayuh Bisapug data menunjukkan terdapat lima struktur pola suku kata yang hadir dalam bahasa ini antaranya ialah struktur V, KV, KVV, KVK, dan KKV.

Kajian ini merupakan kajian rintis bagi pendokumentasian bahasa Bidayuh Bisapug. Kajian ini dijalankan sebagai salah satu langkah dalam membantu mendokumentasikan bahasa yang terdapat di Sarawak. Selain itu, kajian ini dapat dijadikan bahan rujukan oleh para pelajar dan pengguna bahasa lain. Cadangan kajian ini adalah agar kajian ini dapat dilakukan di Kawasan lain yang merupakan kawasan penduduk yang menuturkan bahasa Bidayuh Bisapug. Sebagai contoh, kajian mengenai fonologi yang menyentuh pelbagai aspek selain kajian pengkaji.

RUJUKAN

- Abdullah, H. (2006). Linguistik Am Siri pengajaran dan pembelajaran bahasa Melayu. Selangor:PTS Professional Publishing Sdn. Bhd.
- Adawiyah, R.(2014). Kajian Pola Perkataan “Basar” dalam Surah Al-Isra. Fakulti Pengajian Bahasa: Universiti Sains Islam Malaysia.
- Anggela, I., Sukandar, N., Mariyam, S., Nurjanah, T., S., Sugiharti, T., A. (2017). Gugus, Deret, Distribusi, dan perubahan Fonem Bahasa Indonesia. Program Studi Pendidikan Bahasa dan Sastra Indonesia Sekolah Tinggi Keguruan dan Ilmu Pendidikan: Garut.
- Amutha, T. (2012, Disember 19). Reka Bentuk Kajian. Dimuat turun daripada http://dynamic5900.blogspot.my/2012/12/reka-bentuk-kajian_19.html
- Asmah, H., O. (1973). Linguistik Deskriptif dan Tradisi Lisan. Universiti Malaya : Seminar Pusat Pengumpulan, Pengajian dan Penggunaan Tradisi Lisan.
- Asmah, H., O. (2006). Bahasa Mah Meri. Kuala Lumpur : Universiti Malaya.
- Asmah, H., O. (2008). Susur Galur Bahasa Melayu (2nd ed.) Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan pustaka.
- Asmah, H., O. & Rosline.S. (2012). Fonologi Bahasa Iban. Universiti Pendidikan Sultan Idris: Tanjong Malim, Perak.
- Babbie, E. (2008). The Basics of Social Research. Fourth Edition. Belmont, CA: Wardsworth Publishing Company.
- Baeh, K., A. (2019). History & Development Bidayuh Bisapug. Kuching, Malaysia.
- Bunau, E. (2017). Alomorf Nasalisasi Dan Nasal Penambah Dalam Bahasa Bidayuh-Somu. *Jurnal Kajian Pembelajaran dan Keilmuan*, 1(2), 89-102.
- Bloomfield, L. (1994). Language. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Chaiyanara, P., M. (2006). Pengenalan fonetik dan fonologi. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Chelliah, S. L., & de Reus, W., J. (2010). Handbook of descriptive linguistic fieldwork. Springer Science & Business Media.
- Coluzzi, P., Riget, P. N., & Xiaomei, W. (2013). Language vitality among the Bidayuh of Sarawak (East Malaysia). *Oceanic linguistics*, 52(2), 375-395.
- Dedy, A., A. (2004). Sastera lisan Sungai Saribas, Sarawak: Perspektif etnopolitika. (Tesis ijazah sarjana yang tidak diterbitkan). Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, Malaysia.

- Enre, F., A. (1988). Dasar-Dasar Keterampilan Menulis. Jakarta: Depdikbud.
- Farid, A. (2015). Dasar Perbedaan Secara Fonetis Bunyi Konsonan Obstruent Dan Sonoran (The Phonetic Basis For The Distinction Of Obstruent And Sonorant Consonants). *Diglossia: Jurnal Kajian Ilmiah Kebahasaan Dan Kesusastraan*, 6(2).
- Hafizh, S., & Dinnie, D. M. Karlina Helmanita, M. Hum.(2016). Pengantar Linguistik. Fakultas Adab dan Humaniora : Universiti Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Jakarta.
- Hasanah, A., A. (2011). Peningkatan Keterampilan Menulis Deskripsi Melalui Model Kooperatif Tipe Round Table Pada Siswa Kelas XA SMA Muhammadiyah 4 Yogyakarta. *Skripsi. Yogyakarta: Program Studi Pendidikan Bahasa dan Sastra Indonesia. Fakultas Bahasa dan Seni. Universitas Negeri Yogyakarta*.
- Hudson, A., B. (1978). Linguistic relation among Borneo peoples with special references to Sarawak: An interim report; in *Studies in Third World Societies*. Sarawak: *Linguistics and Development Problems*' (3), 1-44.
- Jones, D. (1956). *Outline of English Phonetics*. Cambridge: W. Heffer & Sons. Ltd.
- Junaidi, P. (1994). *This is Borneo*. London: New Holland.
- Kamarul, S., M. (2018). Reka bentuk kajian Dilayari pada 2 Jun 2017, <http://www.slideshare.net/wmkfirdaus/reka-bentuk>
- Ladefoged, P., & Maddieson, I. (1996). The sounds of the world's languages. Oxford: Blackwell.
- Nais, W. (1988). Bidayuh–English Dictionary. Kuching: Sarawak Literary Society/Persatuan Kesusasteraan Sarawak.
- Noriah, M., & Hamidah, A. W. (2004). Tingkat kekerabatan bahasa Bidayuh di Sarawak. Diakses daripada https://www.researchgate.net/publication/23684452_Tingkat_Kekerabatan_Bahasa_Bidayuh_Di_Sarawak
- Noor Azureen Hamid, Sharifah Raihan Syed Jaafar, & TajulAripin Kassin. (2016). Sistem fonologi dialek Melayu Saribas berasaskan fonologi generatif. *Jurnal Bahasa*, 16(1),1-29.
- Minos, P. (2000). The Future of Dayak Bidayus in Malaysia. Kuching: Sarawak: Lynch Media & Services.
- Misieng, J. (2012). Discovering Phonemes of Bidayuh. *Issues in Language Studies*, 1(1).
- Patton, M., Q. (1990). Qualitative evaluation methods. Beverly Hills: SAGE.

- Rahim, A. (2005). Perbandingan fonologi dan morfologi bahasa Iban, Kantuk dan Mualang. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Rahim, A. (2008). Linguistik Bandingan bahasa Bidayuhik. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Rensch, C. R., Rensch, C. R., Noeb, J., & Ridu, R. S. (2012). The Bidayuh Language: yesterday, today and tomorrow, revised and expanded. Kuching: Dayak Bidayuh National Association.
- Saidatul,F., & Adi, Y. (2013). Inventori fonem konsonan. *Jurnal Linguistik Vol. 17*(1) ms10–18. Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi, Universiti Putra Malaysia
- Salbia, H. (2016). Kajian fonologi dialek Melayu Kabong. Diakses daripada https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://studentsrepo.um.edu.my/7071/1/SALBIA_BINTI_HASSAN.pdf&ved=0ahUKEwjIju3nqJvYAhXJpY8KHXdKHXdODHQ1MAA&usg=AOvVaw0gXrlfDT-YQGO5rC3xUyN
- Sarok, A. (2007). Perubahan dan pembangunan masyarakat Bidayuh di Sarawak. Diakses daripada https://www.academia.edu/9229223/Perubahan_dan_Pembangunan_Masyarakat_Bidayuh_di_Sarawak_Malaysia
- Shin, C., & Collins, J. T. (2001). Six Bidayuhic variants of the Sekadau River. Bangi: Institut Alam dan Tamadun Melayu, Universiti Malaysia Kebangsaan
- Shin, C. (2015). Fonologi variasi Kumpang di Sungai Ketungau: Analisis perbandingan. *Issues In Language Studies*, 26.
- Taeng, M., & Samarahan, K. (2008). Code-Switching Among Bidayuh Bukar-Sadong in Bidayuh Radio Talk-Shows (Doctoral dissertation, Universiti Malaysia Sarawak).
- Taylor, S. J., & Bogdan, R. (1984) Indtroduction to qualitative research methods : The search for meaning (2nd ed.). Toronto, Canada : John Wiley and Sons.
- William, N. (1988). Daya Bidayuh-English dictionary. Kuching: Sarawak Literature Society.

LAMPIRAN

Lampiran 1

Biodata Informan

Informan kunci

Nama: Desiree Delphine anak David

Umur: 23 Tahun

Alamat: No 52 kampung Mundai Lorong 2 km1 Jalan padawan Kuching, Sarawak Malaysia.

Informan kajian

Nama: Lansin anak Sarob Umur: 63 Tahun Tahun menetap: 63 tahun
Nama: John Sapin anak Kirim Umur: 64 Tahun Tahun menetap: 64 tahun
Nama: Mardin Anwi Umur: 53 Tahun Tahun menetap: 1986-2020 Asal: Kampung Simpok
Nama: Blackie Brek Umur: 72 Tahun Tahun menetap: 72 Tahun

Lampiran 2

Contoh senarai Swadesh

Bil	<i>BI</i>	BMS
1	<i>I</i>	Saya
2	<i>Thou</i>	Anda
3	<i>we</i>	Kita
4	<i>this</i>	Ini
5	<i>that</i>	Itu
6	<i>who</i>	Siapa
7	<i>what</i>	Apa
8	<i>not</i>	Tidak
9	<i>all</i>	Semua
10	<i>many</i>	Banyak
11	<i>one</i>	Satu
12	<i>two</i>	Dua
13	<i>big</i>	Besar
14	<i>long</i>	Panjang
15	<i>small</i>	Kecil
16	<i>women</i>	Perempuan
17	<i>man</i>	Lelaki
18	<i>person</i>	Orang
19	<i>fish</i>	Ikan
20	<i>bird</i>	Burung
21	<i>dog</i>	Anjing
22	<i>louse</i>	Kutu
23	<i>tree</i>	Pokok

24	<i>seed</i>	Biji
25	<i>leaf</i>	Daun
26	<i>root</i>	Akar
27	<i>bark</i>	Kulit kayu
28	<i>skin</i>	Kulit
29	<i>flesh</i>	Isi
30	<i>blood</i>	Darah
31	<i>bone</i>	Tulang
32	<i>grease</i>	Lemak
33	<i>egg</i>	Telur
34	<i>horn</i>	Tanduk
35	<i>tail</i>	Ekor
36	<i>feather</i>	Bulu
37	<i>hair</i>	Rambut
38	<i>head</i>	Kepala
39	<i>ear</i>	Telinga
40	<i>eye</i>	Mata
41	<i>nose</i>	Hidung
42	<i>mouth</i>	Mouth
43	<i>tooth</i>	Gigi
44	<i>tounge</i>	Lidah
45	<i>finger</i>	Jari
46	<i>foot</i>	Kaki
47	<i>knee</i>	Lutut
48	<i>hand</i>	Tangan
49	<i>belly</i>	perut
50	<i>neck</i>	leher
51	<i>breasts</i>	Buah dada

52	<i>heart</i>	jantung
53	<i>liver</i>	hati
54	<i>drink</i>	minum
55	<i>eat</i>	makan
56	<i>bite</i>	gigit
57	<i>see</i>	lihat
58	<i>hear</i>	dengar
59	<i>know</i>	kenal
60	<i>sleep</i>	tidur
61	<i>die</i>	mati
62	<i>kill</i>	bunuh
63	<i>swim</i>	berenang
64	<i>fly</i>	terbang
65	<i>walk</i>	jalan
66	<i>come</i>	datang
67	<i>lie</i>	tipu
68	<i>sit</i>	duduk
69	<i>stand</i>	berdiri
70	<i>give</i>	beri
71	<i>say</i>	kata
72	<i>sun</i>	matahari
73	<i>moon</i>	bulan
74	<i>star</i>	bintang
75	<i>water</i>	air
76	<i>rain</i>	hujan
77	<i>stone</i>	batu
78	<i>sand</i>	pasir
79	<i>earth</i>	bumi

80	<i>cloud</i>	awan
81	<i>smoke</i>	asap
82	<i>fire</i>	api
83	<i>ash</i>	abu
84	<i>burn</i>	bakar
85	<i>path</i>	laluan
86	<i>mountain</i>	Gunung
87	<i>red</i>	merah
88	<i>green</i>	hijau
89	<i>yellow</i>	kuning
90	<i>white</i>	putih
91	<i>black</i>	hitam
92	<i>night</i>	malam
93	<i>hot</i>	panas
94	<i>cold</i>	sejuk
95	<i>full</i>	penuh
96	<i>new</i>	baru
97	<i>good</i>	baik
98	<i>round</i>	bulat
99	<i>dry</i>	kering
100	<i>name</i>	nama

Lampiran 3

Data transkripsi Fonetik dan fonemik Bahasa Bidayuh Bisapug

SENARAI SWADESH

Informan 1

No	Bahasa Melayu	Bahasa Bidayuh Bisapug	Transkripsi Fonemik	Transkripsi Fonetik
1.	Semua	<seperog>	/səpərog/	[spə ^h rog]
2.	Abu	<abu>	/aboh/	[abo ^w h]
3.	Kulit pokok	<krit kayuh>	/krit kəjuh/	[kri:t kəjuh]
4.	Perut	<te'in>	/təin/	[təʔi:n]
5.	Besar	<bagak>	/bagak/	[bagaʔ]
6.	Burung	<manuk>	/manuʔ/	[mānūʔ]
7.	Gigit	<ke'ut>	/kəut/	[kəʔu:t]
8.	Hitam	<bih>	/bih/	[bi:h]
9.	Darah	<deyak>	/dəjak/	[dəjak]
10.	Tulang	<trang>	/traŋ/	[tra:ŋ]
11.	Tetek/susu	<adag>	/adag/	[a:daɡ]
12.	Bakar	<syə'uh>	/ʃəuh/	[ʃəʔu:h]
13.	Kuku	<syeroh>	/ʃjəʔoh/	[ʃjəʔoh]
14.	Awan	<rengit>	/rəŋit/	[rəŋi:t]
15.	Sejuk	<medud>	/mədud/	[mədud]
16.	Datang	<masyog>	/maʃog/	[māʃog]
17.	Mati	<kebos>	/kəbəʃ/	[k ^h əbəʃ]
18.	Anjing	<kesyuan>	/kəʃuan/	[kəʃu ^w aŋ]
19.	Minum	<nu'ak>	/nuaʔ/	[nū ^w aʔ]
20.	Kering	<bedoh>	/bədəh/	[bədə:h]
21.	Telinga	<keping>	/kəpiŋ/	[kəpiŋ]
22.	Bumi	<uwang>	/uwaŋ/	[uwaŋ]
23.	Makan	<man>	/man/	[mā:n]
24.	Telur	<tru'ah>	/truah/	[truʔa:h]
25.	Mata	<betoh>	/bətoh/	[bətoh]
26.	Lemak	<remak>	/rəmak/	[rəməʔ]
27.	Bulu	<buruh>	/buruh/	[buruh]
28.	Api	<epui>	/əpui/	[əpui:]
29.	Ikan	<ki'en>	/kiən/	[k ^h iʔən]
30.	Terbang	<begabur>	/bəgabur/	[bəgabur]
31.	Penuh	<penua>	/pənuə/	[pənū:a ^h]
32.	Kaki	<kejah>	/kədʒak/	[kədʒaʔ]
33.	Beri	<ngi'en>	/ŋiən/	[ŋiʔən]
34.	Bagus	<kenak>	/kənək/	[kənāʔ]
35.	Hijau	<barom>	/barəm/	[barəm]

36.	Rambut	<bu'ek>	/buek/	[buʔəʔ]
37.	Tangan	<tengan>	/təŋan/	[təŋān]
38.	kepala	<bak>	/bak/	[baʔ]
39.	Dengar	<dengiah>	/dəŋiah/	[dəŋīah]
40.	Jantung	<jantung>	/dʒantəŋ/	[dʒantəŋ]
41.	Tanduk	<tanuk>	/tənuʔ/	[tənduʔ]
42.	Saya	<akuk>	/akuk/	[akuʔ]
43.	Bunuh	<she'oh>	/ʃəoh/	[ʃəʔoh]
44.	lutut	<bak kerob>	/bak kərob/	[bak kərob]
45.	Tahu	<pe'an>	/pəan/	[pəʔan]
46.	Daun	<dewon>	/dəwon/	[dəwōn]
47.	Tipu	<kaduang>	/kaduaŋ/	[kaduaŋ]
48.	hati	<hati>	/ati/	[ʰati]
49.	Panjang	<emuh>	/əmuʰ/	[əmuʰ]
50.	Kutu	<getih>	/gətih/	[gətih]
51.	Lelaki	<dari>	/dari/	[dari]
52.	Banyak	<begok>	/bəgok/	[bəgoʔ]
53.	Daging	<dagin>	/dagin/	[dagin:]
54.	Bulan	<buran>	/buran/	[buran]
55.	Gunung	<derod>	/dərod/	[dərod]
56.	Mulut	<bebak>	/bəbak/	[bəbaʔ]
57.	Nama	<dan>	/dan/	[da:n]
58.	Leher	<tenguek>	/təŋuək/	[təŋūəʔ]
59.	Baru	<ba'uh>	/bauh/	[baʔuh]
60.	Malam	<senarom>	/sənarom/	[sənārom]
61.	Hidung	<ndung>	/nduŋ/	[ndūŋ]
62.	Tidak	<kayoh>	/kajoh/	[kajoʰʔ]
63.	Satu	<nih>	/nəh/	[ndiʔ]
64.	Merah	<beriah>	/bəriah/	[bri:ah]
65.	Hujan	<jien>	/ədʒiən/	[ədʒiən]
66.	Orang	<dayak>	/dajak/	[dayaʔ]
67.	Jalan	<penuh>	/pənuʰ/	[pənuʰ]
68.	Akar	<wat>	/wat/	[wat]
69.	Bulat	<berong>	/bəroŋ/	[bəroŋ]
70.	Pasir	<syumat>	/sʒumat/	[sʒumā:t]
71.	Sebut	<nyebot>	/ŋəbot/	[ŋəbot]
72.	Lihat	<nengak>	/nəŋak/	[nəŋāʔ]
73.	Benih	<beniah>	/bəniak/	[bəniāʔ]
74.	Duduk	<gru>	/gru/	[gru:]
75.	Kulit	<krit>	/krit/	[kri:t]
76.	Tidur	<be'osh>	[bəʊʃ/	[bəʔ:ʊʃ]
77.	Kecil	<yok>	/sjok/	[sjoʔ]

78.	Asap	<asuh>	/asuh/	[asʰu:h]
79.	Berdiri	<mejueg>	/mədʒuəg/	[mədʒuʷəg]
80.	Bintang	<bintang>	/bintaŋ/	[bintaŋ]
81.	Batu	<batuh>	/batuh/	[batuh]
82.	Matahari	<betoh ndu>	/bətəh ndu/	[bətəh ndu:h]
83.	Berenang	<brenang>	/brənaŋ/	[brənāŋ]
84.	Ekor	<ku'ei>	/kuəi/	[kuʰəi]
85.	Itu	<kajih>	/kadʒih/	[kadʒih]
86.	Ini	<jatih>	/dʒatih/	[dʒatih]
87.	Kau/engkau	<ke'uh>	/kəuh/	[kəʰuh]
88.	Lidah	<jerak>	/dʒərak/	[dʒəraʔ]
89.	Gigi	<jepoh>	/dʒəpoh/	[dʒəpoh]
90.	Pokok	<tengon kayuh>	/təŋon kəjuh/	[təŋon kəjuh]
91.	Dua	<duoh>	/duwoh/	[duwoh]
92.	Berjalan	<penu>	/pənu/	[pənūʰ]
93.	Hangat/panas	<parash>	/paraʃ/	[paraʃ]
94.	Air	<pe'in>	/pəin/	[pəʔin]
95.	kami	<kemik>	/kəmik/	[kəmiʔ/]
96.	Apa	<anih>	/anih/	[anih]
97.	Putih	<bedak>	/bədak/	[bədaʔ]
98.	Siapa	<asih anuh>	/aʃih anuh/	[aʃih anūh]
99.	Perempuan	<dayung>	/dajun/	[dajun]
100.	Kuning	<siak>	/siak/	[sijaʔ]

Informan 2

No	Bahasa Melayu	Bahasa Bidayuh Bisapug	Transkripsi Fonemik	Transkripsi Fonetik
1.	Semua	<seperog>	/səpərog/	[spəʰrog]
2.	Abu	<abu>	/aboh/	[aboʷh]
3.	Kulit pokok	<krit kayuh>	/krit kəjuh/	[kri:t kəjuh]
4.	Perut	<te'in>	/təin/	[təʔi:n]
5.	Besar	<bagak>	/bagak/	[bagaʔ]
6.	Burung	<manuk>	/manuʔ/	[mānūʔ]
7.	Gigit	<ke'ut>	/kəut/	[kəʰu:t]
8.	Hitam	<bih>	/bih/	[bi:h]
9.	Darah	<deyak>	/dəjak/	[dəjak]

10.	Tulang	<trang>	/traŋ/	[traːŋ]
11.	Tetek/susu	<adag>	/adag/	[aːdag]
12.	Bakar	<sye 'uh>	/ʃəuh/	[ʃəʔuːh]
13.	Kuku	<syero>	/ʃjəʔoh/	[ʃjəʔoh]
14.	Awan	<rengit>	/rəŋit/	[rəŋiːt]
15.	Sejuk	<medud>	/mədud/	[mədud]
16.	Datang	<masyog>	/maʃog/	[māʃog]
17.	Mati	<kebosa>	/kəbəʃ/	[kəbəʃ]
18.	Anjing	<kesyuan>	/kəʃuan/	[kəʃuːwəŋ]
19.	Minum	<nu 'ak>	/nuaʔ/	[nūʔaʔ]
20.	Kering	<bedoh>	/bədoh/	[bədoh]
21.	Telinga	<keping>	/kəpiŋ/	[kəpiŋ]
22.	Bumi	<tanah>	/tanah/	[tanāh]
23.	Makan	<man>	/man/	[māːn]
24.	Telur	<tru 'ah>	/truah/	[truaːh]
25.	Mata	<betoh>	/bətoh/	[bətoh]
26.	Lemak	<remak>	/rəmak/	[rəməʔ]
27.	Bulu	<buruh>	/buruh/	[buruh]
28.	Api	<epui>	/əpui/	[əpuiː]
29.	Ikan	<ki 'en>	/kiən/	[kəiʔən]
30.	Terbang	<begabur>	/bəgabur/	[bəgabur]
31.	Penuh	<penua>	/pənuə/	[pənūːaʰ]
32.	Kaki	<kejah>	/kədʒak/	[kədʒaʔ]
33.	Beri	<ngi 'en>	/ŋiən/	[ŋiʔən]
34.	Bagus	<kenak>	/kənək/	[kənāʔ]
35.	Hijau	<barom>	/barəm/	[barəm]
36.	Rambut	<bu 'ek>	/buek/	[buʔəʔ]
37.	Tangan	<tengan>	/təŋan/	[təŋān]
38.	kepala	<bak>	/bak/	[baʔ]
39.	Dengar	<dengiah>	/dəŋiah/	[dəŋiāh]
40.	Jantung	<jantong>	/dʒantəŋ/	[dʒantəŋ]

41.	Tanduk	<tanuk>	/tənuk/	[tənduʔ]
42.	Saya	<akuk>	/akuk/	[akuʔ]
43.	Bunuh	<she'oh>	/ʃəoh/	[ʃəʔoh]
44.	lutut	<bak kerob>	/bak kərɔb/	[bak kərɔb]
45.	Tahu	<pe'an>	/pəan/	[pəʔan]
46.	Daun	<dewon>	/dəwon/	[dəwɔn]
47.	Tipu	<kaduang>	/kaduaŋ/	[kaduaŋ]
48.	hati	<hati>	/ati/	[^h ati]
49.	Panjang	<emuh>	/əmuh/	[əmuh]
50.	Kutu	<getih>	/gətih/	[gətih]
51.	Lelaki	<dari>	/dari/	[dari]
52.	Banyak	<begok>	/bəgok/	[bəgoʔ]
53.	Daging	<dagin>	/dagin/	[daɡin:]
54.	Bulan	<buran>	/buran/	[buran]
55.	Gunung	<derod>	/dərɔd/	[dərɔd]
56.	Mulut	<bebak>	/bəbak/	[bəbaʔ]
57.	Nama	<dan>	/dan/	[da:n]
58.	Leher	<tenguek>	/təŋuək/	[təŋũəʔ]
59.	Baru	<ba'uh>	/bauh/	[baʔuh]
60.	Malam	<senarom>	/sənarom/	[sənãrom]
61.	Hidung	<ndung>	/nduŋ/	[ndũŋ]
62.	Tidak	<kayoh>	/kajoh/	[kajo ^h ʔ]
63.	Satu	<nih>	/nəh/	[ndiʔ]
64.	Merah	<beriah>	/bəriah/	[bri:ah]
65.	Hujan	<hujien>	/hudʒiən/	[hudʒiən]
66.	Orang	<dayak>	/dajak/	[dayaʔ]
67.	Jalan	<penuh>	/pənuh/	[pənu ^h]
68.	Akar	<wat>	/wat/	[wat]
69.	Bulat	<berong>	/bəɾɔŋ/	[bəɾɔŋ]
70.	Pasir	<syumat>	/sjumat/	[sjumã:t]
71.	Sebut	<nyebot>	/ŋəbot/	[ŋəʔbot]

72.	Lihat	<nengak>	/nəŋak/	[nəŋãʔ]
73.	Benih	<beniah>	/bəniak/	[bəniãʔ]
74.	Duduk	<gru>	/gru/	[gru:]
75.	Kulit	<krit>	/krit/	[kri:t]
76.	Tidur	<be'osh>	[bəʊʃ/	[bəʔ:ʊʃ]
77.	Kecil	<yok>	/sjok/	[sjoʔ]
78.	Asap	<asuh>	/asuh/	[asʉ:h]
79.	Berdiri	<mejueg>	/mədʒuəg/	[mədʒuʷəg]
80.	Bintang	<bintang>	/bintaŋ/	[bintaŋ]
81.	Batu	<batuh>	/batuh/	[batuh]
82.	Matahari	<betoh ndu>	/bətoh ndu/	[bətoh ndu:h]
83.	Berenang	<brenang>	/brənaŋ/	[brənãŋ]
84.	Ekor	<ku'ei>	/kuəi/	[kuʔwəi]
85.	Itu	<kajih>	/kadʒih/	[kadʒih]
86.	Ini	<jatih>	/dʒatih/	[dʒatih]
87.	Kau/engkau	<ke'uh>	/kəuh/	[kəuh]
88.	Lidah	<jerak>	/dʒəra/	[dʒəraʔ]
89.	Gigi	<jepoh>	/dʒəpoh/	[dʒəpoh]
90.	Pokok	<tengon kayuh>	/kəjuh/	[kəjuh]
91.	Dua	<duoh>	/duwoh/	[duwoh]
92.	Berjalan	<penu>	/pənu/	[pənũ ^h]
93.	Hangat/panas	<parash>	/paraʃ/	[paraʃ]
94.	Air	<pe'in>	/pəin/	[pəʔin]
95.	kami	<kemik>	/kəmik/	[kəmiʔ/
96.	Apa	<anih>	/anih/	[anĩh]
97.	Putih	<bedak>	/bədak/	[bədaʔ]
98.	Siapa	<asih anuh>	/aʃih anuh/	[aʃih anũh]
99.	Perempuan	<dayung>	/dajunʃ/	[dajunʃ]
100	Kuning	<siak>	/siak/	[sijaʔ]

SENARAI DOMAIN

Informan 3

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	BBB	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1. Pintu	<teban>	/təban/	[təban]
2. acuan	<acuan>	/acuan/	[acuan]
3. almari dapur	<dero apok>	/dəro apək/	[dəro apəʔ]
4. pagar	<buang remin>	/buaŋ rəmin/	[buaŋ rəmīn]
5. belanga	<beranga>	/bəraŋa/	[bəraŋa]
6. cangkul	<sakul>	/sakul/	[sakul]
7. dapur	<remin apok>	/rəmin apək/	[rəmīn apəʔ]
8. dulang	<taram>	/taram/	[taram]
9. jam	<jam>	/dʒam/	[dʒam]
10. pasu	<pahsu bunga>	/pasu buŋa/	[pa ^h su buŋā:]
11. kipas	<kipas>	/kipas/	[kipas]
12. beg	<beg>	/bəg/	[bə:g]
13. jarum	<tu'es>	/tuəs/	[tu ^h ?wəs]
14. baju	<jepueh>	/dʒəpuəh/	[dʒəpu: ^{wə} h]
15. kerusi	<krasih pestik>	/krasi pəstik/	[krasi ^h pəstiʔ]
16. seluar	<sheyang muk>	/ʃəjaŋ muk/	[ʃə:jaŋ mūʔ]
17. lampu	<preta>	/prəta/	[prəta:]
18. sudu	<sedu>	/sədu/	[sədu: ^h]
19. meja	<meja>	/mədʒa/	[mǝdʒa]
20. kualiti	<kualiti>	/kuali/	[k ^w ali]
21. pinggan	<penggi'en>	/pəŋgiən/	[pəŋgiʔə:n]
22. senduk	<sa'uh>	/sauh/	[sa:ʔuh]
23. pamarut	<kukur ekan>	/kukur əkan/	[kukur ək ^h an]
24. penyepit	<setip>	/sətip/	[sətip]
25. pisau	<sendak>	/səndak/	[sənda:ʔ]
26. lesung batu	<suang bahtu>	/suaŋ batu/	[suaŋ ba ^h tu]
27. tandas	<banduang>	/banduaŋ/	[banduaŋ]
28. selimut	<tuang>	/tuaŋ/	[tu ^w aŋ]
29. gelas	<sakir>	/sakir/	[sa:kir]
30. tilam	<emuak>	/əmuak/	[əmūʔaʔ]
31. benang	<ramen>	/ramən/	[ramən]
32. cawan	<sakir>	/sakkir/	[sa:ʔkir]
33. pelita	<takarob>	/takarob/	[takarəb]
34. mangkuk	<makuk>	/makuk/	[mākuʔ]
35. bakul	<bakur>	/bakur/	[bakur]

Domain 2

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1. ulat	<tajuk>	/tadʒuk/	[tadʒuʔ]
2. ular	<jepoh>	/dʒəpoh/	[dʒəpoh ^h]
3. udang	<ndang>	/ndan/	[ndan]
4. tupai	<pas>	/paʃ/	[paʃ]
5. tikus	<babu>	/babu/	[babuː]
6. sotong	<stong>	/ston/	[ston]
7. siput	<kiung jepu'eng>	/kiuŋ dʒəpuəŋ/	[kiuŋ dʒəpuʔəːŋ]
8. singa	<ma'ung>	/mauŋ/	[māʔuːŋ]
9. serigala	<kesuang terun>	/kəʃuan tərən/	[kəʃuan tərən]
10. semut	<soh>	/soh/	[soːh]
11. labah-labah	<takka>	/takka/	[takʔa ^h]
21. rusa	teyuh	/təju/	[təʃuː]
13. pematik	<danu>	/danu/	[danu ^h]
14. penyu	<penyu>	/pənju/	[pənju]
15. nyamuk	<prengang>	/prəŋaŋ/	[prəŋaŋ]
16. lipas	<papus>	/papuʃ/	[papuʃ]
17. lipan	<ripan>	/ripan/	[ripan]
18. lembu	<sapi>	/sapi/	[sapi ^h]
19. lebah	<benyis>	/bənis/	[bənisː]
20. landak	<sejah>	/sədʒa/	[sədʒa ^h]
21. lalat	<rengu>	/rəŋu/	[rəŋu ^h]
22. kura-kura	<ndiak>	/ndiak/	[ndiaʔ]
23. kucing	<singau>	/siŋau/	[siŋa ^{wuː}]
24. ketam	<ke'uh>	/kəuh/	[kəʔuːh]
25. kerbau	<krebau>	/krəbau/	[krəbau]
26. kerang	<krang>	/kraŋ/	[kraŋ]
27. kera	<ahyung>	/əjuŋ/	[əʃjuŋ]
28. kelawar	<kada>	/kada/	[kada ^h]
29. katak	<tegerag>	/təgərag/	[təgərag]
30. pelanduk	<pranuk>	/pranuk/	[pranuʔ]
31. kambing	<kembing>	/kəmbiŋ/	[kəmbiŋ]
32. harimau	<ma'ung>	/mauŋ/	[māʔuːŋ]
33. gajah	<gajah>	/gadʒah/	[gadʒah]
34. cicak	<titiyak>	/titiyak/	[titiʃaʔ]
35. cacing	<retung>	/rətuŋ/	[rətuŋ]
36. buaya	<be'ai>	/bəai/	[bəʔaiː]
37. biawak	<medat>	/mədat/	[mādat]
38. beruang	<bruang>	/bruang/	[bru ^w aŋ]
39. badak	<badak>	/badak/	[badaʔ]
40. ayam	<siak>	/siak/	[siːaʔ]
41. arnab	<rabit>	/rabit/	[rabit]

Domain 3

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	BBB	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.gusi	<gusi>	/gusi/	[gusi]
2.bahu	<kewi>	/kəwi/	[kəwi ^h]
3.badan	<berong>	/bəroŋ/	[bəroŋ]
4.pusat	<pesit>	/pəsit/	[pəsit]
5.jari	<trunyuk>	/trunjuk/	[trunjuʔ]
6.kuku	<seroh>	/səroh/	[səroh]
7.peha	<sepiak>	/səpiək/	[səpiəʔ]
8.muka	<raon>	/raon/	[raʔon]
9.kening	<bru kenin>	/bru kənin /	[bru ^h kənīn]
10.siku	<skuh>	/skuh/	[skuh]
11.lengan	<tengan>	/təŋan/	[təŋān]
12.dahi	<aroh>	/arok/	[aroʔ ^h]
13.pipi	<pending>	/pəndiŋ/	[pəndiŋ]
14.tapak kaki	<prak kajja>	/prak kadʒdʒa/	[praʔ kadʒdʒa]
15.misai	<sommet>	/sommət/	[sommōt]
16.tumit kaki	<tegak>	/təgak/	[təgaʔ ^h]
17.buku lali	<bekuh>	/bəkuh/	[bəkuh]
18. janggut	<gagap>	/gagap/	[gagap]

Domain 4

Bahasa Melayu Standard	Grafem	Transkripsi Fonemik	Transkripsi Fonetik
1.menanam padi huma	<pruh peddih>	/pruh pədih/	[pruh pədih]
2.nelayan	<nakep pkien>	/naŋkəp kiən/	[nāŋkəp ki.ə:n]
3.memungut hasil hutan	<ajih>	/adʒih/	[a:dʒih]

4.berniaga secara kecil-kecilan	<jua>	/dʒua/	[dʒua ^h]
5.peladang	<ni teyak>	/ni tɔjak/	[ni tɔjaʔ]
6.berburu	<beruh>	/bɐru/	[bru ^h]
7.menanam lada hitam	<pruh ladda>	/pruh lada/	[pruh lada ^h]
8.menanam sagu	<pruh sagu>	/pruh sagu/	[pruh sagu ^h]
9.bercucuk tanam	<betayak>	/bətɔjak/	[bətɔjaʔ ^h]
10.perdagangan	<bejua>	/bədʒua/	[bədʒua ^h]
12.menuai padi	<ngetom>	/nɛtom/	[nɛtom]
13.menjahit	<jeit>	/dʒɛit/	[dʒɛit]
14.menganyam	<nai kasa>	/nai kasa/	[nāi kasa ^h]
15. membaja	<nah aboh>	/na abok/	[nā ^h aboʔ ^h]
16. memukat/menjala	<taon rato>	/taon rato/	[taon ratoː]

Domain 5

Bahasa Melayu Standard	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.bertunang	<tuning>	/tunaŋ/	[tunǎŋ]
2.bertukar cincin	<betuka sisin>	/bətuka sisin/	[bətuka sisin]
3. pengantin lelaki	<suwan>	/suwan/	[suwǎn]
4.pengantin perempuan	<benan>	/bənan/	[bənǎn]
5. virilocal (Isteri tinggal Bersama suami)	<tunak benoh i>	/tunak bəno i/	[tunaʔ bənō ^h i]
6.uksorivokal (suami tinggal bersama isteri)	<ndak sowon i>	/ndak sowon i/	[ndaʔ sowōn i]
7.neolokal (duduk rumah sendiri)	<yo or mindopeh>	/jo or mindopə/	[jo or mīndopə ^h]
8.amalan batangkap	<yoh tengah>	/joh taŋah/	[joh taŋah]

Domain 6

Bahasa Melayu Standard	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.rumah panjang	<tangan>	/taŋan/	/taŋan/
2.papan	<papan>	/papan/	[papan]
3.kayu belian	<kayyu tas>	/kajuh tas/	[kajuh tas]
4.gong	<guang>	/guan/	[guan]
5.tempayan	<bendah>	/bənda/	[bənda:]
6.sungai	<ayak>	/ajak/	[ajaʔ]
7.bukit	<ngu>	/ŋu/	[ŋu ^h]
8.hutan	<terun>	/tərun/	[tərun]
9.seruling/serunai	<siyo>	/sijo/	[si:jo]
10.gitar buluh	<gitar abu>	/gitar abu/	[gitar abu ^h]
11.lembing	<jeruak>	/dʒəruak/	[dʒəruaʔ]
12.parang ilang	<bekuek>	/bəkuək/	[bəkuəʔ/
13.sumpit	<sepu'et>	/səpuət/	[spuʔət]

Informan 2

Domain 1

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.Pintu	<teban>	/təban/	[təban]
2.acuan	<acuan>	/acuan/	[acuan]
3.almari dapur	<gemari>	/gəməri/	[gəməri]
4.pagar	<buang>	/buəŋ/	[bu ^w əŋ]
5.belanga	<beranga>	/bəraŋa/	[bəraŋā]
6.cangkul	<sakul>	/sakul/	[sakul]
7.dapur	<apok>	/apək/	[apɔʔ]
8.dulang	<taram>	/taram/	[taram]
9.jam	<jam>	/dʒam/	[dʒam]
10.pasu	<pahu bunga>	/pasu buŋa/	[pa ^h su buŋā:]
11.kipas	<kipas>	/kipas/	[kipas]
12.beg	<beg>	/bəg/	[bə:g]
13.jarum	<tu'es>	/tuəs/	[tu ^h ʔ ^w əs]
14.baju	<jepueh>	/dʒəpuəh/	[dʒəpu: ^w ə ^h]
15.kerusi	<kresih>	/krəsih/	[krəsi:h]
16.seluar	<seyang>	/səŋaŋ/	[səŋaŋ]
17.lampu	<preta>	/prəta/	[prəta:]
18.sudu	<sedu>	/sədu/	[sədu: ^h]
19.meja	<mija>	/mīdʒa/	[mīdʒa]
20.kuali	<kuari>	/kuari/	[k ^w uari]
21.pinggan	<penggi'en>	/pəŋgiən/	[pəŋgiʔə:n]
22.senduk	<sa'uk>	/səuk/	[səʔuk]
23.pemarut	<kukur butan>	/kukur butan/	[kukur butan]
24.penyepit	<setip>	/sətip/	[sətip]
25.pisau	<sendak>	/səndak/	[sənda:ʔ]
26.lesung batu	<lesuang bahtu>	/ləsuəŋ batu/	[ləsuəŋ ba ^h tu]
27.tandas	<banduang>	/banduaŋ/	[banduaŋ]
28.selimut	<tuang>	/tuaŋ/	[tu ^w əŋ]
29.gelas	<gelas>	/gəlas/	[gəlas]
30.tilam	<tilam>	/tilam/	[tilam]
31.benang	<ramen>	/ramən /	[raməñ]
32.cawan	<sakir>	/sakir/	[sa:kir]
33.pelita	<prita>	/prita/	[prita:]
34.mangkuk	<makuk>	/makuk/	[mākuʔ]
35.bakul	<bakur>	/bakur/	[bakur]

Domain 2

Bahasa Melayu Standard	Domain haiwan		
	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1. ulat	<arod>	/arod/	[arod]
2. ular	<jepoh>	/dʒəpoh/	[dʒəpoh ^h]
3. udang	<tindang>	/tindaŋ/	[tinda:ŋ]
4. tupai	<tipas>	/tipas/	[tipas]
5. tikus	<babu>	/babu/	[babu:]
6. sotong	<sotong>	/sotonŋ/	[sotonŋ]
7. siput	<keyung>	/kəjuŋ/	[kəjuŋ]
8. singa	<ma'ung>	/məuŋ/	[māʔu:ŋ]
9. serigala	-	-	-
10. semut	<sebih>	/səbih/	[səbi:h]
11. labah-labah	<tekka>	/təkak/	[təkaʔ]
21. rusa	teyuh	/təju/	[təʰju:]
13. pematung	<danu>	/danu/	[danū ^h]
14. penyu	<penyu>	/pənju/	[pənju]
15. nyamuk	<prengang>	/prəŋaŋ/	[prəŋaŋ]
16. lipas	<papus>	/papuʃ/	[papuʃ]
17. lipan	<ripan>	/ripan/	[ripan]
18. lembu	<sapi>	/sapi/	[sapi ^h]
19. lebah	<benyis>	/bənis/	[bənis:]
20. landak	<sereja>	/sərədʒa/	[sərədʒa ^h]
21. lalat	<rengu>	/rəŋu/	[rəŋu ^h]
22. kura-kura	<ndiak>	/ndiak/	[ndi'aʔ]
23. kucing	<singau>	/səŋāu/	[səŋā ^w u:]
24. ketam	<ke'uh>	/kəuh/	[kəʔu:h]
25. kerbau	<krebau>	/krəbau/	[krəbau]
26. kerang	<kerang>	/kəraŋ/	[kəraŋ]
27. kera	<eyung>	/əjuŋ/	[əʰjuŋ]
28. kelawar	<nyawat>	/nawat/	[nawat]
29. katak	<seing>	/səiŋ/	[səʔi:ŋ]
30. pelanduk	<pranuk>	/pranuk/	[pranūʔ]
31. kambing	<kembing>	/kəmbiŋ/	[kəmbiŋ]
32. harimau	<ma'ung>	/mauŋ/	[māʔu:ŋ]
33. gajah	<gajah>	/gadʒah/	[gadʒah]
34. cicak	<titiyak>	/titiyak/	[titiʒaʔ]
35. cacing	<retung>	/rətuŋ/	[rətuŋ]
36. buaya	<be'ai>	/bəai/	[bəʔai:]
37. biawak	<medat>	/mədat/	[mādat]
38. beruang	<buang>	/buaŋ/	[bu ^w āŋ]
39. badak	<badak>	/badak/	[badaʔ]
40. ayam	<siak>	/siak/	[si:ʒaʔ]
41. arnab	<rabit>	/rabit/	[rabit]

Domain 3

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.gusi	<gusi>	/gusi/	[gusi]
2.bahu	<kewi>	/kəwi/	[kəwi ^h]
3.badan	<berong>	/bəron/	[bəron]
4.pusat	<pesit>	/pəsit/	[pəsit]
5.jari	<trunjuk>	/trunjuk/	[trunjuʔ]
6.kuku	<seroh>	/səroh/	[səroh]
7.peha	<peoh>	/pə'oh/	[pəʔoh]
8.muka	<yowek>	/jowək/	[jowəʔ]
9.kening	<bru kenin>	/bru kənin /	[bru ^h kənīn]
10.siku	<skuh>	/skuh/	[skuh]
11.lengan	<tengan>	/təŋan/	[təŋān]
12.dahi	<arok>	/arok/	[aroʔ ^h]
13.pipi	<pending>	/pəndiŋ/	[pəndiŋ]
14.tapak kaki	<prak kajja>	/prak kadʒdʒa/	[praʔ kadʒdʒa]
15.misai	<sommet>	/sommət/	[sommət]
16.tumit kaki	<tegak>	/təgak/	[təgaʔ ^h]
17.buku lali	<bekuh>	/bəkuh/	[bəkuh]
18.janggut	<gagap>	/gagap/	[gagap]

Domain 4

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.menanam padi huma	<pruh pedih>	/pruh pədih/	[pruh pədih]
2.melayan	<nangkap kien>	/nāŋkəp kiən/	[nāŋkəp ki.ə:n]
3.memungut hasil hutan	<mit aser hutan>	/mīt asər hutan/	[mīt asər hutan]
4.berniaga secara kecil-kecilan	-	-	-
5.peladang	<teyak>	/təjak/	[təjaʔ]
6.berburu	<bru>	/bru/	[bru ^h]
7.menanam lada hitam	<pruh lada>	/pruh lada/	[pruh lada ^h]
8.menanam sagu	<pruh sagu>	/pruh sagu/	[pruh sagu ^h]
9.bercucuk tanam	<bremo>	/brəmo/	[brəmō:]
10.perdagangan	<bejua>	/bədʒua/	[bədʒua ^h]
11.kerja kilang	<kreja kilang>	/krədʒa kilan/	[krədʒa kilan]
12.menuai padi	<ngetom pedih>	/nətom pədih /	[nətom pədih]
13.menjahit	<jait>	/dʒait/	[dʒait]
15.menganyam	-	-	-
16.membuat peralatan bertani	-	-	-
17. memukat	<jaring>	/dʒariŋ/	[dʒariŋ]

Domain 5

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.bertunang	<tunang>	/tunaŋ/	[tunãŋ]
2.berkahwin	<sawat>	/sawat/	[sawat]
3.bertukar cincin	<betuka sisin>	/bətuka sisin/	[bətuka sisin]
4. penghantaran tepak sirih	-	-	-
5.kapur tunang	-	-	-
6. virilocal (Isteri tinggal Bersama suami)	<dayung nundak dari>	/dajuŋ nũndak dari/	[dajuŋ nũndaʔ dari]
7.uksorivokal (suami tinggal bersama isteri)	<dari nundak dayung>	/dari nũndak dajuŋ/	[dari nũndaʔ dajuŋ]
8.neolokal (duduk rumah sendiri)	<reo ti remin adop>	/rəo ti rəmĩn adop/	[rəo ti rəmĩn adop]
9.amalan batangkap	-	-	-

Domain 6

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Bidayuh Bisapug		
	Grafem	Transkripsi fonemik	Transkripsi fonetik
1.rumah panjang	<remin betan>	/rəmĩn bətaŋ/	[rəmĩn bətaŋ]
2.papan	<papan>	/papan/	[papan]
3.kayu belian	<tas>	/tas/	[tas]
4.gong	<guang>	/guaŋ/	[guaŋ]
5.tempayan	<benda>	/bənda/	[bənda:]
6.sungai	<shumi>	/ʃumi/	[ʃumĩ:]
7.bukit	<derod>	/dərod/	[dərod]
8.hutan	<tu'an>	/tuan/	[tuʔan]
9.seruling/serunai	<sijo>	/sijo/	[si:jo]
10.gitar buluh	<gitar>	/gitar/	[gitar]
11.lembing	<sremuang>	/srəmuaŋ/	[srəmũaŋ]
12.parang ilang	<bekuek>	/bəkuək/	[bəkuəʔ/]
13.sumpit	<sepu'et>	/səpuət/	[spuʔət]